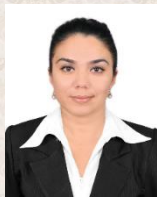

Xorazm viloyati pedagogik mahorat markazi direktori, Iqtisodiyot fanlari falsafa doktori, fahriy professor, O'rta maxsus va professional ta'lim a'lochisi, Xalq deputatlari Xiva shahar kengashi deputati

Salayev Jasurbek Komilovich 1982 yil 7 sentyabrda Xiva shahrida ziyolilar oilasida tug'ilgan. 1996 yil Xiva shahridagi M.Mirsharapov nomli 9-son o'rta maktabni tamomlagan. 2000 yilda Xiva Agrobiznes kollejini "Qishloq xo'jaligi fermeri" mutaxassisligini, 2001-2006 yillar Xiva tumani 10-son maktab o'qituvchisi, O'zbekiston Xalq Demokratik Partiyasi Xiva tuman Kengashi bosh hsobchisi, O'zXDP qoshidagi "Istiqbol" Yoshlar qanoti Xiva tuman bo'limi raisi, 2006 yilda Urganch davlat universitetining Kasbiy ta'lim, Buxgalteriya hisobi va audit mutaxassisligini, 2008 yilda Toshkent Irrigatsiya va Melioratsiya Institutini ZEF/UNESCO halqaro loyihasi orqali Tarmoqlar iqtisodiy mutaxassisligi bo'yicha magistraturani, 2009 yilda Germaniya davlati "Waynshtefan" Universiteti magistraturani tamomlagan, Germaniya LOGO e.V xalqaro loyiha orqali Nonig Mehler GmbHda mutaxassislik amaliyotini o'tagan. 2010-2011 yillar Myunxen Falsafa Universiteti talabasi. 2012-2013 Xiva tumani hokimligi tashkiliy-nazorat guruhi yetakchi mutaxassisi, Xiva pedagogika kolleji iqtisodiyot asoslari fani o'qituvchisi, 2013 yil Xiva pedagogika kasb-hunar kolleji jismoniy tarbiya bo'limi boshlig'i, 2014 yil Xiva pedagogika kasb-hunar kolleji direktorining o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari. 2018 yildan Xiva pedagogika kolleji direktori, 2024 yildan Xorazm viloyati pedagogik mahorat markazi direktori lavozimida faoliyat olib bormoqda. Oilali, turmush o'rtog'i bilan uch nafar farzandlarini tarbiyalab kelishmoqda

Sabirova Nasiba Ergashevna 1982 yilda Xorazm viloyatining Urganch shahrida tug'ilgan. Urganch davlat universitetining filologiya fakultetida tahsil olgan. 2018 yilda "Xorazm xalq lirik qo'shiqlarida poetik ramzlarning badiiy-estetik vazifalari" mavzusidagi doktorlik ishini himoya qildi va filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasiga ega bo'ldi, 2021-yilda "Xorazm baxshichilik va xalfachilik an'analari:genenez, lokallik, repertuar va ijro usuli" mavzusida filologiya fanlari doktori(DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasini himoya qildi, professor. Hozirgi kunda Xorazm viloyati xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazida "Tillarni o'qitish metodikasi" kafedrasini mudiri lavozimida ishlab kelmoqda. Ilmiy izlanishlari respublika va xorijiy nashrlarda chop etilgan. 100 dan ortiq ilmiy, ilmiy-ommabop maqolalar muallifi

N.E. Sabirova, J.K. Salayev

O'ZBEK ADABIYOTINI O'QITISH METODIKASI

DARSLIK

N.E.Sabirova, J.K. Salayev

O‘ZBEK ADABIYOTINI O‘QITISH METODIKASI

DARSLIK

**“KAMOLOT” nashriyoti
Buxoro-2025**

UO‘K: 372.881.1:894.521

KBK: 74.200.587

S70

N.E. Sabirova, J.K. Salayev. O‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi / [Matn]: Darslik / N.E. Sabirova, J.K. Salayev - Buxoro : “BUXORO DETERMINANTI” MCHJning Kamolot nashriyoti, 2025. - 180 b.

Taqrizchilar:

M.Y.Ro‘ziyeva - OXU Pedagogika va psixologiya kafedrasi mudiri dotsent

R.R.Xalilova-BuxDPI O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

ISBN: 978-9910-762-38-3

Ushbu o‘quv qo‘llanma Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining
2024-yil 6-sentabrdagi 333-sonli buyrug‘iga asosan nashrga ruxsat
berildi. Ro‘yxatga olish raqami 333-325.

© **N.E. Sabirova**

© **J.K. Salayev**

Ushbu darslik O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "2022 – 2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son Farmoni, 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni, 2021-yil 25-yanvardagi "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4963-son, Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 17-yanvardagi "Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 25-son qarorlarida belgilangan vazifalar hamda Xalq ta'limi vazirining 2022-yil 20-apreldagi "Davlat ta'lim talablarini tasdiqlash to'g'risida"gi 121-sonli buyrug'i ijrosini ta'minlash maqsadida, shuningdek, umumiy o'rta ta'lim maktab o'qituvchilarining kasbiy standartlari asosida rahbar va pedagog kadrlar malakasini oshirishning ilg'or va shaffof tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini tatbiq etish yo'li bilan xalq ta'limi tizimida kadrlar siyosatini shakllantirishning zamonaviy tamoyillarini joriy etish bo'yicha belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, zamonaviy talablar asosida xalq ta'limi muassasalari pedagog kadrlari malakasini oshirish jarayonlarining mazmunini takomillashtirish hamda ularning kasbiy kompetentligini muntazam oshirishni nazarda tutadi. Dastur mazmuni Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining 2023-yil 24-noyabrdagi 540-son buyrug'i asosida o'tkazilgan diagnostik test natijalariga ko'ra, o'quv fanlarining nazariyasi va amaliyoti uyg'unligini ta'minlash, ta'limdagi ilg'or yutuqlarni o'rganish, inklyuziv ta'limga qadriyatli munosabat, o'quv-tarbiya jarayonini modellashtirish va uni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, ta'limda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirish: 4K - tanqidiy va kreativ fikrlash, hamkorlikda ishlash va kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish hamda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish bo'yicha tegishli yangi bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan. Shuningdek, o'quv modullarining mazkur dastur doirasida taqdim etilayotgan mazmuni umumiy o'rta ta'lim va maktabdan tashqari ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo'yiladigan umumiy malaka talablari asosida shakllantirilgan bo'lib, pedagoglarning o'z kasbiy faoliyatiga doir zamonaviy bilim va innovatsiyalar, ilg'or xorijiy tajribalardan samarali foydalanish hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'quv jarayoniga keng tatbiq etish darajasini oshirish hisobiga ularning uzluksiz kasbiy rivojlanishini nazarda tutadi.

1-MAVZU. ONA TILI VA ADABIYOT FANI HAMDA TA'LIMNING ASOSIY NAZARIYALARI. UMUMIY O'RTA TA'LIMNING "MILLIY O'QUV DASTURI", DTS, O'QUV VA ILMIY ADABIYOTLARI TAHLILI.

Reja:

1. Ta'lim sohasi mamlakat taraqqiyotining strategik yo'nalishi ekanligi.
2. Ona tili va adabiyoti fani va ta'limning asosiy nazariyalari, ularni amaliyotga tatbiq etishning samarali usul hamda vositalari
3. Til ta'limida kompetensiyaviy yondashuv va kompetensiya tushunchasi.
4. Darslik, o'quv qo'llanmalar hamda ularning tahlili.

1. Ta'lim sohasi mamlakat taraqqiyotining strategik yo'nalishi ekanligi

Mamlakatimiz ta'lim tizimini rivojlangan mamlakatlar ta'lim jarayonlariga moslashtirish, xalqaro baholash dasturlarida o'quvchilarimizni faol ishtirokini ta'minlash, milliy o'quv dasturlarini joriy etishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'qituvchi ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlarni amalga oshiruvchi asosiy shaxs bo'lib hisoblanadi. Islohatlarning sifati va samaradorligi o'qituvchining ijodkorligi, faolligi, izlanuvchanligi, pedagogik mahoratiga bog'liqdir. Ta'lim jarayonini tashkil etishga mas'uliyat bilan yondashadigan, kasbiy bilimdon, metodik mahoratga ega, ilg'or pedagogik texnologiyalarni mukammal o'zlashtirib olgan, innovatsiyalar asosida darsni tashkil etuvchi, yuksak shaxsiy fazilatlariga ega o'qituvchilarni tayyorlash dolzarb vazifalardan biridir. Ona tili va adabiyot darslarida o'quvchilarni shu sohasidagi kasblarga yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim sohasi mamlakat taraqqiyotining strategik yo'nalishi hisoblanadi. "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi"ga erishishda, "...umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus va oliy ta'lim sifatini yaxshilash hamda ularni rivojlantirish chora-tadbirlarini amalga oshirish"ga yurtboshimiz tomonidan alohida urg'u berilgani bejiz emas.

Yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonun 2020-yilda senatorlar tomonidan ma'qullandi. 1997-yildan buyon amalda bo'lgan Qonun yangilandi. Ushbu qonun loyihasi barcha vazirliklar takliflari asosida Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi tomonidan muvofiqlashtirilib, hukumatga kiritilgan. Qonunda maktabgacha ta'limdan boshlab, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus ta'lim, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, maktabdan tashqari

ta'limning uzviyligini, mazmun jihatdan ketma-ketligini ta'minlashga alohida ahamiyat berilmoqda.

2. Ona tili va adabiyoti fani va ta'limning asosiy nazariyalari, ularni amaliyotga tatbiq etishning samarali usul hamda vositalari

Ona tilining o'quv dasturida belgilanganidek, Filologiya fanlari ona tili, adabiyot, o'zbek tili (ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablar uchun), qardosh tillar (qozoq, qirg'iz, tojik, turkman, qoraqalpoq), rus tili (ta'lim rus va o'zbek tilida olib boriladigan maktablar uchun) o'quv predmetlarini qamrab oladi hamda ularning o'zaro aloqadorligini ta'minlaydi. O'quvchilarga tilni o'qitish orqali shu til bo'yicha egallanadigan nutqiy faoliyatning asosiy to'rt turi: nutqni tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish amallari bo'yicha har bir sinfda taqozo etiladigan malaka va ko'nikmalar me'yorini rivojlantirish, bunda o'qishda, mehnat jarayonida va oilada, jamoat joylarida yuzaga keladigan turli nutqiy vaziyatlarda mustaqil ravishda fikr almasha olish va fikr bayon eta bilish, eshitilgan materialni idrok etish, shuningdek, yozma manbalarni o'qish orqali axborot olish, voqea-hodisalarga o'z munosabatini bildirish tarzida muloqotga kirishish malakasini egallab borish dinamikasi nazarda tutiladi.

Til o'rganishda uzluksiz ta'limning boshlang'ich va umumiy o'rta bosqichlarida til ta'limining lisoniy, lingvopsixologik, sotsiopsixologik va paralingvistik xususiyatlari va, muhimi, umumdidaktik va o'ziga xos metodik xususiyatlardan kelib chiqqan holda hosil qilinadigan nutqiy-kommunikativ, grammatik va umumtarbiyaviy vazifalar belgilanadi.

Ona tili fani faqat grammatik me'yorni o'rgatuvchi fan sifatida emas, balki o'quvchining ixtiyoriy mavzudagi, fanlar kesimidagi matnlarni tinglab tushunishiga, to'g'ri o'qishiga, orfoepik va orfografik me'yorlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan fandır. O'quvchi mantiqiy, tanqidiy, kreativ fikrlashi uchun o'zbek tili darslarida tinglab, ko'rib va o'qib tushunishga e'tibor qaratiladi. O'zbek tilini puxta o'zlashtirgan o'quvchi o'zbek tilida o'z fikrini belgilangan darajalar asosida mustaqil bayon eta oladi.

Ona tili fanini mukammal o'zlashtirgan o'quvchi o'zbek tilida beriladigan matnlarni o'qish orqali mantiqiy, tanqidiy, ijodiy (kreativ) fikrlash orqali olgan bilimlarini hayotda qo'llay olish layoqati rivojlantiriladi. Shuningdek, o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan xalqaro baholash dasturi (PISA, PIRLS) talablariga mos keladigan elementlar orqali amaliy topshiriqlarni matnlarning mazmuniga singdirish o'qituvchi oldidagi asosiy vazifalardan biri sanaladi. Bunda matnni tushunish, tanqidiy, tahliliy fikrlash, munosabat bildirish malakalarini shakllantirish ko'zda tutiladi.

Ona tili fani o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgalar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy (kommunikativ) kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchilarda grammatikaga oid o'zlashtiriladigan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, so'zning tarkibi, so'z yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish hamda ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda to'g'ri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat.

Ona tili bilan birgalikda o'qitiladigan Adabiyot fani o'quvchilarni milliy hamda jahon adabiyotining nodir namunalarini mustaqil tushunish va tahlil qilishga o'rgatadi hamda shu orqali o'quvchilarni badiiy adabiyotga qiziqtirish, kitobxonlik madaniyatini va o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy dunyosi, adabiy-estetik didini shakllantirish, ularda mustaqil fikrlash, obrazli tafakkurga oid bilim, ko'nikma, malakalarni hosil qilish va rivojlantirish, olam va inson tabiati, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar haqidagi tasavvurlarini, dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi.

Adabiyot darslarida o'quvchilar ongida ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda ularning tarix fanidan olgan bilimlaridan foydalanish bilan birga, hozirgi davrdagi ijtimoiy-siyosiy hodisalar ham o'rganiladi. Ilmiy dunyoqarashni shakllantiruvchi yorqin tarixiy shaxslar obrazlari ham o'quvchilarning ma'naviy dunyosini boyitadi, jamiyatning moddiy boyligi va ma'naviy madaniyatini rivojlantirishga o'z hissalarini qo'shish tuyg'usini o'stiradi. Shu yo'l bilan o'quvchilarda ijtimoiy hayot voqealari hamda adabiyot va san'at asarlarini mustaqil anglash malakasi, izchil dunyoqarash shakllantiriladi.

3. Til ta'limida kompetensiyaviy yondashuv va kompetensiya tushunchasi.

Zamonaviy texnologiyalar o'quvchilarni egallamoqchi bo'lgan bilimlarni o'zlari qidirib topishga, mustaqil fikrlashga o'rgatadi, ta'lim jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Interfaol metod ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirini faollashtiriladi.

Kompetensiya – jamiyatning o'z fuqarolariga qo'ygan ijtimoiy buyurtmasi bo'lib, ularning ro'yxati muayyan amlakatdagi yoki hududdagi ijtimoiy muhit bilan belgilanadi Bunday kelishuvga har doim ham erishib bo'lmaydi. Masalan, Shvetsariya va Amerika Qo'shma Shtatlarining iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti hamda ta'lim statistikasi Milliy institutining "Tayanch kompetensiyalarni tanlash va aniqlash" nomli loyihasida ham tayanch kompetensiyalarni qat'iy ravishda aniqlab olishning imkoniyati bo'lmagan.

“Competence” so‘zi “to compete” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “musobaqalashmoq”, “raqobatlashmoq”, “bellashmoq” degan ma‘noni bildiradi. So‘zma-so‘z tarjima qilinsa, “musobaqalashishga layoqatlilik” ma‘nosida keladi.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta‘lim – egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo‘llay olish layoqatini shakllantirishga yo‘naltirilgan ta‘lim bo‘lib, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lish, tashabbuskorlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o‘z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog‘lom raqobat hamda umummadaniy ko‘nikmalarni hosil qiladi.

Demak, ta‘lim sohasida kompetensiya so‘zini layoqat, kompetentlikni esa layoqatlilik deb, kompetensiyaviy yondashuvni egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo‘llay olish layoqatlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan ta‘lim yo‘nalishi, deb tushunish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatadi.

Kompetentlilik bevosita kasbga loyqlik, o‘z sohasi bo‘yicha egallagan bilim, ko‘nikma, malakalaridan kasbi doirasida mustaqil ravishda amaliy foydalana olish va ijodiy munosabatini namoyon qila olish qobiliyatidir.

Darhaqiqat, ko‘p narsani bilsa-da, lekin ularni amaliy qo‘llay olmaydigan o‘quvchining jamiyatga ham, o‘ziga ham foydasi tegmaydi. Nemis olimi Hilbert Meyer aytganidek, “kompetentli o‘quvchi “quruq bilim” sohibi bo‘lib qolmasdan, balki o‘z bilimlaridan yuzaga kelgan vaziyatlarda yetarlicha foydalana oladi, xotirasida tez tiklanadigan bilimlar mazmuniga ega bo‘ladi”.

Kompetensiyalar 2 asosiy turga: tayanch va fanga oid kompetensiyalarga bo‘linadi.

Tayanch kompetensiyalar insonning shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirisha olish, jamiyatda o‘z o‘rnini egallay olish, duch keladigan muammolarning yechimini hal eta olish, eng muhimi, o‘z sohasi, kasbi bo‘yicha raqobatbardosh bo‘la olish ko‘nikma-malakalarini tarkib toptirishga qaratiladi. SHu bois ularning turi nihoyatda ko‘p bo‘lib, ular har bir mamlakatda ta‘lim oldiga qo‘yilgan maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda tanlanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘limning uzluksizligi, uzviyligi, o‘quvchi shaxsi ustuvorligidan kelib chiqib ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda quyidagi tayanch kompetensiyalar shakllantiriladi.

Kommunikativ kompetensiya ijtimoiy munosabatlarda eng avvalo, ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o‘zaro samarali muloqotga kirisha olish, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilish, ijtimoiy moslashuvchanlik, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatini nazarda tutadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi media manbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olish, saralash, qayta ishlash, saqlash, ulardan samarali foydalana olish, ularning xavfsizligini ta'minlash ko'nikmalarini egallashni hamda mediamadaniyatga ega bo'lishni nazarda tutadi.

O'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyasi doimiy ravishda o'z-o'zini jismoniy, ma'naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish, kamolotga intilish, hayot davomida mustaqil o'qib-o'rganish, kognitivlik ko'nikmalarini va hayotiy tajribasini mustaqil ravishda muntazam oshirib borish, o'z hatti-harakatini adekvat baholash va mustaqil qaror qabul qila olish ko'nikmalarni egallashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilishi, unga rioya qilishi, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda muomala va huquqiy madaniyatga ega bo'lish layoqatini nazarda tutadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiya vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lishni, badiiy va san'at asarlarini tushunish, orasta kiyinish, madaniy me'yorlarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish layoqatini nazarda tutadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarni tuza olish, kundalik faoliyatda turli formula, model, chizma va diagrammalarni o'qiy olish, inson mehnatini engillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan, qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan foydalana olish ko'nikmalarini nazarda tutadi.

Bu "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning quyida qayd etilgan maqsad-vazifalariga to'la mos keladi: *«Inson, uning har tomonlama uyg'un kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlari va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy hulq-atvorning andozalarini o'zgartirish respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi»*.

Shuningdek, ta'limda har bir o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarda, shu fanning o'ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda, har bir fanning o'ziga, sohaga, yo'nalishga tegishli fanga oid kompetensiyalar ham shakllantiriladi. Jumladan, o'zbek tilini o'rganishda o'quvchi-o'quvchilar nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni egallashlari talab etiladi.

Fanga oid kompetensiyalar. Ona tili ta'limida o'quvchi-o'quvchilar nutqiy, lingvistik kompetensiyalardan iborat fanga oid kompetensiyalarni egallashlari talab etiladi.

1. Nutqiy kompetensiya til ta'limining quyidagi 4 amali bo'yicha: tinglab tushunish bo'yicha (eshitilgan va eshittirilgan nutqni, tinglangan matndagi asosiy axborotni, dolzarb mavzulardagi radio va teledasturlarni tushunish); gapirish bo'yicha (monologik, dialogik og'zaki nutq turlarida o'z shaxsiy qarashlari va fikrlarini bildirish, mavzu doirasida taqdimot qila olish ko'nikmalarini rivojlantirish); o'qish bo'yicha: mavzuga oid materiallarni, adabiy-badiiy matnlarni, ommabop materiallarni (gazeta, hikoya, shaxsiy va elektron xatlarni) o'qish; yozish bo'yicha (diktant, bayon, insho yoza olish, ijodiy matnlar tuza olish, rasmiy ish qog'ozlarini yuritishni bilish).

2. Lingvistik kompetensiya: kundalik hayotda faol qo'llaniladigan ijtimoiy mavzularga oid va kasb-hunarga yo'naltirilgan lug'at boyligini oshirib borish, o'zbek tilining so'z yasalishi vositalarini bilish lug'at boyligini oshirib borishdan iborat bo'lib, bularning barchasi o'zbek tilining fonetikasi, leksikasi va grammatikasi bo'yicha nazariy bilimlarni muayyan izchillikda egallash vositasida amalga oshiriladi.

“Metod (yunoncha methodis – tadqiqot usuli, yo'li)

1. Tabiat va jamiyat hodisalarini bilish, tadqiq qilish usuli.

2. Usul, uslub sifatida;

“Metodika (yunoncha methodika) - biror ishni bajarish, amalga oshirish, ado etish metodlarining, usullarining yig'indisi, o'qitish usullari haqidagi ta'limot” Metodik so'zi esa metod va metodikaga xos, usuliy ma'nolarini bildiradi.

Metodologiya esa tadqiqot manbaini qanday tushunish, uni o'rganishga qanday yondashish, qaysi usullarni qo'llash, tadqiqot ob'ekti yuzasidan umumiy nazariy, amaliy, mantiqiy yoki tavsifiy bilimlar hosil qilish haqidagi ta'limotdir.

Ta'lim metodi yoki usuli o'qituvchi va o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi aniq maqsadga erishishiga qaratilgan birgalikdagi faoliyatlari bo'lib, u o'quv materialini nazariy va amaliy jihatdan o'zlashtirish yo'llarini anglatadi.

O'qitish metodlari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday kechishi, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish, qay tarzda olib borish kerakligini belgilab beradi. Bugungi kun o'qituvchisi har bir mashg'ulotga kirar ekan, har doim uning oldida darsni qanday tashkil etish kerak, qaysi didaktik materialdan qay tarzda foydalanish kerak, ushbu mavzuni o'tishdan qaysi metodlardan foydalanish samarali bo'ladi degan savol turadi.

Darsda ko'zda tutilgan ta'limiy-tarbiyaviy maqsadlarga erishishda o'qituvchining o'z mutaxassisligi doirasidagi chuqur bilimi, intellektual salohiyatining o'zi etarli emas. O'qituvchi, shuningdek, o'z tajribasi, o'zgar

tajribasiga suyanagan holda dars o'tish metodlari ustida ham jiddiy bosh qotirishi kerak.

4. Darslik, o'quv qo'llanmalar hamda ularning tahlili.

Ona tili va adabiyoti fanini o'qitish yangi qabul qilinib amaliyotga joriy etilayotgan Milliy o'quv dasturi va DTS da yangicha jarayonda oydinlashadi. Fan uchun tamomila yangilik bo'lgan 4K metodi va fanlararo integratsiyani ta'minlagan mashq va topshiriqlar barchasi o'quvchilar va ustozlar tomonidan juda katta qiziqish hamda taassurotlar bilan qabul qilinmoqda.

Amaldagi darsliklarda tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun topshiriqlar ajratilmagan bo'lsa, yangisida bu kompetensiyasini rivojlantirish uchun har bir mavzuga alohida topshiriqlar ishlab chiqilgan.

O'qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun ajratilgan topshiriqlar esa, asosan, matnda ochiq ifodalangan ma'lumotlarga, yoki didaktik elementlarga qaratilar edi. Endi esa darslikda o'qib tushunish kompetensiyasining barcha qismlarini qamrab oladigan savol va topshiriqlar bo'ladi.

Shu paytgacha ona tilini o'qitishdan maqsad tilning grammatikasini o'rgatish, til strukturasi o'ldirish edi. Yangi darslikda eng muhim qoidalarga qoldirilgan. Rang-barang tasvirlar va qiziqarli topshiriqlarga ko'proq urg'u berilgan.

Ahamiyatli tomoni endi o'qituvchilar uchun "O'qituvchi kitobi", o'quvchilar uchun esa "Mashq daftari" ham bo'ladi.

Eski darsliklar til strukturasi o'rgatishga qaratilgan. Yangi darsliklarda esa til strukturasi ko'ra, tilning leksikologik, semantik tomonlariga urg'u berilgan. Ya'ni asosiy e'tibor so'z, uning ma'nolari, o'rindoshlari, qo'llanish o'rinlari, lug'at boyligi kabi tomonlarga qaratilgan.

Amaldagi darslikdan o'rin olgan matnlarda bola yoshiga mos bo'lishidan ko'ra, didaktik ahamiyatiga urg'u berilgan. Taqdim etilayotgan didaktika esa yoshga mos, qiziqarli mavzulardagi matnlar hamda she'rlarga singdirilgan. Yozuvchilar bilan birgalikda matnlar qayta ishlab chiqilgan.

Darsliklardagi tushunarsiz bo'lishi mumkin bo'lgan so'zlar izohsiz qoldirilgan edi. Yangi darsliklarda bolaning tushunishi uchun qiyin bo'lgan so'zlar darslikning orqa qismida maxsus lug'atga joylashtirilgan. Bundan tashqari ular ustida alohida mashqlar ishlab chiqilgan.

Tayyorlanayotgan darslikda gapdan to yaxlit matn yaratishgacha bo'lgan jarayon tizimli ravishda ishlab chiqilgan. Avval gaplardagi bo'sh o'rinlarni to'ldirishni boshlagan bola ma'lum mavzu doirasida kichik matn yarata olish darajasiga olib chiqiladi.

Shuningdek, darslikda o'quvchilarning eng og'riqli muammosi bo'lgan og'zaki javob beriladigan, og'zaki tarzda bajariladigan alohida topshiriqlar

ham ishlab chiqilgan. Yodlash uchun berilgan she'ri aytib berishlari uchun alohida vaqt ajratilgan.

Yangi darslikda uyga vazifalar mavjud emas. Nutqiy mavzular asosida izchillikda bir-birini to'ldiradigan, o'zi izlanib topishga qaratilgan nostandart mashq va topshiriqlar ishlab chiqilgan.

Shuningdek, Innovatsion rivojlanish vazirligi mamlakatimizda davlat tilini to'laqonli joriy etishni hamda lotin yozuviga asoslangan o'zbek tilidan to'liq foydalanishini ta'minlash maqsadida **“Innovative Developers” (www.idev.uz)** korxonasi bilan hamkorligida kirill yozuvidagi matnlarni lotin yozuviga o'girish imkonini beruvchi dasturiy ta'minot yaratildi. Bu dastur Word fayllarida ishlaydi hamda matnlarni xatosiz va formatini buzmasdan u yozuvdan bu yozuvga o'giradi.

Dasturiy ta'minot O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995 yil 24 avgustdagi «O'zbek tilining asosiy imlo qoidalarini tasdiqlash haqida»gi Qarori bilan tasdiqlangan imlo qoidalari asosida ishlab chiqilgan bo'lib, mazkur dastur 2020-yil 21-oktabr sanasida nishonlangan «O'zbek tili bayrami kuni» munosabati bilan barcha vazirlik va idoralarga, tashkilot hamda hokimliklarga beg'araz taqdim etildi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad ona tilimizni mavqeyini oshirish, yurtimizda lotin yozuvidagi o'zbek tilini rivojlantirish, davlat tashkilotlari hamda fuqarolarimiz orasida foydalanishni keng targ'ib qilish va mavjud noqulayliklarga innovatsion yechim taklif etishdan iborat.

Vazirlik tomonidan nafaqat o'zbek tilini har tomonlama tadqiq etishga bag'ishlangan loyihalar mavzulari e'lon qilinadi, balki ko'p qirrali o'zbek adabiyoti, shuningdek, o'zbek tilining boshqa fan yo'nalishlari bilan yonma yon tarzda tadqiq etish masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Masalan, bugungi kunda Namangan davlat universitetida bajarilayotgan “O'zbek folklorining veb sayti va multimedia mahsulotini yaratish” mavzusidagi amaliy loyiha oldiga qo'yilgan maqsad o'zbek folklorining tarixi, taraqqiyoti, bugungi kundagi milliy madaniyatimizda tutgan o'rnini targ'ib etishga qaratilgan ilmiy to'plam, veb-sayt va IOS, Android platformalari uchun mobil ilova yaratishdan iboratdir. Ensiklopedik xususiyatga ega bo'lgan ushbu loyiha natijasida o'zbek folklori tarixi va taraqqiyotini bugungi kun talablari asosida targ'ib etishga qaratilgan materiallarni tadqiq etish va ular asosida ilmiy nashrlarni amalga oshiriladi, - o'zbek folklorining o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy tadqiqot, audio va video materiallari orqali namoyish etish vazifalari qo'yilgan. Loyiha jarayonida folklorning eng noyob durdonalarini veb-sayt orqali namoyish etish va mamlakatimizdagi ichki, tashqi turizm ishlariga ko'maklashish ishlarini olib boriladi, mustaqillik davrida ijod qilgan baxshilar, jirovlar, oqinlar, folklor ijrochilari faoliyatiga doir nashrlarni tayyorlash va ularni veb sayt, multimedia dasturlari orqali muntazam

namoyish qilish, o'zbek folklorini targ'ib qilishga qaratilgan IOS va android platformalari uchun ilova dasturlari yaratish va ular orqali milliy madaniyatimizni keng targ'ib etish ishlarini tashkil qiladi.

O'zbek adabiyotining antologiya kabi mukammal mahsulot yaratishni maqsad qilib qo'ygan "O'zbek adabiyotining ko'p tilli (o'zbek, rus, ingliz tillarida) elektron platformasini yaratish" mavzusidagi amaliy loyiha o'zbek adabiyotining tarixi, taraqqiyot davrlari, adabiy jarayonda kechayotgan o'zgarishlarni va jahon adabiyotida tutgan o'rnini targ'ib etishga bag'ishlangan ko'p tilli elektron platforma yaratishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

O'zbek va sharq tillarini uzviy ravishda tadqiq qilish, qadimgi qo'lyozmalarni yurtimizga qaytarish ishlarini tashkil etish maqsadida "Yevropa fondlarida saqlanayotgan, O'zbekistonda mavjud bo'lmagan turkiy qo'lyozmalarning ma'lumotlar bazasini va "Yevroturcologika.uz" elektron platformasini yaratish" innovatsion loyiha mavzusi e'lon qilingan. Loyiha yakunida Finlyandiya, Gollandiya, Fransiya, Italiya, Germaniya, Avstriya kabi Yevropa mamlakatlarida saqlanayotgan, lekin O'zbekistonda mavjud bo'lmagan turkiy qo'lyozmalarning ma'lumotlar bazasi shakllantiriladi, qo'lyozmalarning ilmiy tavsifi yaratiladi; - "Yevroturcologika.uz" veb-sayti yaratiladi, Yevropa fondlarida saqlanayotgan, O'zbekistonda mavjud bo'lmagan turkiy qo'lyozmalarning ma'lumotlar bazasi hamda "Yevroturcologika.uz" elektron platformasi yaratiladi.

Innovatsion rivojlanish vazirligi iqtidorli yosh olimlarning ilmiy-innovatsion faoliyatini qo'llab-quvvatlash maqsadida ilmiy-tadqiqot ishlariga davlat buyurtmasi talablariga muvofiq yosh olimlarning amaliy va innovatsion loyihalari tanlovini e'lon qilgan edi. Tanlovning asosiy maqsadi – iqtidorli va iste'dodli yosh olimlarning ilmiy-tadqiqot faoliyati natijalari va tashabbuslarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, ularning ilmiy izlanishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratib berish hamda salohiyatli yoshlarni ilm-fanga keng jalb etishdan iborat. Mazkur tanlovda o'zbek tilini boshqa fanlar bilan chambarchas tarzda tadqiqotini olib borish masalasiga misol sifatida e'lon qilingan "Matematika fanidan o'zbek, qoraqalpoq, rus va ingliz tillaridagi izohli lug'at onlaynplatformasini yaratish" innovatsion loyiha mavzusini keltirishimiz mumkin. Mazkur loyiha natijasida uzluksiz ta'lim tizimida matematika faniga oid atamalarning o'zbek, qoraqalpoq, rus va ingliz tillaridagi izloqli lug'atlar bazasi yaratish, onlayn-platformaga bosqichma-bosqich ravishda matematika faniga oid atamalarning

tushuntirishning animatsion (video) fayllari joylashtirib borish, matematika faniga oid atamalarning o'quv-uslubiy ta'minoti yaratish, onlayn-platformaning mobil ilovasi yaratish ko'zda tutilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Vatan, xalq kelajagi, o'zlikni anglash, o'z ona tilisining sofliğini ta'minlash yo'lida ogoh, fidokor bo'lmaslik mumkin emas, bu har bir inson umrining asosiy mazmun va mohiyatini tashkil qiladi. Bu da'vatkor so'zlar hech vaqt o'z ahamiyatini yo'qotmaydi, chunki qadriyati mustahkam xalqimiz tilimizga e'tiborini hech ham susaytirmaydi. Hamma vaqt zamonaviy bo'lib yashayveradi. Vatanimiz mustaqilligini mustahkamlash borasida hali ko'p ishlar oldinda turgan hozirgi vaqtda bu shiorga qayta-qayta murojaat qilish maqsadga muvofiqdir.

Nazorat uchun savollar

1. Davlat tili ta'limida uzviylik va integratsiyada qanday muammolar mavjud?
2. O'zbek tili ta'limi konsepsiyasining asosiy maqsadi va rivojlanishining ustuvor yo'nalishlari haqida gapiring.
3. O'zbek tili ta'limining o'quv-metodik ta'minotini ishlab chiqishda uzviylikni ta'minlash uchun nima qilish kerak?
4. O'zbek tili ta'limini tashkil etishda umumiy o'rta, professional va oliy ta'lim tizimlarining o'zaro integratsiyasi deganda nimani tushunasiz?
5. Davlat tilining zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalariga integratsiyasini ta'minlashda qanday chora-tadbirlarni amalga oshirishi kerak?
6. Umumta'lim maktablarining ona tili va adabiyot fani bo'yicha darsliklari mualliflari kimlar?
7. So'nggi yillarda qanday metodik qo'llanma va tavsiyalar nashr etildi?
8. Ona tili darsliklarida mavzularning berilishi, qoidalar, mashq va topshiriqlar sizni qoniqtiradimi? Ularni takomillashtirish bo'yicha qanday takliflar bera olasiz?
9. Adabiyot darsliklarida yozuvchining hayoti va ijodi, asarlar tahlili, adabiy-nazariy tushunchalar va savol-topshiriqlar talab darajasida berilgan deb hisoblaysizmi?
10. Hozirgi kunda ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari uchun qanday metodik qo'llanma va tavsiyalarga ehtiyoj katta?
11. "Kreativ ifodalash" deganda nimani tushunasiz?
12. O'qish savodxonligini oshishiga ko'maklashuvchi omillar qaysilar?
13. So'nggi yillarda chop etilgan nashrlarda kitobxonlikni rivojlantirish bo'yicha qanday takliflar berilgan?
14. Yangi zamon darsliklari haqida fikrlaringizni ayting?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbek tilining milliy o‘quv dasturi (loyiha matni)
2. Ona tili va adabiyotini o‘qitish metodikasi X.Xayitov Buxoro 2022 yil, o‘quv metodik majmua.
3. Madayev O., Toshmirzayeva Sh. Ayni muddao. //“Ma’rifat” gazetasining 2017 yil 17 aprel soni.
4. Mengliyev B. Ona tili ta’limi: davr talabi va ijtimoiy zarurat.// “Ma’rifat” gazetasining 2017 -yil 22-fevral soni.
5. Mahmudov N. Jamiyatda til sezgisi va so‘z sevgisi barqarorlashmog‘i zarur. // “Til va adabiyot ta’limi” jurnalining 2017 yil 10-soni.
6. Mengliyev B., Suvonova X. “Ona tilini emas, “ona tili”dan o‘rgatish kerak. // “Til va adabiyot ta’limi” jurnalining 2017 yil 10-soni
7. Zamonaviy o‘qitish masalalari. // 2017 yil 10 may kuni Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida mavzusida respublika ilmiy-nazariy konferentsiyasi materiallari to‘plami.

2-MAVZU. TA'LIM-TARBIYA VA ILM-FAN SOHALARINI YANADA RIVOJLANTIRISH HAMDA INNOVATSION LOYIHALARNI JORIY ETISH

Reja:

1. Ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirish yo'llari
2. Innovatsion loyihalarni joriy etish yo'llari

“Maqsadlar kemasi” metodi

Doskaga kema rasmi chizib qo'yiladi. Ishtirokchilarga pastit varaqchalari tarqatiladi. Har bir ishtirokchi mavzuni yoritish uchun bittadan maqsad yozib, doskada chizilgan kemaga yopishtirib chiqadi. Hamma maqsadlarini yopishtirib bo'lgach, darsni boshlashdan avval har bir maqsad o'qib beriladi va shu maqsaddan kelib chiqib mavzu yoritiladi.

Masalan: *Ta'lim-tarbiyani rivojlantirish.*

Ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirish.

Innovatsion loyihalarni joriy etish.

Tushunmaganlarimni o'rganish.

Yangi metodlarni kashf etish kabi

Innovatsiyalar darsi – o'quv fani sohasidagi yoki maktab hayotiga tegishli yangiliklarni joriy qilish, shuningdek, o'quvchilarning ijodiy faoliyatlari natijalarini amalda qo'llash bo'yicha taklif va loyihalar bilan tanishtirish darsi bo'lib, o'quvchilarning bilimlarini oshirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Loyihalash metodi ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning muhim bo'g'iniga aylanmoqda. Bu metod ta'lim oluvchilarga hayot tarziga moslashish, mustaqil, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini hosil qilishga yordam beradi.

Loyihalash (lot. projectus - olg'a tashlangan fikr, g'oya, obraz), nomini o'zi aytib turibdiki, kelajakda amalga oshiriladigan ishlarni rejalashtirish bo'lib, proekt ma'lum bir hisob-kitob, chizma va boshqalarga asoslangan holda tavsiflash, bayon qilish shaklida mujassamlashgan g'oya, fikrning ifodasidir. U bildirilgan fikrni mohiyatini va uni amalga oshirish imkoniyatlarini ochib beradi.

Loyihalash metodi ta'lim jarayonining muhim jihatlaridan biri bo'lib, o'qituvchining o'quvchilar bilan individual ishlash imkonini beradi. O'qituvchi dars vaqtidan unumli foydalanib, o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ular bilan yakka tartibda ishlaydi. Bunda ularning kasbiy fanlarni chuqurroq egallashlariga kengroq yo'l ochib beriladi.

Loyihalash ishlarini tashkil etishda didaktik vazifaning qo'llanilishi va uni hal etish muammolari ko'rib chiqiladi.

Loyihalash metodi ta'lim oluvchilarni quyidagilarga:

➤ fanning turli sohalaridagi bilimlarni bir butun holga keltirib, muammolarni topish va yechish, axborotlar oqimida mo'ljal olish;

➤ faoliyatni tanlash huquqidan foydalanib, turli taxmin, g'oyalarni ilgari stjrish, loyiha o'tkazish, tahlil qilish iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligini aniqlash;

➤ o'z faoliyati natijasiga mas'ul bo'lish, mustaqil qaror qabul qilish, yutuqlar va kamchiliklarni aniqlash, uning sabablarini qidirish, xatolarni topish va to'g'rilash;

➤ turli yechim, takliflarning natijalarini ilmiy taxmin qilish (prognozlash);

➤ jamoada ishlash, turli nuqtayi nazar, fikrlarning muhokamasida qatnashishga rag'batlantiradi.

Loyihalash metodini qo'llab, dars o'tish jarayonida – **o'quvchi(lar)ning vazifasi:** *iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq, ijtimoiy ahamiyatga ega ishni bajarish, mahsulot ishlab chiqarish, ilmiy-texnik, iqtisodiy va boshqa muammoni belgilangan vaqt davomida yechish yoki yechish uchun takliflar ishlab chiqish;* **o'qituvchining vazifasi:** *o'quvchi(lar)ni mustaqil ijodiy faoliyatlarini unumli bo'lishi uchun sharoit yaratish.*

Bu metodni iqtisodiy fanlarni o'rganishdagi muhim ahamiyati shundaki, o'quvchilar biznes-reja tuzishni, turli tanlovlarda qatnashish uchun loyihalar ishlab chiqishni o'rganadilar. Nazariy va amaliy mashg'ulotlarni qanday tashkil etishning texnologik xaritasini ishlab chiqish, ya'ni darsni qanday o'tkazishni mufassal rejasini ishlab chiqishni, umuman olganda, o'z faoliyatlarini rejalashtirishni o'rganadilar. Shu bilan birga mazkur metodning o'ziga xos xususiyatlari mavjudki, ularni, albatta, hisobga olish zarur.

Birinchidan, bu metodni mavzular, alohida predmetlar bo'yicha qo'llash juda qiyin. Chunki, bir muammoning kelib chiqish sabablari nihoyatda xilma-xil. Ularni bir fan doirasida hal qilish qiyin. **Ikkinchidan**, barcha o'quvchilar ham loyiha tayyorlab, qo'yilgan muammoni yecha olmaydi. **Uchinchidan**, bu metod o'qituvchidan chuqur bilim, tajriba, o'z ustida tinimsiz ishlash, turli loyihalarda shaxsan qatnashishini talab qiladi.

Loyihalash metodini qo'llash uchun birinchi navbatda loyihalash obyektni aniqlaymiz. Qanday masala, muammo mavjudki, uni yechib loyihaning natijasini qanday bo'lishini belgilaymiz.

1. Bu o'tilayotgan mavzu bo'yicha qo'yilgan savol yoki yechimini kutayotgan dolzarb masala bo'lishi mumkin. Loyiha o'quvchilarning o'z xohishlari, qiziqishlariga ko'ra tanlagan ilmiy izlanishlari bo'lishi mumkin yoki o'qituvchi taklif qilishi mumkin. Har ikkala holda ham o'quvchilar zarur axborotlarni to'plashlari, ularni tahlil qilishlari zarur. Tahlil asosida qaror

qabul qilib, loyiha ishlab chiqishdan maqsad qo'yiladi va qanday natijaga erishilishi belgilanadi.

2. Maqsadni aniqlagach, loyihaning mazmunini belgilaymiz.

3. Reja asosida amalga oshirish uchun vazifalar belgilanadi, ya'ni faoliyat rejasi ishlab chiqiladi. Loyihaning umumiy tavsifi oydinlashadi. Aniq faoliyatga asos yaratiladi. Loyihani amalga oshirish uchun tuzilgan reja aniq bo'lishi, haddan tashqari murakkab bo'lmasligi kerak. Umumiy rejadan tashqari haftalik va oylik rejalar tuziladiki, uning asosida o'quvchi bajaradigan ishlarni yanada oydinlashtiradi.

4. Loyiha qatnashchilari belgilanadi.

Loyiha qatnashchilari o'z qiziqishlari, fikr doiralari bilan bir-birlariga yaqin, yordam beruvchi o'quvchi(lar) bo'lib, ularni loyihada qo'yilgan maqsad birlashtiradi. Ularni yoniga keyinchalik boshqa qatnashchilar ham qo'shilishi mumkin. Lekin qatnashchilar haddan tashqari ko'payib ketishi salbiy oqibatlariga olib keladi. Shuning uchun loyihada har bir qatnashuvchining bajaradigan vazifasi aniq yozib qo'yiladi.

5. Loyihani amalga oshirish muddatlari belgilanadi. Agarda u bosqichlarga bo'linsa, uni ham muddatlari bilan ko'rsatiladi.

6. Loyihalash va uni amalga oshirishning bosqichlari:

1-bosqich. Loyihani ishlab chiqish. Unda loyihani amalga oshirish shakllari va vositalari, bosqichma-bosqich natijalari ham ko'rsatiladi.

2-bosqich. Loyihada belgilangan vazifalar bajariladi. Bu bosqichda o'quvchilar mustaqil ravishda individual va guruh bo'yicha qo'yilgan vazifalarni bajaradilar. Material, axborot to'playdilar. To'plangan ma'lumotlarni muhokama qiladilar. Jadvallar, grafiklar ishlab chiqadilar. Namoyish etiladigan, illyustrativ materiallar tayyorlashadi.

3-bosqich. Loyihaning barcha qatnashchilari tomonidan tayyorlangan ishlar bir butun qilib birlashtiriladi. Avval loyihaning xomaki varianti yozib chiqiladi. So'ngra yakuniy variant tayyorlanadi. Rasmiy talablar asosida taxlanadi.

4-bosqich. Loyihaning so'nggi varianti ekspertga taqriz uchun beriladi. Bunda matn aniq asoslangan bo'lib, bajarilgan ishlarning mazmuni va erishilgan natijalarni gavdalantirishi kerak. Matnda, albatta, jadvallar, grafiklar, chizma, dasturlar va boshqa shunga o'xshash materiallar bo'lishi shart.

5-bosqich. Ish taqrizga beriladi. Loyihaga ekspert xulosasi olinadi, tashqi taqriz natijasini elon qilingach, lugallangan hisoblanadi.

6-bosqich. Loyiha taqdimoti. Taqdimot loyihada bajarilishi belgilangan mezonlar asosida juri yoki komissiya a'zolari tomonidan baholanadi. Juri a'zolari tarkibi loyiha ishlab chiqilayotganda aniqlanadi. Tayyorlangan loyihani ko'rib chiqib, tanlanib, so'ngra tayyorlangan hisobot ko'rib chiqiladi.

Hay'at ishni baholashi uchun baholash mezonlari ishlab chiqiladi. Bu mezonlar muammoni o'rganish darajasi, matnni aniq, tushunarli tarzda bayon qilinishi, o'ziga xosligi, rasmiylashtirish sifati, ko'rgazmali, namoyish materiallardan foydalanilgani, berilgan takliflar va ularni muammoni yechishga yordam berishi va boshqa jihatlarini mujassamlashtirilgan bo'lishi kerak. Dars jarayonida kichik guruhlar tayyorlagan loyihalarni o'qituvchi boshchiligida O'quvchilardan tuzilgan hay'at baholashi mumkin.

O'quvchilar tomonidan tayyorlangan loyihalarni baholash mezonlari: 1-jadval

№	Mezonlar	Eng yuqori ball
1	Tanlangan muammoning dolzarbligi	12
2	Muammoni o'rganilganlik darajasi	12
3	Maqsad va vazifalarni aniq, tushunarli tarzda bayon qilinishi	10
4	Tanlangan muammoning qisqacha mazmunini yoritilishi	16
5	Bajariladigan ishning qisqacha mazmunining yoritilishi	10
6	Ko'rgazmali, namoyish materiallaridan foydalanish	10
7	Loyihani amalga oshirish uchun zarur moliyaviy resurslar, ularning manbalarini ko'rsatilishi va asoslanishi	20
8	Rasmiylashtirish sifati	10
	Jami	100

O'quvchilar loyiha ustida ishlash jarayonida olgan bilimlaridan, bilish jarayonida xizmat qiladigan amaliy maslahatlardan foydalanishsa, mustaqil tahliliy fikr yuritishga o'rganadilar. Ularda yangi g'oyalar topish, ijodiy fikrlashga, to'g'ri strategiya tanlash, aniq masala-muammolarni yechish ko'nikmasi hosil bo'ladi. Bunda o'qituvchi ularning ishini kuzatadi. Maslahatlar beradi, qo'llab-quvvatlaydi.

Boshqa hech qaysi metod o'quvchi-o'quvchilarda bu metodchalik mas'uliyatni his qilishni shakllantirmaydi, tarbiyalamaydi.

Loyihalash metodi asosida dars jarayonini tashkil etishda o'quv guruhi ichida ishchi guruhlar tuziladi. Ular o'zlashtirish darajalariga qarab uch ishchi guruhga bo'linadi. Bunda kuchli ishchi guruhlar mustaqil shug'ullanganda, o'qituvchi o'zlashtirishi past bo'lgan o'quvchilar bilan mashg'ulot o'tkazishi uchun ko'proq vaqt ajratiladi. Ishchi guruhlar ishtirokchilarining o'zlashtirish darajasi taxminan teng bo'lganida ta'limda yuqori natijaga erishiladi. Bunday guruhlar ta'lim oluvchilarning o'zlari tuzgani ma'qul, chunki ular o'zlarining qaysi guruhga mos ekanliklarini juda yaxshi bilishadi. 2- va 3-ishchi guruhidan 1-ishchi guruhiga o'tishga imkon beriladi. Kichik guruhlarda har bir o'quvchi yakka tartibda loyiha ishini bajargani uchun individual amaliy usuldan ham foydalanish mumkin.

Individual usulning laboratoriya usulidan farqi, o'quvchilar o'z faoliyati davomida olgan bilimlaridan foydalanib, amaliy vazifani hal etishga harakat qiladi. Ushbu usul o'quvchilar bilimini chuqurlashtiradi, mahoratini oshiradi, shuningdek, ularning o'rganish faoliyatini yanada kuchaytiradi.

Loyihalash metodini amalga oshirish bosqichlari. 2-jadval.

Bosqichlar	Mazmuni	Metodi, shakli
1-bosqich, tayyorgarlik	O'qituvchi o'quvchilarga iqtisodiyotda qanday muammolar bor, o'zlari uchun qiziqarli bo'lgan muammolarni tanlashlarini taklif qiladi yoki topshiriqlarni o'zi tayyorlaydi.	Aqliy hujum. Mustaqil ish
	O'quvchi o'quvchilarga loyihalash mazmuni, loyihalash obyekti, usullari, bosqichlari haqida ma'lumot beradi.	Bayon qilish
2-bosqich	O'qituvchi o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'ladi.	Ixtiyoriy
	Har bir kichik guruhga o'zlarini qiziqtirgan muammoni tanlash va uni yechish bo'yicha loyiha tayyorlashni topshiradi.	
3-bosqich	O'qituvchi loyihani qanday tayyorlashni tushuntiradi. O'quvchilar faqat loyiha tayyorlaydilar. Uni amalga oshirish talab qilinmaydi (chunki uni bir dars jarayonida amalga oshirib bo'lmaydi).	Bayon qilish
Asosiy qism	O'quvchilar loyiha tuzishga kirishadilar.	Mustaqil kichik guruh
	Loyihalar taqdimoti	
Yakuniy qism	O'qituvchi o'quvchi(lar)ni baholaydi. Xato va kamchiliklarni ko'rsatadi. Darsni umumlashtiradi va yakunlaydi.	Xulosa

Buni har bir o'quvchi individual tarzda bajaradi.

Mustahkamlash.

Asirga olish didaktik o'yini

Sinf o'quvchilaridan 8 nafari ishtirok etishi mumkin. 8 nafar o'quvchini to'rttadan qilib ikki mikro guruhga bo'lamiz. Ikki guruh a'zolari bir-birlariga qarab turib olishadi. O'yin shartiga ko'ra birinchi guruhning birinchi a'zosi ikkinchi guruhning birinchi a'zoriga savol beradi (topshiriq, test, bir so'zning sinonimini so'rash kabi). Agar savolga to'g'ri javob bersa, javob bergan o'quvchi savol bergan o'quvchiga savol beradi. Savolga noto'g'ri javob bersa, to'g'ri variantni savol bergan o'quvchi aytadi va javob bera olmagan o'quvchini asirga olib, o'z guruhiga qo'shib oladi. O'yin shu tariqa davom etadi. 10 daqiqadan keyin qaysi mikro guruhning asirlari ko'p bo'lsa, o'sha guruh g'olib bo'ladi. Bu o'yinni barcha fanlarda darslarning mustahkamlash qismida ishlatish mumkin.

“10 ta dalil” metodi asosida kichik guruhlar ishi

Bu metoda asosan ishtirokchilarni fikrlash doirasini rivojlantirishga, biror bir masala bo'yicha mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga, tahlil qila olishga o'rgatishga qaratilgan metod hisoblanadi. Bu metoddan kichik guruhlarda ishlash jarayonida foydalanish mumkin.

Ishtirokchilar 4 ta guruhga ajratib olinadi. Shundan so'ng ona tili fani fan sohalari bilan integratsiyalashdi va uni amaliyotga tatbiq etish zarurati. Kichik guruhlar mazkur vaziyat yechimiga qaratilgan faktlarni “10 ta dalil” ro'yxati asosida taqdim etadilar.

Guruhlarga ushbu vaziyat quyidagicha taqsimlanishi mumkin:

- 1. O'quvchi – o'quvchi**
- 2. O'quvchi – o'qituvchi**
- 3. O'qituvchi – ota-ona**
- 4. O'qituvchi – rahbar**

Ya'ni bitta vaziyatga kompleks yondashish, atroflicha o'rganib umumiy xulosa chiqarish ko'nikmalari shakllantiriladi. Bunday metodlar ishtirokchilarni ta'lim jarayonida yuzaga keladigan vaziyatlarni ob'ektiv hal qilishda o'z samarasini beradi.

REFLEKSIYA.

Aktivator “3-2-1” metodi

Mazkur metod refleksiv metodlar turkumiga kiradi va odatda, undan darslarning so'ngida yoki avvalida foydalanish mumkin.

“Aktivator 3-2-1” metodidagi topshiriq asosan quyidagi savollar asosida tashkil qilinadi:

- Esimda qolgan – 3
- Muhim bo'ldi – 2
- Qo'llayman – 1

Esimda qoldi – 3. Bu qismda ishtirokchilardan darsda yodida qolgan 3 ta ma'lumotni yozishlari;

Muhim bo'ldi – 2. Bu qismda o'tilgan dars davomida ular uchun muhim bo'lgan 2 ta ma'lumotni aytishlari;

Qo'llayman – 1. Bu qismda esa darsdan olgan qaysi xulosa yoki muayyan fikr, holat, metod, texnologiyani “albatta qo'llayman” deb belgilagan ma'lumotlari tahlil qilishlari mumkin bo'ladi

Aktivator “3-2-1” metodi orqali pedagoglar o'zini tahlil qilish, berilgan ma'lumotlarni umumlashirish, boshqalar tahlillari yordamida xulosalarini to'ldirish imkoniyatiga ega bo'ladilar

Mustaqil ta'lim uchun vazifalar.

Hamkorlikdagi ta'lim asosida ona tili va adabiyot fanidan trening mashg'ulotlarini tashkil etish ko'nikmalarini egallash.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. Jumanazarov S. Ta'limda raqamli texnologiyalar. Uslubiy qo'llanma. – Toshkent: 2023. – 46 b.
2. Uralov A., Qambarov M. O'zbek tili o'qitish metodikasi. – Guliston: 2023. – 522 b.
3. Uralov A., Gaffarov A. Ta'lim metodlari, texnologiyalari va didaktik o'yinlar. Toshkent: 2023. – 156 b.

Elektron manbalar

1. uzedu.uz – Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining rasmiy sayti.
2. uza.uz – O'zbekiston Milliy axborot agentligi sayti.
3. emaktab.uz – O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limivazirligining raqamli ta'lim platformasi.
4. onlinedu.uz – uzluksiz kasbiy ta'lim platformasi.
5. ziyonet.uz – axborot ta'lim portali.

3-MAVZU. MUAMMOLI TA'LIMNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.

Reja:

1. Muammoli ta'limning ilmiy-nazariy asoslari va muammoli o'qitishning tarixi haqida.
2. Muammoli vaziyat yaratish usullari.
3. Muammoli ta'lim mashg'ulotlarini tashkil etish va boshqarishga qo'yilgan talablar.
4. "Muammoli vaziyat" metodi haqida.

Muammoli ta'lim nima?

Bu savollarga to'g'ri javob berish muammoli ta'limni tashkil qilish yo'llarini tushunishga yordam beradi.

O'quvchilarda fanning turli sohalaridan iloji boricha kengroq ma'lumotlarni o'zlashtirishi bilan birga ularda mustaqillik, hayotga ijodiy munosabat malakalarini tarkib toptirishi kerak. Ana shu maqsadda o'qitishni o'quvchilarning u yoki bu shakldagi ta'limiy faoliyati tadqiqotni eslatadigan, o'quvchilar uchun "kashfiyotlar" bilan tugaydigan, ya'ni ular mustaqil holda xulosa chiqaradigan va qandaydir amaliy vazifani hal qiladigan metodlarga asoslanish taklif etiladi.

Muammoli ta'lim masalalari bo'yicha juda ko'plab tadqiqot ishlari amalga oshirilgan va bu ishlar hozirgi kunda ham doimiy ravishda amalga oshirilib borilmoqda. Hozirgi kunda kasbhunar kollejlarida muammoli ta'lim metodlari orasida quyidagi beshta asosiy metodlar farqlanadi:

1. Tadqiqot metodi. Bu metod, birinchidan, bilimlarni ijodiy qo'llanishini ta'minlashga, ikkinchidan, ilmiy bilish metodlarini izlash jarayonida mazkur metodlarni va ularning qo'llanishini o'zlashtirishga qaratiladi. Uchinchidan, ijodkorlik faoliyati xislatlarini shakllantiradi, to'rtinchidan, ana shunday faoliyatga qiziqish hamda ehtiyojni tarkib toptirishning sharti hisoblanadi.

Ana shu xususiyatlarni nazarda tutib metodni o'quvchilarning o'zlari uchun yangi muammoni hal qilish bo'yicha ijodkorlik faoliyatini tashkil etish yo'li sifatida ta'riflash kerak. O'quvchilar o'zlari uchun yangi sanalgan muammolarni hal qiladilar. Tadqiqot metodida topshiriqlarning shakli har xil, masalan, sinfda va uyda tez bajariladigan topshiriqlar, dars jarayonini taqozo etadigan ishlar, ma'lum, lekin cheklangan muddatga mo'ljallangan uy vazifalaridan iborat bo'lishi mumkin. Chunonchi jamoa xo'jaligining, zavodning, mazkur aholi punktidagi tashkilotning tarixini o'rganishga doir topshiriqlar g'oyat foydali va samarali tadbirlardir.

Tadqiqot metodining bosqichlari:

- 1) faktlar va hodisalarni kuzatish hamda o'rganish;
- 2) tadqiqotga doir tushunarsiz hodisalarni oydinlashtirish;
- 3) gipotezani olg'a surish;
- 4) tadqiqotning rejasini tuzish;
- 5) rejani amalga oshirish;
- 6) echimni tuzish;
- 7) echimni tekshirish;
- 8) amaliy xulosalar.

Tadqiqot metodida ham og'zaki va matbuot so'zlari, ko'rsatmali vositalar, amaliy, yozma va grafik ishlar, laboratoriya ishi va hakazolardan foydalaniladi.

2. Qisman izlanish yoki evristika metodi. O'quvchilarni asta - sekin muammolarni mustaqil hal qilishga yaqinlashtirish uchun ularga avvalo echimning ayrim bosqichlarini bajarishni o'rgatish, ularda asta - sekin ko'nikma hosil qilish zarur. Tadqiqot metodining birinchi variantida o'quvchilarga ko'rsatilgan rasmga va so'zlab berilgan mazmunga savollar tuzishni tavsiya etish orqali muammolarni ko'ra olish, aytilgan faktlardan xulosa chiqarish o'rgatiladi.

Mazkur metodning boshqa bir varianti murakkab masalani tushunilishi oson va har qaysisi asosiy masalani echishga yaqinlashishni engillashtiradigan kichik masalalarga ajratishdan iboratdir.

O'zaro bog'liq savollardan tashkil topadigan evristik suhbatni tuzish tadqiqot metodining uchinchi varianti bo'lib, mazkur savollarning har biri muammoni hal qilish yo'lidagi qadam hisoblanadi va ko'plari o'quvchilardan faqat o'z bilimlaridan foydalanishni emas, balki izlanishlarni amalga oshirishni ham talab qiladi.

3. Tushuntirish, namoyish etish metodi. Bu metodning asosiy vazifasi o'quvchilarning axborotni o'zlashtirishini tashkil etishdir. Uni axborot – reseptiv metod, deb ham ataladi. (resepsiya - idrok) va unda o'qituvchi bilan o'quvchi faoliyati davom etadi. Bu faoliyat shundan iboratki, o'qituvchi tayyor axborotni turli vositalar bilan beradi, o'quvchilar esa ana shu faoliyatni idrok etadilar va eslab qoladilar. O'qituvchi axborot berishni og'zaki so'z (hikoya), matbuot (darsliklar, qo'shimcha qo'llanmalar) dagi iboralar, ko'rsatmali qurollar va hokazolar yordamida amalga oshiradi.

O'qituvchilar bilimlarni o'zlashtirish uchun zarur ishlarni bajaradilar – yangi axborotni tinglaydilar, ko'radilar, o'qiydilar, kuzatadilar va uni ilgari o'zlashtirilgan axborot bilan taqqoslaydilar, xotiralarida olib qoladilar.

4. Muammoli bayon qilish. Ushbu metodning mohiyati o'qituvchi muammoni qo'yib, uni o'zi hal qilishi va echimning ahamiyatini o'quvchilarga tushunarli ziddiyatlar orqali ko'rsatishdan iboratdir.

O'quvchilar echimga olib boradigan yo'lning mantig'ini, tavsiya etilgan gipotezalarning haqiqatga o'xshashligini, isbotlarning ishonchliligini kuzatadilar. Ular dastlabgi paytlarda xulosalarga ishonmasalar ham, lekin keyinchalik muammoli bayon bilan muammolarni mustaqil hal etish jarayoni asta – sekin muvofiqlashuvi natijasida xulosalar chiqaradigan, ehtimol o'z muhoqamalarining mantig'ini tuza oladigan bo'lib qoladilar. Shunga ko'ra o'qituvchi mustaqil hal eta oladigan muammolardan murakkabroq muammolarni tanlash mumkin.

5. Reproduktiv metod. O'quvchilar ko'nikma va malakalarni egallashi, shu bilan bilimlarni o'zlashtirishning ikkinchi darajasiga erishishi uchun o'qituvchi topshiriqlar tizimi orqali ularning o'zlariga berilgan bilimlarni bir necha marta eslatadi. U topshiriqlar beradi, o'quvchilar esa topshiriqlarni bajaradilar – o'xshash masalalarni echadilar, namunaga qarab turleydilar va tusleydilar. O'qituvchining necha marta va qanday oraliqlarda takrorlashi o'zining qobiliyatiga, topshiriqning qiyin yoki osonligiga bog'liq.

Muammoli ta'limning bosh maqsadi – muammoni to'liq tushunib yetishga erishish va uni hal eta olishga o'rgatish. Muammoli o'qitish yetarli darajada bo'lishi uchun – yaxlit o'quv-tarbiya jarayoining uzviy qismi bo'lishi kerak.

Muammoli ta'lim texnologiyalarining turlari:

- Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi;
- Hamkorlikda o'qitish ta'lim texnologiyasi;
- Evristik (tadqiqotchilik) ta'lim texnologiyasi;
- Loyihaviy ta'lim texnologiyasi;
- Tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi.

Bugungi kundagi dolzarb muammolardan biri insonni subyekt sifatida uzluksiz rivojlanishi g'oyasi, butun hayot davomida ta'lim olishi, ta'lim oluvchilar ta'lim faoliyatini nafaqat olamni anglash, inson qobiliyatlarini rivojlantirish uchun balki olamni yaxshilik tomonga o'zgartirish uchun olib borishi kerakligini o'zida mujassam etadi.

Muammoli boshlash bilan bayon qilish.

O'qituvchi yangi bilimlarni bayon qilishni boshlashda muammoli vaziyatni yaratsa, keyin o'quv materialini an'anaviy, axborot usulida tushuntiradi.

Muammoli vaziyat faqat tushuntirishning boshida vujudga keltiriladi, o'quv materialining o'zi muammoni hal qilish sifatida bayon etilmaydi. U eng oddiy hisoblanadi va muayyan vaqt davomida qo'llaniladi. Umuman olganda muammoli vaziyatni qanday tushuntirish o'qituvchining iqtidori, tajribasiga bog'liqdir.

Muammoli ta'lim talabalarining fikrlash jarayonini ishga solib, ularning mavhum tafakkuri, analitik-sintetik faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, chunki, bu texnologiya talabadan muammo asosida bayon etilgan o'quv materialining echimini topishni taqozo qiladi. O'quvchilar materialni tayyor holda emas, balki, o'zlari uchun yangi faktlar va hodisalarni ularga ilgari ma'lum bo'lgan bilimlarga tayanib taqqoslash yo'li bilan tushuntirib borishlari kerak bo'ladi. O'quv jarayoni talabalar tafakkurining yuksak faolligiga erishib, ularning mustaqilligini asta – sekin o'stirib borish yuli bilan o'tadi.

Muammoli vaziyat- subyekt (o'quvchi) bilan ob'ekt (masala) o'zaro ta'sirining o'ziga xos turi. Muammoli vaziyat avvalo o'quvchining fan to'g'risida, topshiriqni bajarish usullari yoki shartlari to'g'risida yangi bilimlarni «kashf etishni» (o'zlashtirishni) talab etadigan vazifani bajarish jarayonida paydo bo'ladigan muayyan psixik holatni xarakterlaydi. Muammoli vaziyat quyidagi hollarda vujudga keladi:

1. O'quvchilarning bilimlari bilan ular yangi o'quv vazifalarini hal qilayotganlarida ularga qo'yiladigan talablar o'rtasida nomuvofiqlik sezilib qolgan paytda muammoli vaziyat paydo bo'ladi. O'quvchi o'z bilimining etarli darajada chuqur emasligiga yoki nihoyatda yuzaki ekanligiga ishonch hosil qilganida unda yangi nazariy va amaliy bilimlar hamda ko'nikmalar hosil qilishga, ulardan foydalanish usullarini o'zlashtirib olishga ehtiyoj tug'iladi.

2. O'quvchi o'z bilimlari sistemasidan foydalanganda vazifani to'g'ri hal qilish imkonini bera oladigan birdan – bir zarur bilimlarni tanlab olishni bilolmay qolgan paytda muammoli vaziyat paydo bo'ladi. Agar vazifani to'liq bo'lmagan ma'lumotlar bilan hal etish o'quvchini mustaqil bilim olish yuliga solsa, o'quvchi oldiga ortiqcha ma'lumotlar bilan hal etiladigan vazifalar qo'yish- o'quvchini bilimlarni tanlash va baholashga majbur etadi, ya'ni uning mustaqil izlanish faoliyatini faollashtiradi.

3. O'quvchi o'z bilimlaridan foydalanishning yangi amaliy shart – sharoitlariga duch kelib qolganda muammoli vaziyat vujudga keladi. Aslida bu o'z bilimlarini amalda qo'llash yullarini izlashdan iborat bo'ladi.

4. Vazifani hal etishning nazariy yuli bilan tanlangan usulning amaliyotda amalga oshirib bo'lmاسligi o'rtasida, shuningdek vazifani hal etishning amalda erishilgan natijasi bilan uni nazariy jihatdan asoslanganligi o'rtasida ziddiyat yuzaga kelganda muammoli vaziyat paydo bo'ladi. Mashina va mexanizmlarni hamda texnologik jarayonlarning konstruktiv masalalarini hal etish, ularni texnika jihatidan modellashtirish hamda rasionalizasiya qilish vazifalarini hal etish vaqtida bu kabi muammoli vaziyatlardan foydalanish alohida ahamiyatga ega bo'ladi.

O'qituvchi qo'ygan va o'quvchilar qabul qilgan muammolarni hal etish muammoli vaziyatni tahlil qilishdan, undagi qarama qarshiliklarni tushunib

olishdan va hal etilishi talab qilinayotgan konkret nazariy va amaliy masalani asta – sekin ifodalab berishdan boshlanadi. Oqibat natijada har bir o‘quvchi bir qancha shunday savollarga duch kelib qoladi-ki, bu savollar undan gipotezalar qilishni, ularni asoslab berish, tekshirish hamda olingan natijalarni baholashni talab etadi.

Muammoni hal etish yo‘lini topish uchun shunchaki qo‘shimcha faktlar to‘plashning o‘zi etarli bo‘lmaydi. U o‘quvchilarning o‘z tajriba va bilimlarini qayta ishlab, qo‘llashga qaratilgan shaxsiy fikrlash qobiliyatlari bilan albatta bog‘liq bo‘ladi. O‘quvchilar muammoni hal etar ekanlar, o‘zlari uchun go‘yo bir yangi olamni, u paytgacha o‘zlariga noma'lum bo‘lgan olamni yangidan ochganday bo‘ladi. Natijada javoblarni mustaqil qidirish ularning bilimga bo‘lgan qiziqish va extiyojlarini qondirishga hamda o‘stirishga olib keladi, o‘quv mehnatini quvonchga aylantiradigan ijobiy shaxsiy his-tuyg‘ularning paydo bo‘lishiga olib boradi.

Olg‘a surilgan muammoning hal etilishi muammo asosida ta‘lim berishning asosiy momenti bo‘lib, u o‘qituvchidan o‘quvchilarning fikrlash faoliyatlarini mahorat bilan boshqarishni talab qiladi. O‘qituvchi materialni tushuntirib bermasdan, faqat o‘quv muammosini ilgari surishi uchun o‘quvchilar u muammoni mustaqil tushunib olishlari, uni hal qilish usullarini qidirib topishlari hamda bu sohada muayyan xulosalar chiqarishlari lozim. Buning uchun, ular o‘qituvchi rahbarligi ostida muammoni hal etish ustida mustaqil ishlash malakalarini asta –sekin hosil qilib borishlari kerak. Shu maqsadda o‘qituvchi birinchi bosqichda muammo qo‘yib o‘quvchilarga hal etish yo‘lini ko‘rsatib beradi, shu tariqa o‘quvchilarni bilish metodlari bilan qurollantiradi.

Ikkinchi bosqichda o‘qituvchi o‘quvchilar oldiga muammo qo‘yib bo‘lganidan keyin o‘quvchilarni bu muammoni hal etish yo‘llarini qidirib topishga da‘vat qiladi. Yoki o‘quvchilarning fikrlash faoliyatlarini maqsad sari yo‘llaydigan hamda ularni izchillik bilan qo‘yilgan muammoni hal etish tomon etaklaydigan juz‘iy savollar beradi.

Keyinchalik, o‘quvchilarda mustaqil ishlash malakalari o‘sa borgan sari, o‘rtaga qo‘yilgan muammoni hal etishda o‘qituvchining beradigan yordami asta – sekin qisqarib borishi lozim va oqibat natijada o‘qituvchi qo‘yilgan muammoni o‘quvchilarning mustaqil hal qilishlariga erishadi (3-bosqich). Jumladan, bu bosqichda o‘quvchilarga muammoni hal etishning shunday bir xilini tavsiya etish mumkin. Muammoli vaziyat vujudga keltirilgandan keyin o‘qituvchi namoyish qilib ko‘rsatiladigan tajriba o‘tkazadi, tajriba vaqtida tushuntirib o‘tirmaydi. O‘quvchilar o‘z kuzatishlari asosida va ilgari hosil qilgan bilimlaridan foydalanib, tajribadan o‘zlari xulosa chiqaradilar.

Muammoli ta‘lim – ta‘lim jarayonini olib borishda o‘quvchilar oldiga yechish uchun muammoni qo‘yish orqali muammoli vaziyatni vujudga

keltirish va mashg'ulot davomida uning yechimini topish. Muammo o'qituvchi tomonidan yoki o'quvchilar tomonidan qo'yilishi mumkin.

Muammoli ta'lim texnologiyalari—o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan.

Muammoli ta'lim texnologiyasining asosi— insonni fikrlashi muammoli vaziyatni hal etishdan boshlanishi hamda uning muammolarini aniqlash, tadqiq etish va yechish qobiliyatiga ega ekanligidan kelib chiqadi. Muammoli ta'lim o'quvchilarning ijodiy tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini oshirishda jiddiy ahamiyatga ega.

Muammoli vaziyat yaratish usullari:

o'qituvchi o'quvchilarga dars mavzusi bilan bog'liq ziddiyatli holatni tushuntirish va uni yechish yo'lini topishni taklif qilish;

bir masalaga doir turli nuqtai nazarlarni bayon qilish;

hal etish uchun yetarli bo'lmagan yoki ortiqcha ma'lumotlar bo'lgan yoki savolning qo'yilishi noto'g'ri bo'lgan masalalarni taklif etish.

Muammoli vaziyatni hal etish darajalari:

- o'qituvchi muammoni qo'yadi va o'zi yechadi;

- o'qituvchi muammoni qo'yadi va uning yechimini o'quvchilar bilan birgalikda topadi;

- o'quvchilarning o'zlari muammoni qo'yadilar va uning yechimini topadilar.

Muammoli vaziyatni yechishda qo'llaniladigan usullar:

- muammoni turli nuqtai nazardan o'rganish, tahlil qilish;

- solishtirish, umumlashtirish;

- dalillarni aniqlash va qo'llash;

- vaziyatga bog'liq xulosalar chiqarish;

- o'quvchilarning o'zlari aniq savollar qo'yishi va boshqalar.

Muammoli ta'lim bosqichlari: 1. Muammoli vaziyat hosil qilish. 2. Muammoni yechish taxminlarini shakllantirish. 3. Yechimning to'g'riligini tekshirish (olingan yechim bilan bog'liq axborotni tizimlashtirish orqali).

Muammoni hal etish bosqichlari:

1. Isbotlash — bu muammoning ilgari to'g'ri deb tan olingan sabablar bilan bog'liqlarini topish asosida amalga oshiriladi.

2. Tekshirish — buni tanlangan sababning oqibatida hal etilayotgan muammo hosil bo'lishi to'g'riligini asoslash bilan amalga oshiriladi.

3. Tushuntirish — bu muammoning yechimi nima uchun to'g'riligini tasdiqlovchi sabablarni aniqlash asosida amalga oshiriladi

- O'quvchilarning o'zlari muammoni qo'yadilar va uning yechimini topadilar.

- Muammoli vaziyatni yechishda qo'llaniladigan usullar:

- Muammoni turli nuqtai nazardan o'rganish, tahlil qilish;

- Solishtirish, umumlashtirish;
- Dalillarni aniqlash va qo'llash;
- Vaziyatga bog'liq xulosalar chiqarish;
- O'quvchilarning o'zlari aniq savollar qo'yishi va boshqalar.

Muammoli ta'lim bosqichlari: 1. Muammoli vaziyat hosil qilish. 2. Muammoni yechish taxminlarini shakllantirish. 3. Yechimning to'g'riligini tekshirish (olingan yechim bilan bog'liq axborotni tizimlashtirish orqali).

Muammoni hal etish bosqichlari:

1. Isbotlash – bu muammoning ilgari to'g'ri deb tan olingan sabablar bilan bog'liqlarini topish asosida amalga oshiriladi.

2. Tekshirish – buni tanlangan sababning oqibatida hal etilayotgan muammo hosil bo'lishi to'g'riligini asoslash bilan amalga oshiriladi.

3. Tushuntirish – bu muammoning yechimi nima uchun to'g'riligini tasdiqlovchi sabablarni aniqlash asosida amalga oshiriladi

Muammoli ta'lim turi ilmiy-uslubiy jihatdan 3 xil ko'rinishga ega.

1. Muammoli vaziyatni vujudga keltirish.

2. Muammoning qo'yilishi.

3. Muammoning yechimini topish.

Muammoli vaziyatni o'quv mashg'ulotlarining barchasida shakllantirish mumkin. Uni dars jarayonida qancha ko'p shakllantirish o'qituvchiga bog'liq. Muammoli vaziyatning ahamiyati shundaki, u o'quvchilar diqqatini bir joyga (muammoga) qaratadi va o'quvchilarning izlanishiga, fikrlashga o'rgatadi.

Muammoli ta'lim o'qituvchi rahbarligida muammoli vaziyat vujudga keltirilib, mazkur muammo o'quvchilarning faol, mustaqil faoliyati natijasida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni ijodiy o'zlashtirish va aqliy faoliyatni rivojlantirishga imkon beradigan ta'lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi.

Muammoli o'qitish jarayonida beriladigan topshiriqlar o'quvchilarga tadqiqiy, evristik, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish bo'yicha topshiriqlar beriladi.

Bunda:

- nostandart masalalarni tuzish bo'yicha;
- shakllantirilmagan savol bilan;
- ortiqcha ma'lumotlar bilan;
- o'zining amaliy kuzatuvlari asosida mustaqil umumlashtirish;
- yo'riqnomalardan foydalanmasdan qandaydir ob'ekt mohiyatini bayon etish;
- olingan natijalarni qo'llash chegaralarini va darajalarini aniqlash;
- hodisaning namoyon bo'lish mexanizmini aniqlash;
- «bir lahzada» topish kabi topshiriqlarni berish mumkin.

Muammoli vaziyatlarda yechimga kelishning algoritmi quyidagi tartibda amalga oshiriladi Muammoni qo'yish, ma'lumotlar fondini to'plash, qayta ishlash, yechim modelini aniqlash, qo'shimcha ma'lumotlar to'plash va ularni tanlangan yechim modelida aks ettirish, yangi ma'lumotlar va yechim modeli o'rtasidagi zidlikni aniqlash, zidlikni yechimini topish, yangi yechim modelini yaratishdan iboratdir.

Mustaqil janr sifatida A.Montel ijodida tarkib topgan. Bu janr G'arbda oldinroq ishlatilgan bo'lsa-da, o'zbek adabiyotida XX-asrning 70-80-yillaridan esse yaratila boshlandi.

Muhokamada ishlatiladigan so'zlar

Esse shartlarida talabalardan ko'pincha mavzuni muhokama qilish so'raladi, masalan:

***“Bolalar chet tillarini osonroq o'zlashtirishadi, agark
darslar boshqa bir fan bilan bog'langan tarzda olib
borilsa”.***

Bu holatda aytilgan fikrning afzalliklari va zararlarini baholash talab etilmoqda. Unda quyidagi so'zlardan foydalanish mumkin:

Yuqoridagi so'zlardan foydalanib gaplarni to'ldirish mumkin.

Har yili millionlab talabalar chet mamlakatlarda o'qishni tanlashadi. Buning sezilarli (a) _____ bo'lishi mumkin, qaysiki boshqa bir madaniyat bilan tanish bo'lish imkoniyatidek, ammo vatanni qo'msash, yakkalanib qolish kabi muayyan (b) _____ ham qamrab oladi. Boshqa bir (c) _____ tomoni yashash xarajatlari va u yerdagi narxlarning balandligi bo'lishi mumkin.

Muhokama tili Mavzuni yoritayotganingizda *menimcha, mening fikrimcha, o'ylaymanki* kabi subyektiv iboralardan foydalanmang, uning o'rniga obyektiv birikmalardan foydalaning.

- Umuman olganda, uyda ishlash yo‘lga ketadigan vaqtni tejaydi.
- Ko‘pchilik biladiki, e-mail va Internet xizmati ofis ishlarini ham bajaradi.
- Ko‘pchilikda hamkasblar bilan yuzmayuz muloqotga zarurat tug‘iladi.
- Bo‘lishi mumkin, ko‘proq korxonalar uyda turib ishlashni qo‘llab-quvvatlashadi.
- Vaziyat shuni taqozo etadiki, muayyan kishilar o‘zlari mustaqil ish olib borishni yoqlashadi.

Emersonning fikricha (2003), rivojlangan prinsiplarga ega kompaniyalar kamchilikni tashkil etadi.

Poledna (2007) ta’kidlaydiki, aksariyat xodimlar qulay ish jarayonida mehnat unumdorligiga erishadilar.

Qarshi fikrlar

Qarshi fikrlar qarashlarga teskari bo‘lishi mumkin. Mavzuni ilmiy muhokama qilayotganda masalaning ikkala tomoni haqida ham qarashlarni bildirib, o‘z fikrlaringizni dalillar bilan qo‘llab-quvvatlashingiz lozim. Odatda, o‘z g‘oyangizni taqdim etishdan avval unga teskari bo‘lgan qarashlarni keltirish ma’qulroq. Qamoqxonalar mavzusida yozilgan quyidagi misolda muallifning munosabati qanday?

Ma’lumki, qamoqxonalar xavfli jinoyatchilarni qamash va ularga mos jazoni qo‘llash kabi muhim vazifalarni bajaradi. Bu ma’lum holatlarda to‘g‘ri bo‘lishi mumkin, lekin shu bilan birga ular ko‘pincha “jinoyat universitetlari” sifatida jinoiy xatti-harakatlarni jadallashtirishga ham xizmat qiladi. Mahbuslarning hammasi ham xavfli emas va boshqa vositalar orqali ularga samarali ta’sir qilish mumkin.

O‘quvchilarning faqatgina umumiy tushunchalar bilan tanish ekanligi yetarli emas. O‘quvchilarlar har qanday mavzudagi qarama-qarshi fikrlar va qarashlarni o‘zlashtirishlari, ya’ni ularni tahlil va kerak bo‘lsa tanqid qilib ham o‘rganishlaritalab qilinadi. Muhokama va bahs olib borish usullari va

ilmiy tarzda o'z xulosalaringizni taqdim etish yo'llari muhim ahamiyatga ega.

Savol va topshiriqlar

1. Muammoli ta'lim bosqichlari haqida ayting.
2. Muammoni hal etish bosqichlari nechta va qanday?
3. Muammoli vaziyatni yechishda qo'llaniladigan usullar haqida fikringizni ayting.
4. Quyidagi namuna bilan tanishing.

8-sinfida ona tili darsidan. Mavzu: "**Matn va lug'at ustida ishlash**" mavzusi o'tildi. O'qituvchi darsning tashkiliy qismini bajargach, o'tilgan mavzuni so'radi, vazifalarni tekshirdi. Yangi mavzuni tushuntirdi va mavzu asosida darslikdan mashqlar bajarila boshlanadi.

Darslikdagi topshiriqlar bajarilgach, 2-mashqni bajarish jarayonida tushunmovchiliklar paydo bo'ldi. Mashq sharti quyidagicha: **Gaplarni o'qing. Nuqtalar o'rniga mos so'zlarni qo'yib ko'chirib yozing.**

1. Bu hodisalar saroyda ... chora-tadbirlar ko'rishni taqozo etdi. (Mirmuhsin, Me'mor)

2. Ularning bu muzokarasini chetda eshitib turgan ... lardan biri bu so'zlarni Azizbekning qulog'iga yetkazur. (A.Qodiriy, O'tgan kunlar)

Mashqning shu joyiga qo'yiladigan so'z borasida o'quvchilar ikki xil fikrga kelishdi: ba'zilar bu so'z **xufya** deyishsa, ba'zilar **xufiya** qo'yilishi kerak degan fikrni aytib bahslashib ketishdi.

Siz o'qituvchining o'rnida bo'lganingizda bu holatni qanday hal qilar edingiz va qanday manbalarga tayangan bo'lardingiz?

Misol: Ularning bu muzokarasini chetda eshitib turgan ...lardan biri bu so'zlarni Azizbekning qulog'iga yetkazur.

Ko'rilgan choralar: O'qituvchi avval o'quvchilarni tinchlantirib oldi. Ularning fikrini tinglab sinf taxtasini ikki bo'lakka ajratib, bir bo'lagiga "**Xufya**", bir tomoniga "**Xufiya**" deb yozdi. Buni muammoli vaziyat deb va muammoni yechish uchun uning sababini aniqlash, fikrlarimizni hurmat qilgan holda bir-birimizni eshitsakgina muammoga yechim topa olishini tushuntirdi.

Takliflar: 1. Asl manbadan ko'rish

2. Izohli lug'atdan bu ikki so'zing ma'nolarini aniqlab, ajratib olish kerakligini o'qituvchi taklif va topshiriq qilib berdi.

Yechim: Muammoning yechimi "O'zbek tilining izohli lugati" kitobidan ikkala so'zning o'z ma'nolarini aniqlash orqali yechildi.

Xufya - (arab. sir; ayg'oqchi, izquvar) ayg'oqchi, izquvar.

Xufiya - (arab. yashirin; sirni boshqalrga aytmalik) 1. Boshqalrga bildirmaydigan, maxfiy; 2. Bildirmasdan buzg'unchilik qiluvchi.

Shunga ko‘ra, so‘z ma'nosiga qaraydigan bo‘lsak, yuqoridagi "Ularning bu muzokarasini chetda eshitib turgan **xufyalardan** biri bu so‘zlarni Azizbekning qulog‘iga yetkazur" (A.Qodiriy, O‘tgan kunlar) degan so‘z qo‘yilsa matnning to‘g‘ri ma'nosi kelib chiqadi.

5. Siz ham namunadagi kabi topshiriq tayyorlang.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Musurmonova O., Ibragimov X., Jamoldinov O. Umumiy pedagogika. Darslik. I qism. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. – 376 b.
2. Mavlonova R. A. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 528 b.
3. Po‘latov Sh. Ta’lim menejmenti yoxud ta’lim muassasasini ilmiy-metodik boshqarish strategiyasi. – Toshkent: Yangi nashr, 2019. – 76 b.
4. Jumanazarov S. Ta’limda raqamli texnologiyalar. Uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: 2023. – 46 b.
5. Ishmuhamedov R. J, Yuldashev M. A. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Nihol, 2013. – 96 b.

4-MAVZU. HAMKORLIKDAGI TA'LIMNI SAMARALI TASHKIL ETISH VA NATIJASINI TAHLIL QILISH.

Reja:

1. Hamkorlikdagi ta'limning tarkibiy qismlari; o'zaro ijodiy va ijobiy bog'liqlik; shaxsiy javobgarlik; bir-biriga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatish; samarali muhokama; guruh ishini samarali tashkil etish va natijani tahlil qilish.

2. Trening 15 mashg'ulotlarini tashkil etishning qoidalarini: o'quv-tarbiya jarayonini aniq tasavvur qilish, yaratilgan g'oyalarni, yangiliklarni amaliyotga samarali joriy etish yo'llari.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi mualliflaridan biri bo'lgan R.Slavinning ta'kidlashicha, o'quvchilarga topshiriqlarni hamkorlikda bajarish uchun ko'rsatma berilishi etarli emas. O'quvchilar tom ma'nodagi hamkorlik, har bir o'quvchining qo'lga kiritgan muvaffaqiyatidan quvonish, bir-biriga sidqidildan yordam berish hissi, qulay ijtimoiy-psixologik muhit vujudga kelishi zarur. Mazkur texnologiyada o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish sifatini aniqlashda ularni bir-biri bilan emas, balki har bir o'quvchining kundalik natijasi avval qo'lga kiritilgan natija bilan taqqoslanadi. Shundagina o'quvchilar o'zining dars davomida erishgan natijasi komandaga foyda keltirishini anglagan holda mas'uliyatni his qilib, ko'proq izlanishga, bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga intiladi. Hamkorlik pedagogikasida esa o'quvchi o'z o'quv faoliyatining sub'yekti sifatida qaraladi. Bunda o'qituvchi va o'quvchi pedagogik jarayonning sub'yektlari sifatida tenglashib, hamkorlik pedagogikasi jarayoni hosil bo'ladi. Ular o'zaro hamkor, hamdo'st, hamijodkor, hamishtirokchi, hamdard, hamboshqaruvchi bo'ladilar. Hamkorlik munosabatlari o'qituvchilar orasida, ma'muriyat bilan o'quvchilar va o'qituvchilar tashkilotlari bilan, rahbarlar, ota-onalar, jamoatchilik orasida ham o'rnatiladi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyalari hamkorlik pedagogikasi asosida shakllangan bo'lib, u an'anaviy pedagogikadan quyidagicha farqlanadi: An'anaviy ta'limda o'qituvchi pedagogik jarayonning subyekti, o'quvchi esa obyekti deb qaraladi.

Hamkorlikda o'qitish o'quvchining ta'lim-tarbiya olish motivlarini rivojlantirib borish orqali hamda o'quv-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish tamoyillarini amalga tatbiq qilgan holda yuqori natijalarga erishishni ta'minlaydi.

Hamkorlikda o'qitish quyidagi natijalarga erishish imkonini beradi:

– o'quvchining o'rganish jarayonini boyitadi:

- o‘quvchilarga ular o‘rtasida taqsim qilinib, o‘zlashtirilgan kognitiv axborotlar to‘plamini beradi;
- o‘quvchilarda materialni o‘rganishga ishtiyok uyg‘otadi;
- o‘quvchilarning o‘z shaxsiy bilim va dunyoqarashlarini shakllantirish imkoniyatlarini kengaytiradi;
- axborotlarni ikki tomonlama almashish samaradorligini oshiradi;
- o‘quvchilarga mustaqil hayotga tayyorlanishlari uchun zarur bilimlarni beradi;
- turli xil madaniyat va ijtimoiy-iqtisodiy guruhlar o‘rtasida ijobiy o‘zaro munosabatlarni oldinga suradi.

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyasiga asoslangan mashg‘ulotlarni o‘ziga xos turlarga ajratish va ularni amalda qo‘llash tizimi mavjud bo‘lib, quyida shu mahg‘ulotlardan ayrim namunalarni ko‘rsatib o‘tamiz:

- uch pog‘onali intervyu;
- davra suxbati;
- ro‘yxat tuzish; muammolar yechishni tashkil qilish;
- bir daqiqalik ishlar;
- juftlik izohlari;
- muammoni jo‘natish;
- baholash chizig‘i;
- kam uchraydigan birlik jamoa kuzatuvi;
- ikki qismli kundaliq o‘zaro savol yo‘llash.

Bu mahg‘ulot turlarining ko‘pida o‘quvchilarni kichik guruhlariga bo‘lish, ularga rollar va vazifalar taqsim qilish ko‘zda tutiladi. Bunda qo‘yidagilar hisobga olinadi. Hamkorlikda o‘qitish texnologiyalari pedagogik jarayonini takomillashtirish va uni o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirishga asoslangan. Bu texnologiyalar ijodkor shaxsni shakllantirishga yo‘naltirilgan ijodiy muhitni yaratish, ta‘lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [1-30]. Hamkorlikda o‘qitish mashg‘ulotlarining asosiy jarayonlari: hamkorlikda fikr almashish, suhbat, tahlil, munozara, muzokara, amaliy vazifalar bajarish, biror narsani ko‘rish, yasash, masalalar yechish va boshqalarni o‘z ichiga oladi. Hamkorlikda o‘qitish mahg‘ulotlarini tashkil qilishda: o‘qituvchi-sinf, o‘qituvchi kichiq guruh. O‘qituvchi-katta guruh, o‘qituvchi-o‘quvchi, o‘quvchi-o‘quvchi (juftlikda ishlash), kichik-guruh, guruh-sinf va boshqa tashkiliy shakllar qo‘llaniladi. Hamkorlikda o‘qitish-bu o‘qituvchining ta‘lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilar guruhi, yakka o‘quvchi hamda butun sinf bilan o‘zaro samarali hamkorlikni tashkil qilishi bilan birgalikda, o‘quvchilarning ham o‘zaro qo‘llab-quvvatlovchi hamkorligini amalga oshirishdagi instruktaj va interfaol jarayonlarni ifodalovchi ommalashgan iboradir. O‘quvchilar hamkorlikda akademik topshiriqlar

ustida, kichik guruhlarda ishlashadi va o'zlariga hamda o'z guruhlaridagi o'rtoqlariga birgalikda yordam berishadi.

Umuman, hamkorlikda o'qitish metodlari quyidagi beshta xususiyatga ega:

1. O'quvchilar birgalikda, umumiy topshiriq yoki o'qitilayotgan faoliyat ustida ishlashadi, bu guruhli ish orqali yaxshi o'zlashtiriladi.

2. O'quvchilar 2-5 a'zodan iborat tarkibda kichik guruhlarda birgalikda ishlashadi.

3. O'quvchilar umumiy vazifalarning yechimini topishga erishish yoki o'rganish faoliyatini amalga oshirish uchun guruh tomonidan ishlab chiqilgan hamda ijtimoiy qabul qilingan xulq-atvor mezonlariga rioya qilishadi.

4. O'quvchilar ijobiy va mustaqil bo'lishadi. Umumiy vazifalarning yechimini topishga erishish yoki o'rganish faoliyati bo'yicha ishlarni tashkil etish, o'quvchilarning bir-birlariga ko'maklashishlari talab etilishini qisobga olgan holla tuzilgan bo'ladi.

5. O'quvchilar o'z ishlari ixtijasiga yoki boshqacha aytganda, o'qishga, ta'lim olishga, shaxsan mas'uliyatli va javobgardirdar.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyalari amalga oladigan ayrim noana'naviy dars shakllari

Matbuot konferensiyasi darsi - dars mavzusini savol javoblar orqali o'zlashtirish mashqi.

Quvnoqlar, zukkolar klubi darsi - qiziqarli savol-ularga javoblar topish orqali mustaqil fikrlashni o'rgatish mashqi.

Guruhlarda ishlash darsi - o'quvchilarning bir nechta guruhlariga bo'linib vazifalar bajarishini tashkil etish orqali bilimlarni mustahkamlash mashqi.

O'zaro o'qitish darsi - o'quvchilarning dars mazmuni bo'yicha matnning ayrim abzaslari yoki shunga o'xshash kichik bo'laklarini bir-birlariga tushuntirishlarini tashkil etish orqali mavzuni o'zlashtirish darsi.

O'quvchilar olib boradigan dars - dars mavzusini o'quvchilar tomonidan tushuntirib berilishini tashkil etish orqali o'quvchilar faolligini oshirish mashqi.

Tanlov darsi - sinfdagi o'quvchilarning bir yoki bir nechta mavzu bo'yicha oldindan tayyorgarlik ko'rgan holdagi tanlovini tashkil etish, g'oliblarni aniqlash darsi.

Juftlikda ishlash (binar) dars - o'quvchilarning juft bo'lib, dars mavzusini birgalikda o'zlashtirishi yoki bir-birining bilimlarini mustahkamlash darsi. Bunda zarur bo'lganda juftliklar dars davomida turlicha o'zgartirilishi mumkin.

Dialog darsi - o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish va o'z fikrlarini bayon etish ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida dars mavzusini o'quvchilar bilan dialoglar tashkil etish orqali tushuntirish va mustahkamlash mashqlaridan iborat.

Aylana bo'ylab mashq darsi - o'quvchilarning navbatma-navbat ishtiroki asosida yangi mavzuni o'zlashtirish yoki o'tilgan darsni takrorlab, mustahkamlash mashqlaridan iborat.

Innovatsiyalar darsi - o'quv fani sohasidagi yoki maktab hayotiga tegishli yangiliklarni joriy qilish, shuningdek o'quvchilarning ijodiy faoliyatlari natijalarini amalda qo'llash bo'yicha taqlif va loyihalar bilan tanishirish darsi bo'lib, o'quvchilarning bilimlarini oshirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Hamkorlikda o'qitishning asosiy g'oyasi: o'quv topshiriqlarini nafaqat birgalikda bajarish, balki hamkorlikda o'qish o'rganishdir.

Hamkorlikda o'qitish o'quvchida quyidagilarni shakllantirishni ko'zda tutadi:

- har bir o'quvchini kundalik qizg'in aqliy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish;

- shaxs sifatida ongliklik, mustaqillikni tarbiyalash;

- har bir o'quvchida shaxsiy qadr-qimmat tuyg'usini vujudga keltirish;

- o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchini mustahkamlash;

- tahsil olishda mas'uliyat hissini shakllantirish;

- atrof-muhit ta'siriga bolalar sezgirlikni rivojlantirish;

- ijodiy jarayonlar to'g'risida asoslangan axborot bera bilish ko'nikmasini shakllantirish;

- tanqidni to'g'ri asoslab bera bilishni rivojlantirish;

- o'zini hurmat qilishni rag'batlantirish;

- baho olishda qo'rqish hissini jilovlashga o'rgatish.

- hamkorlikda o'qitish texnologiyasi har bir o'quvchining tahsil olishdagi muvaffaqiyati guruh muvaffaqiyatiga olib kelishini anglagan holda muntazam va sidqidildan aqliy mehnat qilishga, o'quv topshiriqlarini to'liq va sifatli bajarishga, o'quv materialini puxta o'zlashtirishga, o'rtoqlariga hamkor bo'lib, o'zaro yordam uyushtirishga zamin tayyorlaydi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasida o'quvchilarni hamkorlikda o'qitishni tashkil etishning bir necha metodlari mavjud:

1. Komandada o'qitish (R.Slavin).

2. Kichik guruhlarda hamkorlikda o'qitish (R.Slavin, 1986).

3. Hamkorlikda o'qitishning "zigzag yoki arra" metodi (E.Aronson, 1978).

4. Hamkorlikda o'qitishning "Birgalikda o'qiymiz" metodi (Minnesot universiteti professorlari R.Jonson, D.Jonson, 1987).

5. Kichik guruhlarda ijodiy izlanishni tashkil etish metodi (Isroildagi Tel-Aviv universiteti professori Sh.Sharan1988 tomonidan ishlab chiqilgan).

Komandada o'qitish (R.Slavin)

Komandada o'qitishda ovquvchilar teng sonli ikki komandaga ajratiladi. Har ikkala komanda bir xil topshiriqni bajaradi. Komanda a'zolari o'quv topshiriqlarini hamkorlikda bajarib, har bir o'quvchi mavzuda ko'zda tutilgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishiga e'tibor qaratadi. R.Slavinning ta'kidlashicha, o'quvchilarga topshiriqlarni hamkorlikda bajarish uchun ko'rsatma berilishi yetarli emas. O'quvchilar o'rtasida to'g'ri ma'nodagi hamkorlik, har bir o'quvchining qo'lga kiritgan muvaffaqiyatidan quvonish, bir-biriga yordam berish hissi, qulay ijtimoiy-psixologik muhit vujudga kelishi zarur. Mazkur texnologiyada o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish sifatini aniqlashda ularni bir-biri bilan emas, balki har bir o'quvchining kundalik natijasi avval qo'lga kiritilgan natija bilan taqqoslanadi. Shundagina o'quvchilar o'zining dars davomida erishgan natijasi komandaga foyda keltirishini anglagan holda mas'uliyatni his qilib, ko'proq izlanishga, bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirishga intiladi.

Kichik guruhlarda hamkorlikda o'qitish

Bu metodda kichik guruhlar 4 nafar o'quvchidan iborat qilib tuziladi. O'qituvchi avval mavzuni tushuntiradi, so'ngra o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etadi. O'quv topshiriqlari to'rt qismga ajratilib, har bir o'quvchi topshiriqning ma'lum qismini bajaradi. Topshiriq yakunida har bir o'quvchi o'zi bajargan qism yuzasidan fikr yuritib, o'rtog'larini o'qitadi, so'ngra guruh a'zolari tomonidan topshiriq yuzasidan umumiy xulosa chiqariladi. O'qituvchi har bir kichik guruh axborotini tinglaydi va test savollari yordamida bilimlarni nazorat qilib baholaydi. Hamkorlikda o'qitish texnologiyalaridan samarali foydalanishning o'ziga xos pedagogik, psixologik va uslubiy asoslari ishlab chiqilgan bo'lib, ular quyidagilar:

- tashkiliy-pedagogik asoslari - o'quv reja, dastur, dars mavzusi, DTS talablari va ularga muvofiq darajada o'zlashtirilishi talab qilinadigan yangi bilim hajmi asosida o'quv mashg'uloti ishtirokchilarining hamkorlikda ishlashlari uchun shart-sharoit, imkoniyatlarni belgilash va amalga oshirish;

- psixologik asoslari - o'quvchilarning psixologik va yosh xususiyatlarini hisobga olish, mashg'ulotda har bir o'quvchi uchun qulay psixologik muhit yaratish, erkin muloqotni sifatli uyushtirishda dars mavzusi, mazmuni, qo'llanilayotgan tushunchalar, atamalar, ta'riflar, formulalar va boshqa shartlarning o'quvchilar uchun tushunarli bo'lishini ta'minlash;

– uslubiy asoslari - mashg‘ulot uchun zarur vositalarni oldindan ishga tayyorlash, ularning talablar darajasida sifatli bo‘lishini ta‘minlash.

Muloqot usullari hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni tashkil qilish va boshqalar. Hamkorlikda o‘qitish samaradorligini ta‘minlovchi omillar: o‘quvchilarning dars mazmuniga ijodiy yondashuvi, dars jarayonidagi axborotlarni tahlil va tanqid qilish, o‘z xulosalarini asoslash, bilimlarni yangi vaziyatlarda ijodiy qo‘llash, amaliy topshiriqlar bajarish uchun vaqtni ko‘proq ajratish, hamkorlikda o‘qiyotgan o‘quvchilarning bir-biriga muvaffaqiyatga erishishlari uchun ko‘maklashuvi va boshqalar. Pedagogika- psixologiya fanida hamkorlikning 8 ta shakli mavjud. Ular quyidagilardan iboratdir:

1. Faoliyatga kirish.
2. Mustaqil harakatlar o‘qituvchi bilan o‘quvchi hamkorlikda bajaradilar.
3. O‘qituvchi harakatni boshlab beradi va unga o‘quvchini jalb etadi.
4. Taqlid harakatlari (o‘qituvchidan ibrat olgan o‘quvchi ana shu namuna asosida harakat qiladi).
5. Madad harakatlari (o‘qituvchi o‘quvchiga oraliq maqsadni va unga erish usullarini tanlashda yordam beradi va oxirgi natijani nazorat qiladi).
6. O‘zini - o‘zi boshqarish harakatlari (o‘qituvchi umumiy maqsadni ko‘rsatishda oxirgi natijani baholashda ishtirok etadi).
7. O‘zini - o‘zi ko‘rsatuvchi harakatlar.
8. O‘zini - o‘zi uyushtiruvchi harakatlar.

Hamkorlikdagi o‘quv faoliyatining maqsadi o‘zlashtiriladigan faoliyat va birgalikdagi harakatlar, munosabat va muloqotning boshqarish mexanizmini yaratishdir. Hamkorlikdagi faoliyatning mahsuli o‘quvchilar ilgari surgan yangi g‘oyalar va o‘zlashtirilayotgan faoliyatning mohiyatiga bog‘liq maqsadlar va sheriklikdagi shaxs pozitsiyasini boshqarish istaklarining yuzaga kelishidir. Hamkorlikdagi faoliyat usuli deganda, o‘qituvchi bilan o‘quvchining birgalikdagi hatti-harakatlarining tizimini tushunish kerak. Bunday hatti-harakat o‘qituvchining o‘quvchiga ko‘rsatadigan yordamidan boshlanadi, o‘quvchilarning faolligi asta-sekin o‘sib borib, butunlay ularning o‘zi boshqaradigan amaliy va aqliy harakatiga aylanadi, o‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasidagi munosabata esa sheriklik pozitsiyasi xususiyatiga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N., Matnazarova K., Xolmatov P., Shirinov M. Pedagogika. (2016). Darslik. - T.: «Navro‘z».
2. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. (2008). Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotgajoriy qilish. - T.: «Fan va texnologiyalar».

3. Safin D.V., Musina R.G. (2 0 1 7) . Ta'lim berish va o'qishning interaktiv usullari. O'quv qo'llanma. 5-modul, - T., -43-b.
4. Umarova F. va boshqalar. (2018). Samarali maktab va hamkorlik madaniyati: Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining metodik guruhlarini o'qitish modullari. – T.: «Ipak yo'li poligraf»

5-MAVZU. DIDAKTIK O'YINLAR TEXNOLOGIYASI VA UNING BOSHLANG'ICH ADABIY TA'LIMDAGI O'RNI

Reja:

1. Ijodiy o'yinlarning mazmuni.
2. Didaktik o'yinlarga xos bo'lgan qonun-qoidalar.
3. O'yin - ta'lim-tarbiyaning qudratli quroli.
4. Boshlang'ich sinflar ta'limi amaliyotida qo'llaniladigan didaktik o'yinlar.

Tayanch so'zlar: passiv o'quvchilarni jamoaga aralashtirish, sofdillik, rostgo'ylik, harakatchanlik, badiiy asarda ko'tarilgan hayotiy muammoni aniqlash, dars ssenariysi, rollar va vazifalarni o'quvchilar o'rtasida oqilona taqsimlash, kasb topqirligi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muminova D.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi. –N.: Namangan, 2019. – 170 b.
2. Asqarova O'., Muminova D.A. O'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Namangan. Namangan.: 2019. -218 b.
3. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoliddinova Sh. Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi. –Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. -381 b.

[www. tdpu. uz](http://www.tdpu.uz)

[www. pedagog. uz](http://www.pedagog.uz)

[www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)

Dunyo tarbiyashunoslik ilmda bolalarning yetakchi faoliyati o'yin ekani va o'yinlarning maktabgacha yoshdagi davrda muhim sanalishi har jihatdan asoslab berilgan. O'yinlarning didaktik shakli boshlang'ich ta'lim amaliyotida ham o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Didaktik o'yinlar jarayoni zahirida o'quvchilarga ta'lim berish, olam va odam sirini anglatish, mustaqil mulohaza yuritishga undash hamda shular asosida ma'naviy to'kislik sari yuz burgan shaxsni shakllantirish maqsadi yotadi. Boshlang'ich sinflar ta'lim jarayonini o'yinlar ko'magida tashkil etish masalasi ham pedagogika ilmda alohida o'rganilgan. Bevosita bolalarning o'yinlariga bag'ishlangan tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, o'yinlar nafaqat maktabgacha yoshdagi bolalarning, balki boshlang'ich sinflar o'quvchilarining ham asosiy ish faoliyatlaridan biri bo'lib, ularning shaxs sifatida shakllanishlariga o'z ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Boshlang'ich sinflarda tashkil etilgan o'yinlar o'quvchilarda bir qator fazilatlarining tarkib topishi garovidir.

Bolalarning yoshlari ulg'ayib mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari ularning atrofdagi narsa va hodisalar ko'magida dunyoqarashi ham kengayib boradi. Boshlang'ich sinf yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida ular bilan bevosita amaliy munosabatda bo'lishga intiladi. Bu o'rinda shu narsa xarakterliki, bola bilishga tashnaligidan atrofdagi o'zining qo'lidan keladigan ishlar bilangina emas, balki kattalarga mansub bo'lgan, o'zining kuchi yetmaydigan, haddi sig'maydigan voqea-hodisalar bilan ham amaliy munosabatda bolishga intiladi. Bu tezroq katta bo'lish istagining tashqi ko'rinishidir.

O'yinlar bolalarning jismoniy, aqliy, axloqiy, mehnat va estetik tarbiyasida, ularda mustaqil flklash ko'nikmasining shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi. O'yinlar bog'cha va boshlang'ich sinflar ta'limida amalga oshiriladigan mashg'ulotlar, darslar ularning kundalik hayotidagi kuzatishlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, ta'limiytarbiyaviy ahamiyat ham kasb etadi. O'yinlarning rang-barangligi, har birining o'z mazmuni va tashkil etish yo'siniga, bu jarayonda foydalaniladigan jihozlarning turlari hamda o'rniga ko'ra ham xilmaxillik kasb etadi. Bular, o'z navbatida, o'yinlarni turkumlashtirishni taqozo etadi. Didaktik adabiyotlarda o'yinlarni ikki katta guruhga bo'linishi ta'kidlanadi: ijodiy va qoidali o'yinlar.

Ijodiy o'yinlarning mazmunini bolalarning o'zlari o'ylab topadilar va ularda o'z taassurotlari, borliq haqidagi tushunchalari, bilimlari hamda unga munosabatlarini aks ettiradilar. Ijodiy o'yinlarda bolalarning tevarak-atrofdan olgan taassurotlari aks ettiriladi. Ularda bolalarning erkinligi, mustaqilligi, tashkilotchiligi va ijodkorlik qobiliyatlari to'laligicha namoyon bo'ladi. Bunday o'yinlar, asosan, bolalarning maktabgacha yoshdagi faoliyatiga xosdir.

Qoidali o'yinlar esa kattalar tomonidan yaratiladi va bolalar hayotiga tatbiq etiladi. Bunday o'yinlar o'z mazmuni va qoidalarining sodda yoki murakkabligi darajasiga asoslangan holda bolalarning yoshlariga qarab taqdim etiladi. Kattalar tomonidan belgilab qo'yilgan qoidalar asosidagi o'yinlarning ko'pchiligini xalq o'yinlari tashkil etadi. Ya'ni avloddan-avlodga o'tib, bugungacha yetib kelgan ko'cha o'yinlaridir. Qoidali o'yinlarning bir qismi didaktik ahamiyat kasb etadi va ular boshlang'ich sinflar amaliyotida alohida o'rinni egallaydi.

Boshlang'ich sinflar ta'limi amaliyotida qo'llaniladigan didaktik o'yinlarning har birida o'ziga xos jihatlari, bajarilish shartlari bo'lgani holda, hammasi uchun umumiy bo'lgan xususiyatlar ham bor: maqsad, vazifa va xulosaning mavjudligi hamda rejali harakatlar. Bolalarning rivojlanishi, yosh xususiyatlari, ta'lim turiga qarab o'yinlar oldiga qo'yilgan maqsadlar ham o'zgarib boradi. Didaktik o'yinlarda o'quvchilar maqsadga erishish uchun sheriklar tanlaydilar, zarur jihozlar topadilar, o'yin davomida o'ylanadilar,

izlanadilar, ilmiy yoki hayotiy haqiqatlarni kashf etadilar, muayyan harakat va qiliqlar qiladilar. Boshqa faoliyat turlarida bo'lgani singari o'yin jarayonida ham bolalarning shaxsiyati, psixik bilish jarayonlari, irodasi, hissiyoti, ta'sirchanligi, ehtiyoj va qiziqishlari jalb etiladi, o'yinda bolalar faol harakat qiladilar, muloqotda bo'ladilar, o'z bilimlaridan o'rni bilan foydalanadilar ham.

Inson tabiatan shundayki, unga nima qiziq bo'lsa o'sha narsa uning ruhiyati, ongi va jismi uchun ham foydalidir. Shu bois ham odamzod o'ziga yoqqan faoliyat turi bilan shug'ullanishdan charchamaydi. Jumladan, bolalar ham o'zlari yaxshi ko'rgan faoliyati bilan uzoq shug'ullana oladilar. Bu ularga hech malol kelmaydi.

Boshlang'ich sinflar ta'limi amaliyotida keng foydalaniladigan didaktik o'yinlar bevosita bilish jarayoni bilan bog'liq bo'lib, ta'limning takomilga yetishiga yordam beradi. Didaktik o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va intellektual imkoniyatiga mos ta'lim texnologiyalaridan biri sifatida:

- passiv o'quvchilarni jamoaga aralashtirish, ularning har xil vazifalarni qo'rqmasdan bajara olishlariga xizmat qiladi;
- o'quvchilarning birgalikda o'ynab, o'z manfaatlarini jamoa manfaatlari bilan uyg'unlashtira olishlari, bir-biriga ko'maklashish, muvaffaqiyatidan xursand bo'lish kabi yaxshi sifatlarni tarkib toptirishga yordam beradi;
- shaxsga xos bo'lgan sofdillik, rostgo'ylik, harakatchanlik kabi ijobiy xislatlarning shakllanishiga ko'maklashadi; .
- darsda o'quvchilarning imkon qadar erkin va o'zaro do'stona faoliyat yuritishlariga sharoit yaratadi;
- tarbiyalanuvchilarni tevarak-atrof, odam va olam sirlari to'g'risidagi bilimlarini mustahkamlashga yo'naltiradi;
- o'z shaxsiy tajribalaridan, hayotda ko'rgan-bilganlaridan, badiiy asarlar mutolaasidan o'zlashtirganlarini amalda foydalanishga o'rgatadi;
- ijodiy imkoniyatlarini, kashf etish qobiliyatlarini, yaratuvchanlik iqtidorlarini rivojlantiradi;
- bilim olish jarayonining yengilroq, qiziqarliroq kechishiga, aqliy zo'riqishlarining yoqimli kechishiga turtki beradi;
- aqliy imkoniyatlarining takomillashishiga asos bo'ladi.

Didaktik o'yinlar mutaxassislar tomonidan bolalarning aqliy rivojlanishi, bilimlarni puxta o'zlashtirishi va ularda shaxsiy sifatlarning shakllanishi hamda rivojlanishini taininlash maqsadida yaratiladi. Unda o'yin elementlari qancha ko'p bo'lsa, bolalarga shuncha ko'p quvonch bag'ishlaydi. Didaktik o'yinlarning eng muhim jihati uni o'tkazishdan ko'zda tutiladigan maqsaddir. O'yin o'z mazmun-mohiyati bilan bolalarda qiziqish uyg'otadi, ko'pincha o'yindagi yetakchi fikr didaktik o'yinning bosh sababi bo'ladi. Har bir didaktik o'yinning o'z mazmunidan kelib chiqqan qonun-qoidalari mavjud.

Bu qoidalar harakat yo'nalishi, o'yinning borishini belgilaydi, o'quvchilarning xulq-atvori, xatti-harakatlarini, o'zaro munosabatlarini boshqarib, kerakli tomonga yo'naltirib turadi.

Didaktik o'yinlarga xos bo'lgan qonun-qoidalar o'quvchilarning harakatini baholovchi mezon hamdir. Didaktik o'yinlarning qoidalari ishtirokchilar harakatlari yo'nalishini boshqarib turish bilan birga faoliyatning o'quvchilarga ma'naviy va axloqiy ta'sirini ham aniqlaydi. O'quvchilarning fahm-farosati, topag'onligi, diqqati, harakatchanligi va xotirasini namoyish qilish imkonini yaratadi. Tarbiyalanuvchilarning o'z kuchiga ishonchini oshiradi, to'ldiradi, ularda ma'naviy qoniqish hissini paydo qiladi.

O'quvchilarning bergan savollari, takliflari va tashabbuslariga qarab o'yin jarayonini kutilmaganda kengaytirish, mazmunini boyitish ham mumkin. O'yinni belgilangan vaqtda boshlash va tugatish ham katta mahoratdir. O'qituvchi o'yinni o'quvchilarning qiziqishlari so'nmay turib tugatishi, bolalar ruhiyatida uni davom ettirish istagi saqlanib qolishi muhim ahamiyat kasb etadi. Didaktik o'yinlar nafaqat sinf xonasi, balki maktab hovlisi, sport maydonchasida, dala va bog'larda ham o'tkazilishi mumkin. Bu o'yinlarning o'quvchilarda har xil taassurotlarni uyg'otishi ularning faolligini oshiradi, aqlini peshlaydi, tafakkurini charxlaydi. Shunday qilib, didaktik o'yinlar o'quvchilarga nafaqat ta'lim berish vositasi, balki dunyoqrashini kengaytirish, tafakkurining mustaqilligini ta'minlash, g'alaba nashidasini tuydirish singari ijobiy fazilatlarining ortishiga ham yordam beradi.

O'quvchilar o'yin faoliyatining yana bir ajoyib xususiyati shundan iboratki, bu jarayonda ularning xatti-harakatlari va bajaradigan ishlari, ko'pincha, umumiy xarakter kasb etadi. Ya'ni o'quvchi turli-tuman o'yinlarda umumning faoliyatini aks ettiradi. Albatta, hayotiy tajribasi va faoliyaticheklangan kichik ma'ktab yoshidagi bolalar didaktik o'yinlarida ma'lum shaxslar va ularning xarakatlarini aks ettiradilar. Bunday obrazlar umumiylik xarakteriga ega bo'la boshlaydi. Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarning didaktik o'yinlari atrofdagi narsa va hodisalarni bilish quroli bo'lish bilan birga yuksak ijtimoiy ahamiyntga ham egadir.

Boshqacha aytganda, o'yin ham ta'lin-tarbiyaning qudratli qurolidir. O'quvchilarning o'yinlari orqali ularda ijtimoiy foydali ya'ni yuksak insoniy xislatlarni tarbiyalash mumkin. Bundan tashqari, o'quvchilarning o'yin faoliyati tashqaridan kuzatilsa, bu jarayonda ularning barcha shaxsiy xislatlari (kimning nimaga ko'proq qiziqishi, qobiliyati, irodasi, iqtidori, imkoniyati, temperamenti) yaqqol namoyon bo'lishini ham kuzatish mumkin. Ko'rinadiki o'quvchilarning o'yin faoliyati ularni individual ravishda o'rganish uchun ham juda qulay vositadir.

Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida o'quvchilarning o'z ma'naviy kamolotlarini ta'minlashda bevosita ishtirok etishlart, ularning ijodiy flkrlash,

bilimlarni mustaqil egallash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, mavjud bilim, ko'nikma, malakalarini yangi vaziyatlarda qo'llay bilishlarida sujetli-rolli o'yinlar ham muhim sanaladi.

O'quvchilarning jamoa shaklidagi sujetli-rolli o'yinlari artistlar faoliyatiga o'xshaydi. Bunday o'yinlarda qamashayotgan har bir o'quvchi o'z rolini yaxshi ado etishga intilish bilan birga o'yinning umumiy mazmuni va qoidasidan chetga chiqib ketmaslikka tirishadi, Ma'lum rollarga bo'lingan o'yinlar o'quvchilardan qat'iy qoidalarga bo'ysunishni, o'z vazifalarini o'xshatib bajarishni, butun qobiliyatini ishga solishni taqozo etadi. O'quvchilarning birgalikdagi o'yinlari psixologik jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Bunday jamoa o'yinlari o'quvchilarda irodalilik, belgilangan qoidalarga, tartibintizomga bo'ysunish kabi ijobiy xislatlarni tarbiyalaydi va rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinflarning "O'qish kitobi" darsliklaridan o'rin olgan adabiy asarlar mazmuni misolida tashkil etiladigan sujetli-rolli o'yinlar badiiy asarlarda ilgari surilgan hayotiy-ijtimoiy masalalarni, inson va tabiat hamda kishilar orasidagi munosabatlarni badiiy ko'rinish tarzida yoritish asosida vujudga kelgan muammolarni o'quvchilarning o'zlaridagi bilim zaxiralariga tayangan holda, hamkorlikda, bosqichma-bosqich hal etishda yangi bilimlarni egallashga qaratilgan didaktik ish turi hisoblanadi. Bunda o'yinlar syujeti badiiy asarlarda aks etgan jamiyat yoki tabiat tasviridan olinadi. Ba'zan jamiyat va tabiatdagi muammolar uyg'unlashtiriladi. O'qituvchi bu kabi sujetli-rolli didaktik o'yinlarni tashkil etish uchun quyidagilarni amalga oshirishi nazarda tutiladi:

- badiiy asarda ko'tarilgan hayotiy muammoni aniqlash;
- dars ssenariysini o'quvchilar bilan hamkorlikda tuzish;
- rollar va vazifalarni o'quvchilar o'rtasida oqilona taqsimlash;
- qo'yilgan muammoni hal etish yo'llarini belgilash.

O'quvchilarning ijodiy izlanishi, tafakkur va faoliyatdagi mustaqilligi, mantiqiy mulohaza yuritish qobiliyatlarini rivojlantirishda, qo'shimcha bilim olishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishda ham didaktik o'yinlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ular ta'lim jarayonida sun'iy ravishda vujudga keltirilgan muammolarni o'quvchilar guruhining o'zaro hamkorlikda, avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarni ijodiy qo'llash asnosida hal etishlariga zamin yaratadi. Boshlang'ich sinflar o'quvchilarining didaktik o'yinlarini tashkil etishda o'yinlarning sensor (his qilish, tuyish orqali o'zlashtirish) - faoliyatni rivojlantiruvchi va mantiqiy-didaktik (matematik) qobiliyatni oshiruvchi turlaridan oqilona foydalanish lozim. O'yinlarning birinchi (sensor) tipi xususiyatlarni ajratish, ya'ni narsa va hodisalarning o'xshash yoki farqli jihatlariga asoslanish hamda mavjud voqea-hodisalardan yaxlit narsa yasash - o'ylab ko'rib, tasavvur qilib parchalardan o'rni bilan

foydalanish yaxlit bir butunlik yaratish, umumiy xulosalar chiqarishga asos bo'ladi.

Ta'lim tizimida qo'llaniladigan didaktik o'yinlar nafaqat boshlang'ich sinflarda yoki o'rta maktablarda, balki o'rta-maxsus kasb-hunar ta'limi, hatto oliy o'quv yurtlari ta'limi amaliyotida ham o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Didaktik o'yinlar asosida tashkil etiladigan darslar dasturda qayd etilgan mavzularning ta'limiy. tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadini hal qilishga qaratilganligi, ta'lim amaliyotidagi muhim muammolarni yechishga yo'naltirilganligi, tarbiyalanuvchini ham aqlan, ham jisman, ham ruhan toliqishdan asrashga intilganligi bilan ham ahamiyatlidir. Didaktik o'yinlarning birinchi sinf o'quvchilari og'zaki nutqini rivojlantirishga, tafakkurini tiniqlashtirishga yo'naltirilganlaridan biri «Bo'lishi mumkin emas»dir. Bu o'yinning maqsadi: kichik o'quvchilarda yil fasllariga xos bo'lgan bilimlarni mustahkamlash, notabiiy hodisalarni payqash ko'nikmasini shakllantirish, fikrni to'g'ri yo'naltirish va ifodalashga, ziyraklik qobiliyatini o'stirishga qaratilgan. O'yin o'qituvchining yil fasllaridan biri xususiyatlarini sanashi bilan boshlanadi. O'quvchilar esa bu hikoyadagi haqiqiy yoki sun'iy kiritilgan hodisalarni payqashlari hamda «Bunday bo'lmaydi» deya ilg'agan narsa-hodisalarini ajratib ko'rsatib berishlari, nima bo'lishi mumkinligi yoxud nima bo'lishi mumkin emasligini va nima uchun bo'lishi mumkin emasligini asoslab berishlari kerak bo'ladi. O'qituvchi hikoyasini boshlashdan oldin o'yinning bu qoidalari bilan o'quvchilarni tanishtiradi. O'qituvchi hikoyasi, taxminan, quyidagi mazmunda bo'lishi mumkin: «Jazirama yoz kunlaridan birida maktabga kelsam, maktabimizdagi basseynning suvi muzlab qolibdi. Bolalar unda konki uchishayotgan ekan. Ular bilan salomlashib sinfga kirsam u yerda yomg'ir yog'ayotgan ekan. Men darhol soyabonimni ochib oldim Sinfimizdagi akvariumning yoniga borib baliqlarga ovqat bermoqchi edim, qarasam, suvda maymunlar, quyonlar, tulkilar baliqlar bilan birga o'ynashayotgan ekan. Men akvariumga katta go'sht bo'lagini tashladim. Keyin o'qituvchilar xonasiga bordim. U yerda o'quv bo'limi ruzidori Shaxlo opa ayiqpolvon bilan dars jadvali haqida gaplashib o'tirgan ekan. Ayiqpolvon mudirga dars jadvalini qanday tuzishni tushuntirayotgan ekan. Men ular bilan xayrlashib, oldilariga bordim va hokazo».

O'quvchilar ilg'ashlari va e'tiroz bildirishlari kerak bo'lgan masalalar: maktabda basseyn yo'q; yozda konki uchilmaydi; xonada yomg'ir yog'maydi; sinfdagi akvarium yo'q; maymun, quyon va tulkilar akvariumda emas, o'rmonda yashashadi; baliqlarga go'sht berilmaydi; maymun bilan quyon go'sht yemaydi; ayiqpolvon gaplashmaydi; u dars va dars jadvali haqida hech narsa bilmaydi; xonaga kirilganda xayrlashilmaydi, balki salomlashiladi va hokazo. Mazkur didaktik o'yinda o'quvchilarning har bir

kashfiyoti savol yoki topshiriq ko‘magida o‘z asosini topishi kerak. Ya’ni o‘qituvchi o‘quvchilar topgan bo‘lishi mumkin bo‘lmagan narsalarni nima uchun bo‘lishi mumkin emasligini asoslashga qaratilgan savol-topshiriqlar berishi kerak bo‘ladi.

So‘ngra o‘quvchilardan hikoya matnidagi bo‘lishi mumkin bo‘lgan narsa-hodisalarni topishni talab qilish kerak bo‘ladi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, o‘qituvchi ta’limning dastlabki oylarida o‘z hikoyasida faqat bitta yoki ikkita bo‘lishi mumkin bo‘lmagan hodisani kiritishi, keyinchalik ularni ko‘paytirishi, qiyinlashtira borishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunday didaktik o‘yinlarning mutaxassislar tomonidan belgilab berilgan tartib-qoidalari ma’lum maqsadni - o‘quvchilarning zihnini o‘tkirlash, ziyrakligini oshirish, mustaqil tafakkur ko‘nikmalarini rivojlantirish, og‘zaki nutqini rivojlantirish, fikrini izchillikda bayon etish va qarashlarini asoslay bilishlarini nazarda tutgan.

Boshlang‘ich ta’lim yoshidagi o‘quvchilarning adabiy tafakkurini o‘stirishga yo‘naltirilgan navbatdagi didaktik o‘yin «Uyushma» deb nomlanadi. Bu o‘yinning maqsadi sabzavotlarni har xil belgilari bo‘yicha saralashga yo‘naltirish orqali o‘quvchilar bilimini oshirish, tafakkuri mustaqilligini ta’minlashdan iborat. Sabzavotlar yoki ularning rangli suratlari mazkur o‘yinning ko‘rgazmali materiali bo‘la oladi. O‘yin quyidagi tartibda amalga oshiriladi: o‘quvchilarga har xil sabzavotlar yoki ularning rangli rasmlari tarqatiladi. Dastlab o‘qituvchining o‘zi boshlovchi bo‘ladi. U pomidorni ko‘rsatadi va uning sharbati (suvi) borligini aytadi. Pomidor o‘z jamoasini «tuzadi». Ya’ni uning safiga sharbati bo‘lgan barcha sabzavoti bor o‘quvchilar kelib qo‘shiladilar. Har bir qo‘shilgan o‘quvchi qo‘lidagi sabzavotning nomini va uning xususiyatlarini aytadi: menda tarvuz bor, uning ham suvi-sharbati bor; menda qovoq bor. Qovoqning ham sharbati bor. U juda foydali va hokazo.

Keyingi navbatda boshqa bir o‘quvchi boshqaruvchilik qiladi: «Menda lavlagi bor. U qizil». Endi o‘quvchilar qo‘llaridagi qizil sabzavotlar bilan alohida jamoa hosil qiladilar va o‘zlaridagi sabzavotning nomi va rangini aytib uyushmaga qo‘shiladilar. Navbatdagi boshlovchi: «Menda kartoshka bor. Uni ovqatga soladilar», - deydi. Kimning qo‘lida ovqatga ishlatiladigan sabzavotlar bo‘lsa, bu uyushmaga sabzavotining nomi va u ovqatga solinishini aytib qo‘shilaveradi. Boshqa uyushmalar ham «u shirin», «u achchiq», «uni pishirmasdan yesa bo‘ladi», «uni albatta pishirib yeyish kerak» singari belgilari bilan sabzavotlarni ajratadilar va hokazo. Bu o‘yin o‘quvchilarning sabzavotlar va ularning xususiyatlari haqidagi bilimlarini mustahkamlaydi, mustaqil tafakkuri bilan birga sinchkovligini orttiradi. Sabzavotlarni mevalar bilan almashtirib yangi bir o‘yin yaratish ham mumkin.

Boshlang'ich sinflar o'quvchilarining dunyoqarashini kengaytirish, bilimlarini mustahkamlash, ijodiy tafakkurini shakllantirish, tasavvurini kengaytirishga yo'naltirilgan didaktik o'yinlardan biri «Nima qilyapti?» deb nomlanadi. Bu o'yin jihozi uy hayvonlarining harakatdagi suratlaridir. O'qituvchi o'quvchilarga harakatdagi birorta uy hayvoni suratini ko'rsatadi. Ular uy hayvonining nomi va harakatini topib aytishadi. Masalan, bu ot. U chopyapti. Bu it. U huryapti. Bu mushuk. U yotibdi va hokazo. So'ngra o'quvchilar shu surat mazmuni asosida ot qayoqdan kelayotgani, qayoqqa chopayotgani, nega chopayotgani, u chopyaptimi yoki yo'rg'alab ketyaptimi va hokazolarni, it kimga, nima uchun hurayotgani, ya'ni tasvirdagi holatdan oldingi va keyingi hodisalarni tasavvur qilgan holda kichik hikoyachalar tuzishga yo'naltirilishi talab qilinadi. Kichik hikoyachalarda suratdagi hayvonlarning bir-biri bilan suhbatini ham tashkil etish mumkin. Suhbatlarning mazmunini o'quvchilarning o'zlari belgilashadi. Shu tariqa ularda tafakkur mustaqilligi, ijodkorlik va yaratuvchanlik hissi shakllana boradi.

Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limi jarayonida o'quvchilarning nutqini o'stirish yoki badiiy asarlar mohiyatiga kirishni ta'minlash o'quvchilarga bilim berish, dunyoqarashini kengaytirish ularning aqliy faoliyati va ijodiy tafakkurini rivojlantirish maqsadiga qo'l keladigan didaktik o'yinlardan yana biri «Inson va hayvonlar» deb nomlanadi. Bu o'yin o'quvchilarning dialogik nutqini, suhbat uchun mazmun tanlash imkoniyati taraqqiyotini ham ta'minlavdi. Bu o'yinda uy hayvonlarining odamlarga keltiradigan foydasi kashf etiladi. O'qituvchi avval o'quvchilarning har biriga uy hayvonlari va parrandalarining suratini tarqatib chiqadi. So'ngra quyidagi hikoyani boshlaydi: «Qadim-qadim zamonda odam yolg'iz o'zi yasharkan. Tabiatda qattiq qurg'oqchilik bo'libdi va hayvonlarning ko'pi qirilib kefibdi. Shunda tirik qolgan hayvonlar va qushlarning bir qismi odamning oldiga kelishibdi va:

- Bizni boq. Bizni boqsang, sening barcha ishlaringni yengillatamiz, senga yordam beramiz, - deyishibdi.

- Sizlar nima qilishni bilasizlar? - deb so'rabdi Odam... ».

Shundan keyin o'qituvchi o'quvchilardan birma-bir javob berishni talab qiladi. Ular qo'llaridagi suratda aks etgan uy hayvonining nomini va u bajarishi, foyda keltirishi mumkin bo'lgan jihatlarini gapirib beradilar. Qaysi o'quvchi qo'lidagi uy hayvonining xususiyatlarini to'liq ochib bera olmasa, o'qituvchi boshqalarni ko'makka chaqiradi. Shu tariqa ularda bilganlaridan amalda foydalanish, bilmaganlarini o'rtoqlari ko'magida bilib olish, ayni zamonda, ularda mustaqil fikrlash va izlanish ko'nikmalari shakllanadi.

Shaxs shakllanishida muhim ahamiyat kasb etuvchi, o'quvchida ijodiy izlanish ko'nikmasini takomillashtirishga yo'naltirilgan navbatdagi didaktik

o'yin «Tug'ilgan kun» deb nomlanadi. Bu o'yinda dars jihozlari yovvoyi hayvonlar, ularning uyalari va yeydigan taomlari tasviri tushirilgan kartochkalar bo'ladi. O'qituvchi bugun quyoning tug'ilgan kuni ekanini, u o'rmon hayvonlarini mehmonga chaqirmoqchiligini aytadi. Mehmon kutish uchun ko'pgina taomlar pishirganini ta'kidlab, dars taxtaga har xil oziq-ovqatlar rasmini qo'yadi. So'ngra o'quvchilarga murojaat qilib deydi: «Qani, shu taomlarga qarab topinglar-chi, quyon o'z tugilgan kuniga kimlami taklif qilibdi?» O'quvchilar bochkachadagi asal, likopchadagi yong'oq, ko'zachadagi sut, savatchadagi pichan, kosachadagi qurtqumursqalar va hokazo taomlarga asoslangan holda ularni iste'mol qiladigan hayvonlarning nomlarini aytadilar. So'ngra o'quvchilarga o'sha ovqatlarning oldiga hayvonlar suratini yopishtirishni taklif qiladi. Keyin so'raydi: «O'ylab ko'ringlar-chi, quyon kimlami tugilgan kuniga chaqirmabdi? Nima uchun?» O'quvchilar qarashsa, quyon bo'ri bilan tulkini tug'ilgan kuniga chaqirmagani ayon bo'ladi. O'quvchilar buning sabablarini bilganlaricha aytadilar. Fikrlar tugagach, o'qituvchi hikoyasini davom ettirib: «Hayvonlar tug'ilgan kunda maza qilib ovqatlanishibdi, o'ynashibdi va kech bo'lganda uylariga qaytishibdi», - deydi va har xil uyalarning suratini darstaxtaga yopishtirib, o'quvchilarga topshiriq beradi: «Har bir hayvonning suratini o'z uyasi oldiga yopishtiring». O'quvchilar birma-bir chiqib, ayiqni o'z uyasiga, olmaxonni daraxtga, quyinni butalar ostiga, qushlarni daraxt shoxlariga joylashtirishadi. Shundan so'ngra hikoya davom ettiriladi: «Ertalab turib barcha hayvonlar quyoning tug'ilgan kuni qanday o'tganini gapirib berishibdi». O'qituvchi shu o'rinda o'quvchilarga savol bilan murojaat qiladi: «Qani, o'ylab ko'ringlarchi, qaysi hayvon qanday hayvonchalarga quyoning tug'ilgan kuni haqida gapirib beribdi?» va barcha hayvonlarning bolalari suratlari tushirilgan ko'pgina kartochkalarni chiqaradi. O'quvchilar har bir hayvon bolasining nomini aytib, kichik jonivorlarni o'z onalari atrofiga yopishtirib chiqadilar. To'g'ri javoblar oldiga o'qituvchi har xil baholarni aks ettiruvchi belgilarni yopishtirib qo'yadi. To'g'ri bajarilgan topshiriqlarning yulduzcha yoki «smayli»lari ko'payaveradi. Shu tariqa o'quvchilar ham bilim oladilar, ham mustaqil mulohaza yuritib kashfiyotlar qiladilar.

Boshlang'ich sinflar o'quvchilarini bilimlarni o'zlashtirishga, mustaqil fikrlashga, ularda shaxslik sifatlarini shakllantirishga yo'naltiruvchi bunday didaktik o'yinlarning barcha jihozlari avvaldan tayyorlab qo'yilishi, o'yinlarning chegarasi belgilab olinishi maqsadga muvofiqdir. Aks holda o'quvchilar charchab qolishlari yoki ularning imkoniyatlaridan tashqari topshiriqlar boisa, qiziqmay qolishlari mumkin. Shu bois o'quvchilarni bilimlarni yengil va qiziqarli o'zlashtirishlariga yo'naltiruvchi bunday didaktik o'yinlarning dastlab bir yoki ikkitasi bilan cheklanish maqsadga muvofiq boiadi.

Ko‘rinadiki, mazkur o‘yinlarda o‘qituvchining roli juda chegaralangan va u o‘quvchilarni faqat yo‘naltirib turishi o‘rinli bo‘ladi. Didaktik o‘yinlarning samaradorligi, natijalarning ijobiyligi butun o‘yin davomida o‘qituvchining emotsional munosabatiga bog‘liq. Bunday didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning bilish, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarining shakllanishi va rivojlanishiga, bilimlarini amaliyotga tatbiq etishlariga ko‘mak beradi. Boshlang‘ich sinflarda barcha o‘yinlarning nafaqat qiziqarli, balki ta‘limiy va tarbiyaviy ahamiyat kasb etishi ham maqsadga muvofiqdir.

Navbatdagi didaktik o‘yin o‘quvchilarda tez fikrlash ko‘nikmasini shakllantiradi. U «Tez javob berish» deb nomlanadi. Bunda o‘qituvchi har xil mavzularni o‘rtaga tashlaydi. Bolalar shu mavzuga doir so‘zlarni sanab beradilar. O‘yinning sharti shundayki, har yo‘nalish bo‘yicha kim ko‘p so‘z topsa, u yulduzcha olaveradi. Oxirida yulduzchalari ko‘p bo‘lgan o‘quvchi g‘olib bo‘ladi. Masalan, o‘qituvchi: «Uy hayvonlari» deydi. Bolalar: «Sigir, echki, buzoq...» va hokaz. O‘qituvchi: «Multifilmlar» deydi. Bolalar: «Maugli», «Alisa ajoyibotlar mamlakatida», «Masha va ayiq» va hokazo. O‘qituvchi: «O‘quv qurollari» deydi. Bolalar: «Ruchka, qalam, sirkul...» va hokazo. O‘qituvchi qushlar, yovvoyi hayvonlar, multiklarning qahramonlari, osmon jismlari va hokazolarni navbat bilan o‘rtaga tashlayveradi. Bolalar javob topaveradilar. Bu jarayonda o‘quvchilarning fikrlashi tezlashadi, so‘z boyligi ko‘payadi, xotirasi charxlanadi, bilimi ortadi.

Bundan tashqari, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining adabiy savodxonligini o‘rttiruvchi so‘z o‘yinlaridan: o‘qituvchi aytgan so‘zning oxirgi harfi bilan boshlanadigan so‘zlardan topib aytish: kitob - bahor - rasm - mashina - anjir ... va hokazo; bir mavzu doirasida jamlangan so‘zlarni topish (masalan, baliq - o‘quvchilar boshqa suv hayvonlarini sanaydilar); bo‘ri - o‘quvchilar boshqa yovvoyi hayvonlarning nomlarini sanaydilar; laylak - o‘quvchilar boshqa qushlarning nomlarini xotirlab aytib beradilar; tovuq - o‘quvchilar uy parrandalarini sanaydilar; it - uy hayvonlari sanaladi va hokazo. Mazkur so‘z o‘yinlari ham o‘quvchilarning tafakkuri mustaqilligini ta‘minlash bilan birga ularni topqirlikka, vaziyatga va savolga mos yo‘nalishda tez fikrlashga o‘rgatadi. Ayni zamonda bilim ham beradi. Ya‘ni bilimlarni o‘quvchilar o‘qituvchidan tayyor holda olmay, o‘zlari kashf etadilar. Mehnat qilib o‘zlashtirilgan bu bilimlar bolalarning ruhiyatiga o‘nashib boradi.

Boshlang‘ich sinflar adabiy ta‘limi amaliyotida foydalaniladigan didaktik o‘yinlardan biri “Kasb topqirliqi”da har bir “mutaxassis”ning o‘z ijodiy izlanish yo‘nalishi bo‘lib, fanga o‘ziga xos yangilik kiritadi, ya‘ni o‘zicha kashfiyot qiladi. Masalan, biror asar yuzasidan: “Siyosatshunos” - asardagi siyosiy hodisalarning berilishi, mazmun-mohiyati va hokazolarni o‘rganadi; «Adabiyotshunos» - badiiy asarning tili, uslubi, janr xususiyatlarini aniqlaydi, matnga adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan yondashadi;

«Tilshunos» — badiiy asarda til vositalarining qoʻllanilishi, shevaga xos soʻzlar, ularning xususiyatlarini tadqiq qiladi. “Zoolog” matnda mavjud boʻlgan hayvonlarning oʻziga xos jihatlari tadqiqini amalga oshiradi. “Botanik” asarda tasvirlangan oʻsimliklar ustida tadqiqot olib boradi va hokazo.

Oʻquvchilar hayotiy tajribalari va darslarda oʻzlashtirgan bilimlariga tayangan holda oʻz fikrlarini aytadilar, xulosalarini asoslaydilar. Bu kabi didaktik oʻyinli darslarda hamma oʻquvchilar hamkorlikda ishlaydilar, avval oʻzlashtirgan bilimlarini yangi vaziyatlarda qoʻllab yangi bilimlarni egallaydilar. Bu, oʻz navbatida, oʻquvchi ruhiyatida bilimi va iqtidoriga ishonch uygʻotadi, har bir oʻquvchini masʼuliyatga undaydi, javobgarlik hissini shakllantiradi.

Oʻqish darslarida didaktik oʻyinlardan foydalanilganda darsning maqsadi, vazifalari, borishi, mantiqiy ketma-ketligi, oʻquvchilar bajarishi lozim boʻlgan topshiriqlar tizimini, aniq rejalashtirib olish talab qilinadi. Didaktik oʻyinlar oʻquvchilar oldiga qoʻyiladigan oʻquv-biluv xarakteridagi topshiriqlar koʻmagida muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish yoʻllarini aniq bilish va oldindan loyihalashtirishni taqozo etadi. Bundan tashqari, oʻquvchilarni didaktik oʻyinning maqsadi va vazifalari bilan tanishtirish, oʻyin taqozo etadigan vazifalarni toʻgʻri taqsimlash, oʻquvchilarga aniq yoʻllanma, koʻrsatmalar berish uning samarali natijasini taʼminlaydi. Didaktik oʻyin asosiga qurilgan oʻquv-biluv xarakteridagi muammolarni hal etishda oʻquvchilardagi mavjud bilim, koʻnikma va malakalarni yangi, kutilmagan vaziyatlarda qoʻllash imkoniyatlari shakllanadi, asta-sekinlik bilan qatʼiylasha boradi.

Boshlangʻich sinflarda tashkil etiladigan adabiy darslarda oʻquvchilarni ijodga undovchi didaktik oʻyinlarning turlari juda koʻp. Masalan, 3-sinf “Oʻqish kitobi” darsligidan oʻrin olgan “Donishmand yigit” ertagi matni oʻrganilganidan bir oz vaqt oʻtgach, uning nomini aytmasdan oʻquvchilarga asardagi beshta tanish soʻz va iboralar: “toʻngʻich oʻgʻil”, “oʻrtancha oʻgʻil”, “kenja oʻgʻil”, “doʻstlar”, “uyalar” hamda begona oltinchi soʻz “vertolyot” koʻmagida yangi ertak tuzish vazifasini topshirish mumkin. Yoki 4-sinf “Oʻqish kitobi” darsligidan oʻrin olgan “Ochkoʻz boy” ertagi matnidani olingan “oʻtinchi chol”, “oʻrdak”, “savobi tegar”, “ochkoʻz boy”, “tarvuz urugʻi” va oltinchisi begona soʻz “uchar gilam” koʻmagida yangi asar yaratishga undash mumkin. Oʻqituvchi bunday oʻyintopshiriqlar yordamida shakllanayotgan shaxsning yangi narsaga munosabatini oʻrganadi, oʻquvchi shaxsida tanish soʻz va iboralardan oʻrinli foydalanib, yangi badiiy matn yaratish qobiliyatini shakllantiradi. Oʻquvchi ijodkoriikka yoʻnaltiriladi.

Oʻquvchilardan tugagan ertakni davom ettirishni talab qilish ham didaktik oʻyinlarning bir turidir. Masalan, “Qimmat bilan uning onasini ajdar yeb

ketdi. Zumrad otasi bilan hayotini davom ettiryapti. Xo'sh, uning hayoti qanday davom etishi mumkin?" Ertak qahramonlarining keyingi hayotini tasavvur qilishga qaratilgan bunday o'yin tarzidagi didaktik topshiriqlar o'quvchilar uchun o'ta foydali ijod turi hisoblanadi.

Ertak qahramonlari xarakterini o'zgartirish bilan bog'liq didaktik o'yinlar ham bolalarni ham aqlan, ham ruhan yoqimli zo'riqishga undaydi. Masalan, Zumrad bilan cholni salbiy, Qimmat bilan o'gay onani ijobiy obraz sifatida tasavvur qilib, yangi asar yaratishni talab qilish ham o'quvchilarni ziyraklikka o'rgatadi. Ertaklar, ularni kim to'qishidan qat'i nazar, ko'pincha inson mantiqiy fikri emas, xayolotining mahsuli bo'ladi. Bolalarning esa fantaziyasi o'ta kuchli. Bundan boshlang'ich adabiy ta'limni oqilona tashkil etishda foydalana bilish kerak, xolos.

Bundan tashqari, boshlang'ich sinflar o'qish darslarida: tanish ertak sujeti asosida yangi ertak yaratish, ya'ni o'sha qahramonlar ishtirokida boshqa ertak to'qish; mavjud qahramonlarning nomlarini almashtirib, yangi matn yaratish; xotira bilan o'ynash - badiiy matnlardagi kalit so'zlar va hodisalarni eslash va ular ko'magida yangi asar yaratish; sinfda hikoyachi rolini bajarish - o'ylab topilgan voqealarni aytib berish; ko'zlarini yumib tush ko'rish va ko'rgan "tush"ni gapirib berish singari didaktik o'yinlar ham mazkur bosqich adabiy ta'limining maqsadiga muvofiq keladi.

Bunday ertak to'qish, hikoyachi o'rnini egallash singari mashg'ulotlar jarayonida o'qituvchilar o'quvchilarning ijodini, u qanday bo'lishidan qat'i nazar, yozib borishi katta samara beradi. Bola ustozining biror narsani o'zgartirib yozmaganligi, tushirib qoldirmaganini nazorat qiladi. Bu unga o'z so'zi, yaratig'i e'tiborsiz qolmaganini anglatadi. Bolalarning yaratishlarini ota-onalar majlislarida o'qib berish, bu jarayonga kattalarni ham jalb etish o'quvchilarning adabiy savodxonligi ortishi garovi hamdir.

Bulardan tashqari, darstaxtaga birini ko'rsatib, ikkinchisini ko'rsatmay, ikki so'z yozish yoki suratlar qo'yish va shu so'z-u suratlar asosida hikoya tuzishni talab qiluvchi "Topqirlar" o'yinidir. O'qituvchi o'qish darslarini samarali tashkil etish uchun bu o'yindan foydalanganda o'quvchilardan: yorug'lik-(qalam), shkaf-(it), yomg'ir- (mushuk), jo'ja-(kalxat), shar-(qizcha) va hokazo so'z yoki suratlar juftligi ishtirokida hikoya tuzishni talab qiladi. Bunday topshiriqni olgan yosh ijodkorlar so'zlar juftligidagi ikkinchi (qavs ichidagi) so'z 120 yoki suratning nimaligini bilmaydilar. O'quvchilar shu yashirin so'zni qidirib dunyo-dunyo voqealarni aytib yuborganliklarini o'zlari ham sezmay qoladilar. Kimning ertagida mana shu ikkinchi yashirin so'z ham ishtirok etgan bo'lsa, o'qituvchi belgilab boradi va o'yinning oxirida buni yuzaga chiqaradi. Bu o'yindan maqsad berkitilgan so'zni topish emas, bolalarni ijodga, uning uchun o'ta foydali bo'lgan mashg'ulotga undashdan iboratdir.

Boshlang'ich adabiy ta'limda o'quvchilarni xayolparastlikka yo'naltiruvchi didaktik o'yinlardan biri "Siz nima qilgan bo'lardingiz?" ijodiy o'yinidir. Unda o'qituvchi o'quvchilarga: "dunyoda pul bo'lmasa; dunyoni pul bosib ketsa; Toshkent boshqa planetaga tushib qolsa; dinovavr bilan to'qnashib qolsangiz; suv osti shaharchasiga tushib qolsangiz; parilar mamlakatiga borib qolsangiz; sehrGAR bo'lib qolsangiz; maktab direktori bo'lib qolsangiz; prezident bo'lib qolsangiz, nima qilgan bo'lardingiz?" va hokazo g'ayrioddiy, xayolparastlikka undaydigan savollar bilan murojaat qiladi va bolalarni ijodga, yangi badiiy maten yaratishga yo'naltiradi.

Boshlang'ich adabiy taiim amaliyotini maqsadga muvofiq tashkil etishda o'qituvchining biror ertak mazmunini ozgartirib qayta aytib berishni tashkil eta bilishi ham ancha jiddiy didaktik o'yin hisoblanadi. Bu o'yinda minbar o'qituvchiniki bo'ladi. Faqat buning uchun o'qituvchidan avval zarur vaziyat, ijodiy muhitni yaratib olish talab qilinadi. Ma'lumki, bolalar tabiatan ertaklar aslining tarafdori bo'ladilar. Ular ertaklarning ayni o'sha birinchi marta eshitgan so'zlar bilan aytilishni istaydilar. O'sha tanish so'zlarni, ular dastlabki holatida eslab qolgan iboralarni, o'sha hayajonni qaytadan tuyish, voqea-hodisalar rivojidan qayta hayratlanish, shodlanish ularga xush yoqadi.

Psixologlarning aytishicha, har qanday bola dunyoning o'zi o'zlashtirib olgan holatidan tez-tez o'zgarib turishini xushlamaydi. Uning boshqacha yo'nalishga qo'yilishi, ya'ni tanish ertakni o'zgacharoq shaklda eshitish bolaga yoqmaydi. U tinimsiz ravishda so'zlarni tuzatishga, ertakchiga voqealarning aslini eslatishga urinadi. Bu jarayon o'quvchini o'ylantiradi, bezovta qiladi, ziyraklantiradi, izlantiradi, hushyorlikka undaydi, aqli va xotirasini peshlaydi. Bola o'sha lazzat, hayajon, qo'rquvni qayta his qilgisi keladi. O'sha tuyg'ularni qidiradi. Agar u ertakning o'zgargan holati bilan kelishgan taqdirda ham, undagi o'zgarishlar bolani yangi tuyg'ularni his qilishga majbur qiladi. Ular endi ertak bilan emas, o'z-o'zlari bilan o'ynaydilar. O'zlariga javobgarlikni oladilar. Bu hol bolani yomon kuchlardan qo'rqmaslikka, yaxshiliklardan zavqlanishga, go'zallikdan hayratlanishga o'rgatadi. Umuman, bolaning qahramonlarga munosabatida o'zgarish bo'ladi.

Bunday yangilangan ertaklar ko'magida o'quvchilar haqiqiy hayot bilan o'ylab topilgan hodisalar orasidagi farqni anglab boradilar. Bu didaktik o'yinning ikkinchi jihati shundaki, ular yangi ertakni o'zlaricha tahlil qiladilar. Uning dastlabki varianti bilan yangisini taqqoslaydilar. Bir vaqtning o'zida ertakning har ikkala shakliga o'ziga yarasha munosabat bildiradilar. O'qituvchi o'quvchisi xayolidagi mana shu munosabatni, tahlilni, taqqoslashni so'zga aylantira olishi, yuzaga - tilga chiqara bilishi kerak. Uning o'qituvchilik vazifasi mana shuni taqozo qiladi. Bu ijodkorlikning yozma ko'rinishi keyinchalik insholarda o'z aksini topadi.

Ertak to'qish bolaga inson uchun o'ta zarur bo'lgan ko'p haqiqatlarni taqdim etadigan vositadir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ertak eshitishga, aytishga, o'ylab topilgan har xil hodisalarni tizimli hikoya qilishga o'rgatish adabiy ta'limning keyingi bosqichlarida katta samara beradi. Masalan, bolalar bilan "Ertakchi bobo (momo)" didaktik o'yinini tashil qilish mumkin. Odatda, bolalar nazarida, bobo-buvilari ertaklar xazinasiga o'xshaydi. O'qituvchi bolakaylarga ertakchi bolani bobo yoki buvi kiyimida ko'rish kuchliroq ta'sir qilishini yaxshi biladi. O'qish darslarida tashkil etilgan bunday didaktik o'yinlarda bolalar navbat bilan ertakchi momo yoki bobo kiyimida o'rtoqlariga o'zlari o'ylab topgan voqealarni, eshitgan yoki to'qigan ertaklarini hikoya qiladilar. O'zining o'rtog'i, tengdoshi aytayotgan ertak, u to'qigan hikoya atrofdagilarga ham qiziqarli bo'ladi. O'qituvchi esa "ertakchi"ning "asar"ini so'zma-so'z yozib borishi kerak. Bu narsa o'quvchilarni ertak to'qishga jiddiy yondashishga, ertagini qiziqarli qilish uchun harakatga undaydi. O'qituvchi bolalarga to'qilajak ertak mavzularini tavsiya qilishi ham mumkin. O'quvchilarning yaratishlarini sinfdagi "ljodkorlar burchagi"ga yopishtirib qo'yish, uni ota-onalarga ham ko'rsatib turish o'quvchilarda faxr hissini shakllantiradi. Bu tuyg'u uni ruhiy kamolot sari etaklashi tayin.

O'qish darslarini adabiy ta'limning maqsadiga muvofiq tarzda tashkil etishda o'quvchilarga "assalomu alaykum", "rahmat", "marhamat", "iltimos", "kechirasiz" singari "sehrli" so'zlar ko'magida ertaklar yaratish bilan bog'liq topshiriqlarni berishi ham kutilgan natijani ta'minlaydi. Albatta, bolalar aytgan ertaklarda chuqur ma'no, puxta mantiq bo'lmasligi tabiiy. Bu yoshda ma'nomantiq muhim emas. Eng muhimi - jarayon. O'quvchi bu jarayonda mustaqil ravishda o'ylanadi, izlanadi. Aqlini, xotirasini o'z ixtiyori bilan zo'riqtiradi. Chunki bu o'yin uning uchun qiziq, unga yoqadi. Odamning ruhiyatiga yoqimli bo'lgan har qanday narsa o'zi uchun foydalidir.

Boshlang'ich adabiy ta'limni maqsadga muvofiq tarzda tashkil etishda o'qituvchining ertak qahramonlari o'rniga bolalarning o'zlari, ularning ota-onalari va qarindoshlari nomini qo'yib aytib berishi ham o'quvchilarda shaxslik belgilarining paydo bo'lishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ertak qahramonlari o'rnida ajdar bilan olishish, dushmanlarga qarshi kurashish, o'g'rilarni yengish, zaiflarni himoya qilish uning ruhiyatiga o'ziga ishonch hissini soladi. Ichidagi tushunarsiz va sirli qo'rquvni yengishga ko'maklashadi. Faqat hammasi real bo'lishi, rostakam, jiddiy ifodalanishi kerak. Voqealar markazida esa real bola bo'lishi kerak. Shunda o'quvchilarning ayrimlari o'zlarini qorong'ilik yoki hayvonlardan qo'rqmaydigandek his qiladilar. Bu bilan o'qituvchi o'quvchilarning hayotdagi o'z o'rnini topishiga ko'maklashgan bo'ladi. O'zini voqealar markazida tasavvur qilish o'quvchiga o'zligini anglash uchun yordam beradi.

Faqat o'qituvchi bu o'yinga jiddiy tayyorgarlik ko'rishi, har bir ertakka sinfdagi bir bolani qahramon qilib kiritishi va ertakning matnini oldindan tayyyorlab qo'yishi kerak bo'ladi.

Odatda, bolalar o'z imkoniyatlaridan baland masalalarni hal etishni xush ko'radilar. Qo'llaridan kelmaydigan ishlarni qilishga tirishadilar. O'qituvchi o'quvchilariga xos bo'lgan mana shu tabiiy xususiyatdan ularning o'zlari uchun oqilona foydalana bilishi shart. Chunki ta'lim jarayonidagi har qanday tarbiya boladagi tabiiylik bilan uyg'un bo'lgandagina unga "yuqadi". "Bu bolaga og'irlik qiladi" degan qarashni birinchi planga chiqarmaslik kerak. Ayni zamonda, beriladigan topshiriq o'quvchining intellektual imkoniyatlaridan o'ta baland bo'lishi ham mumkin emas. Bu uning shashtini qaytarib qo'yishi mumkin. Topshiriq shunday tanlanishi kerakki, o'quvchi bir oz qiynalib, izlanib, aqlli, xotirasini zo'riqtirib, vazifani bajarsin. Bolalarni bunday ishlata bilish o'qituvchining mahoratiga bog'liq.

Shu bilan birga, didaktik o'yinlar jarayonida o'yin qoidasidan tashqari ta'qiqlar bo'lmasligi kerak. Ijod paytida, ertakchilik minutlarida hamma xohlaganday o'tirsin. Kim eshitadi, kim eshitmaydi, buning ham unchalik ahamiyati yo'q. Bordi-yu, tanbeh berilsa ham uni o'qituvchi emas, o'quvchilarning o'zlari qilganlari ma'qul.

Bundan tashqari, o'qish darslarida bir necha kishi bo'lib "O'qish kitobi" darsligidan o'rin olgan biror badiiy asardagi ma'lum narsa hodisa va timsollar rasmini chizish ham o'quvchilarning ma'naviy kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bolalar ixtiyoriy ravishda 3-4 kishilik guruhlariga bo'linishadi. Rasmni biri boshlaydi, ikkinchisi davom ettiradi - ularning har biri rasmini o'z tasavvuri bilan davom ettiradi. Chizgilar biri birini to'ldirishi ham, uchinchisi rasmga butunlay boshqa, begona narsani yopishtirishi ham mumkin. Natijada tushunarsiz bir shakl paydo bo'ladi. Oxirida bu chizilgan "yaratiq"ni o'qish, ya'ni tasvirni ta'riflab, sharhlab berish so'raladi. Har bir bola o'zidan oldin chizilgan narsani qanday tasavvur qilgani va o'zi qo'shgan tasvir nimani ifodalashini aytib beradi. Shu tariqa ma'nosiz narsadan mantiq sari boriladi. Bolalar bir-birlarining suratlarini ko'rib kulishlari, undan mantiq topishga intilishlari, nom qo'yishga tirishishlari mumkin. Bu jarayonda kechilgan tuyg'ular samimiy va tabiiydir. O'qituvchining vazifasi o'qish darslarida o'quvchilarni shunday holatlarga sola bilishdan iborat. Bolalar bu didaktik o'yinning havosini bir qadar olganlaridan keyin o'ylab chiza boshlashadi.

O'quvchilar tabiatan ertaklarning qahramoni bo'lishni, hech qursa, ertakda nomi tilga olinishini juda-juda xush ko'rishadi. Ertak aytish jarayonida asardagi geografik nomlarni bolalarga tanish joylar bilan o'zgartirish ham ularning diqqatini o'ziga tortadi. Bolaning qiziqish va e'tiborini kuchaytiradi, unga tegishli nom bolaning ruhiy shakllanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Mana

shu tanish narsa yoki hodisa bola o'qiyotganda, biror kino yoki sahna asarini ko'rayotganda ham alohida vazifani bajaradi. Bu jarayon «men»ning shakllanishiga, farzandlik burchi, vatan tuyg'usi, daxldorlik hissi singari insoniy fazilatlar rivojlanishiga bevosita o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bolalikda kattalar shaxsiyatidagi insoniy sifat-fazilatlar hech qanday zo'riqishlarsiz ular tomonidan aytilayotgan hikoya yoki ertakning ifoda ohangi, aytuvchining munosabatlaridan tabiiy ravishda bola ruhiyatiga o'tadi, o'rnashadi. Bu jarayonga hech qanday tashqi kuch aralashmaydi.

Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limi ham mana shu tabiiylikka hamohang ravishda oqilona tashkil etilishi, o'qituvchidagi otalik, onalik mehri, insonlik sifatlari uning xatti-harakatlarida, gap-so'zida aks etib turishi kerak. O'quvchilar o'qituvchilarning har bir narsa-hodisaga, o'zlariga munosabatdagi qirralarni, ustozga xos samimiylikni, rostlikni ichki bir tuyg'u bilan ilg'ab oladilar. Ular o'zlari anglamagan holda katta psixolog. Shunga tayanib o'qituvchilariga o'z munosabatini bildiradilar. Qaysidir o'qituvchini hurmat qiladilar, kimnidir o'z idealiga aylantiradilar, qay biriga laqab qo'yadilar yoki ortidan mazax qiladilar va hokazo. Ularda bu jarayon faqat aql bilan boshqarilmaydi. Bu ma'lum darajada aqlning, asosan, tuyg'uning, hissiyotning ishi. Hech bir o'qituvchi buni unutmasligi kerak.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, boshlang'ich sinflar adabiy ta'limini samarali va maqsadga muvofiq tarzda tashkil etishda didaktik o'yinlarning ham ahamiyati beqiyosdir. Bo'lajak boshlang'ich sinflar o'qituvchisining bu bilimlardan xabardor bo'lishi nafaqat uning yutug'i, balki millat va mamlakat kelajagi taqdirini belgilash garovi hamdir.

Savol va topshiriqlar:

1. O'qiganlaringiz asosida didaktik o'yinlar bilan ijodiy o'yinlar orasidagi tafovutni aniqlang. Har ikkisiga tegishli xulosalaringizni biror badiiy asar misolida isbotlang. Bolalarga xos bo'lgan ijodiy va didaktik o'yinlarni sanang.

2. O'qish darslarini didaktik o'yinlardan foydalangan holda tashkil etish uchun amalga oshiriladigan ishlar sirasida "rollar va vazifalarni o'quvchilar o'rtasida oqilona taqsimlash" degan tushuncha mavjud. Sizningcha, bu muhim ishni qanday mezonlarga tayangan holda amalga oshirish boshlang'ich adabiy ta'limning maqsadiga muvofiq bo'ladi? Fikringizni asoslang.

3. Yuqoridagi o'qish darslarida foydalanish uchun tavsiya etilgan didaktik o'yinlarning har biridan o'qituvchining ustozlik mahorati bilan bog'liq fikrlarni ko'chirib yozing. Bu o'yinlarni qanday tashkil etish mumkinligini tasavvur qiling. Ulardan amalda foydalanish yo'llarini tavsiya eting.

4. Bolalarning oʻrniga oʻzingizni qoʻyib koʻring: biror ertakning mazmunini oʻzgartirib yangi ertak yarating; ertak qahramonlari xarakterini oʻzgartirib oʻzgacha bir asar biting; biror ertakdagi tanish soʻzlar va bitta begona soʻz koʻmagida ijod qiling. Ijodingiz mahsulini asrab qoʻying. Amaliy faoliyatingizda asqotishi mumkin.

5. “Oʻqish kitobi” darsliklaridan oʻrin olgan ertaklarning kitobdagidan tashqari ikkinchi, uchinchi, toʻrtinchi, hatto beshinchi tugashini oʻylab toping. Yaratiqlaringiz dars oʻtish faoliyatingizda foyda keltirishi aniq.

6. Kursdoshlar birgalashib “Oʻqish kitobi” darsligidagi birorta asar mazmuni yuzasidan birgalikda rasm chizing. Chizilgan rasmni birgalikda oʻqing.

7. “Sehrli” soʻzlar koʻmagida badiiy matn yarating. Unga boshlangʻich sinf oʻquvchilari nazari bilan yondashing.

8. Narsa va hodisalarning xususiyatlari asosida kichik sheʼr va hikoyachalar yarating. Ularni bir-biringizga taqrizga bering, birgalikda muhokamaga torting. Shu tariqa yaratish mashaqqatini tuyasiz, ertangi oʻquvchilaringizni ham his qilasiz. Bularning barchasi sizni pedagogik hayotga tayyorlaydi.

9. “Adabiyot mening taqdirimda” mavzusida insho yozing. Tekshirish uchun ishingizni bir-biringizga bering. Xato va kamchiliklarini darsda oʻqituvchingiz bilan birgalikda muhokamaga torting, birgalashib ishleng.

Reja:

1. Ta‘lim metodlari va ularning yetakchi xususiyatlari.
2. Boshlang‘ich sinflar adabiy ta‘limida metodlar.
3. Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi.

Tayanch so‘zlar: suhbat metodi, evristik metod, taqqoslash metodi, induktiv va deduktiv metodlar, fikriy hujum, “6x6” metodi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Muminova D.A. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasi. –N.: Namangan, 2019. – 170 b.
2. Asqarova O‘., Muminova D.A. O‘qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Namangan. Namangan.: 2019. -218 b.
3. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoliddinova Sh. Boshlang‘ich sinflarda adabiyot o‘qitish metodikasi. –Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. -381 b.

www.tdpu.uz

www.pedagog.uz

www.Ziyonet.Uz

Ta‘lim metodlari va ularning har biriga xos bo‘lgan yetakchi xususiyatlar bilan “Umumiy pedagogika” kursida batafsil tanishiladi. Shu bois mazkur darslikda, talabalarni takrorlardan qo‘rg‘ash maqsadida faqat boshlang‘ich sinflar adabiy ta‘limi samaradorligini ta‘minlashga xizmat qiladigan mantiqiy metodlar va ulardan foydalanish yo‘llari haqida fikr yuritiladi. Boshlang‘ich sinflar o‘qish darslarida o‘quvchilar ma‘naviyati sog‘lomlashuviga xizmat qiladigan mantiqiy - suhbat, evristik, tadqiqot, taqqoslash, induktiv, deduktiv metodlar bilan birga “fikriy hujum”, “6x6” nomli interfaol metodlardan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Boshlang‘ich adabiy ta‘limni to‘g‘ri tashkil etish bu jarayonning o‘quvchilar ishtirokida o‘qituvchi tomonidan emas, balki o‘quvchilarning o‘zlari tomonidan o‘qituvchi ishtirokida amalga oshirilishini nazarda tutadi. Shu asosga qurilgan zamonaviy suhbat metodi o‘quvchi ma‘naviyatini sog‘lomlashtirish, dunyoqarashini kengaytirish, bilimlarni o‘zlashtirish, mantiqiy va mustaqil tafakkurini ta‘minlashda qo‘l keladigan metodlardan biridir. A.Tojiyevning “Adabiyot darslarida suhbat” kitobida bu metodning o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘z yuritilgan.

O'qish darslaridagi suhbatlarda ishtirok etgan boshlang'ich sinf o'quvchisi o'z fikrlarini muhokama qiladi, qarashlarini so'z bilan ifodalashga tayyorlanadi. U fikrning aniq va muayyan maqsadga yo'naltirilishini ta'minlaydi. Suhbat jarayonida o'quvchida o'z fikrini aytish, uning to'g'riligiga ham suhbatlarini ishontirish ehtiyoji tug'ildi. O'quvchini o'z fikrini isbotlash uchun asar matnidan dalillar topa bilish, misollar keltirish ko'nikmasini egallashga yo'naltirish, uni e'tiroz bildirishga, qarshi fikrlar ayta olishga odatlantira borish suhbat metodining talablaridan biridir. Bu metod kichik o'quvchilarni ham suhbatni eshitish, munozarada ishtirok etishga o'rgatadi, o'z bilimini chuqurlashtirishga ehtiyoj paydo qiladi, qiziqishlari doirasini kengaytiradi.

“O'qish kitobi” darsliklaridan o'rin olgan adabiy asarlar tahliliga yo'naltirilgan suhbatlar o'quvchiga nafaqat bilimlar beradi yoki tarbiyalaydi, balki uni aqliy faoliyatga ham yo'naltiradi. To'g'ri tashkil etilgan suhbatlar xotirani, kuzatuvchanlikni, tasavvur va hissiyotni faollashtirishga sharoit yaratadi. Oqilona tashkil etilgan suhbatlar davomida har bir o'quvchining individual jihati namoyon bo'ladi. O'qish darslarida tashkil etilgan bunday suhbatlarda bitta masala bo'yicha bir nechta o'quvchi, ba'zan butun sinf fikr aytishi mumkin. Bu jarayonda o'qituvchi barcha o'quvchilarning faoliyatini kuzatib boradi, suhbatni maqsad sari yo'naltiradi, bu bilan o'quvchilarning o'zlari ishlashlari uchun sharoit yaratadi.

Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limini maqsadga muvofiq tarzda tashkil etishda qo'llaniladigan suhbat metodining asosiy talablaridan biri - savollarning shakl tomonidan ham, mazmun jihatidan ham har xil bo'lishi. Kichik o'quvchiga bir xil narsa bilan uzoq shug'ullanish o'ta salbiy ta'sir qiladi. Suhbat uchun savollar tayyorlayotganda o'qituvchi o'quvchilarni o'ylantiradigan, mustaqil ravishda mulohaza yuritishga undaydigan jihatlar yetakchilik qilishini, sinfdagi barcha o'quvchilarning rivojlanganlik darajasini nazardan qochirmasligi lozim bo'ladi. Bundan tashqari, suhbat uchun tuzilgan savollar o'quvchi ruhiy faoliyatining xilma-xilligini ham ta'minlashi kerak. O'quvchining savolga javob berish uchun o'ylanishi, eslashi tasavvur, qilishi, izlanishi unda shaxslik sifatleri shakllanishida juda foydalidir. Suhbat uchun tuzilgan savollar orasida o'zaro kuchli mantiqiy aloqa bo'lishi kerak. Savol ko'magida asardan o'quvchi tomonidan kashf qilingan mantiq bilan asar muallifi fikrlari murakkab yaxlitlikni tashkil etishiga e'tibor qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

Boshlang'ich adabiy ta'limda tashkil etilgan suhbatlar davomida kichik o'quvchi asar haqidagi dalillarni aniq bilgandagina o'z qarashlarini aytishi mumkin. Lekin ko'pincha, bunday vaziyatlarda bilimning, dalilning o'zi kamlik qiladi. O'quvchi asarni o'qituvchisi ko'magida mustaqil tahlil qila bilishi, xulosalar chiqara olishi kerak bo'ladi. Asar matni yuzasidan

izlanishga undaydigan savol-topshiriqlar ham shunga qaratilishi lozim. Yaxshi savol ahamiyatli, keng qamrovli, o'ylashga, his qilishga, izlanishga majbur etadigan, kashfiyotlar qiladigan, tasavvur uyg'otadigan bo'ladi. Jaloliddin Rumiylar hazratlari: "Yaxshi savol yarim bilimdir" deb bejiz aytmagan.

Quyi sinflar adabiy ta'lim tizimida tashkil etiladigan suhbatlarda bilim berish ustuvorlik qilmaydi. Balki kichik o'quvchilarda olingan bilimlar, o'zlashtirilgan fazilatlarni mustahkamlash, munosabat bildirish, tuyg'ularni so'z bilan ifodalash, uni asoslash, o'z fikrida tura bilish xususiyatlari tarbiyalanadi. O'qituvchidan birinchi savoldan keyin o'quvchilar kayfiyatini ilg'ab olish, savol tushunarli bo'lganini his qilgan holda suhbatni yangi-yangi yo'nalishlarga burish talab qilinadi. Suhbat metodi asosida tashkil qilingan darsning ichki tartibi shu tariqa yaratiladi.

Badiiy bitiklar tahliliga qaratilgan suhbatni muvaffaqiyatli tashkil etishning shartlaridan yana biri - o'quvchilarning javoblariga e'tibor va hurmat bilan yondashishdir. Javob berayotgan o'quvchining fikrlari ba'zan chalkashib ketishi yoki noaniq bo'lishi tabiiy. O'qituvchining vazifasi uni butun sinfga tushunarli qilib aytib berish emas. Bu adabiy ta'lim metodikasida mutlaqo noto'g'ri yo'l hisoblanadi. O'quvchi aytmoqchi bo'lgan fikrini qiynalib, izlanib, munosib so'zlarni topib, o'zi ifodalashi kerak. Uni boshidan shunga o'rgatish lozim. O'quvchining fikrini aytishga o'rinsiz ko'maklashish uni o'ylamaslikka o'rgatib qo'yadi. Agar yordam berish kerak bo'lsa, qo'shimcha savollar bilan o'quvchining o'z fikrini aniqroq ifodalashiga ko'maklashish mumkin.

O'qish darslarida tashkil etilgan suhbat jarayonida o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari samaradorligi nafaqat savolning to'g'ri qo'yilishi, balki o'qituvchining har xil xarakterdagi javoblar orasida o'zini yo'qotmay suhbatni boshqara bilishiga ham bog'liq. Yaxshi tashkil qilingan suhbatlarda o'qituvchi-o'quvchilar fikr va qarashlari bilan hisoblashadigan teng huquqli suhbatdoshlarga aylanadilar. O'qituvchi o'quvchi javoblaridagi silliqlikni birinchi o'ringa ko'tarmasligi kerak. O'qituvchining o'quvchi javoblarini muntazam ravishda tuzatib, to'ldirib borishi ham noto'g'ri. Albatta, o'quvchining xulosasi o'qituvchining fikridek to'kis bo'lmaydi. U to'g'ri, jo'n, jaydari, tarqoq bo'lsa ham adabiy ta'lim amaliyoti uchun olimnikidan qadrliroq, o'qituvchilikidan qimmatliroqdir. Chunki o'quvchi hech kimni - muallifni ham, muallimni ham takrorlayotgani yo'q. Bu o'quvchining o'z mustaqil fikri, o'z xulosasi. O'qituvchining vazifasi o'quvchining fikr ifodalashida mantiq, madaniyat va bilimni ta'minlash, boshqalarning fikriga munosabatda aytganlari uchun javob bera olish hissini tarbiyalashdan iboratdir.

Boshlang'ich adabiy ta'limga olib kirilayotgan zamonaviy suhbatlar - bu ovoz chiqarib mulohaza yuritish, bir savol atrofida birgalikda o'ylash, ovoz chiqarib his etishdir. O'quvchilar hamisha ham tuyg'ularini so'z vositasida ochiq ifodalayvermaydilar. Asl tuyg'ularning tabiati shunaqa, ularni hamisha ham so'zga ko'chirib bo'lmaydi. Tortishuvlar uchun vaziyat yaratish suhbat jarayonida o'quvchilarni faollashtirishning muhim shartlaridan biridir.

Badiiy matnlar mazmuni yuzasidan tashkil etiladigan suhbat jarayonida o'qituvchining diqqati faqat bir nechta o'quvchiga qaratilib qolsa, jamoa suhbatlari buziladi. Qolgan o'quvchilar tezgina "tinglovchi"lik mavqeyiga o'tib oladilar. Sinfda "suhbatda faqat a'lochi o'quvchilar qatnashadi" degan qarash shakllanib qoladi. Chinakam suhbat o'qituvchi savol berib, birinchi bo'lib javob bergan o'quvchining fikri bilan chegaralanib qolmay, boshqa o'quvchilarning mulohazalari bilan ham qiziqish, barcha o'quvchilarning fikrlarini eshitib bo'lgachgina javoblar sifatini baholash bo'lgan joyda amalga oshadi. Suhbatlarda o'quvchilar o'zlarini teng huquqli suhbatdoshlar darajasida his qilgandagina boshlang'ich adabiy ta'limning maqsadiga erishish mumkin bo'ladi. Suhbatdagi tenglik, shu bilan birga undagi tabiiylik, samimiylik, erkinlikni o'qituvchi tashkil etadi. Matndagi muhimlarni anglashga yo'naltirilgan umumiy savol ba'zan ayrim yo'naltiruvchi qo'shimcha savollarni ham taqozo etadi. Buni o'qituvchi vaziyatga qarab ilg'ab olishi va yo'naltiruvchi qo'shimcha savollarni tashkil eta bilishi lozim bo'ladi.

Asarlar tahliliga bag'ishlangan suhbatlarning yakunlangani savolning kun tartibidan tushib qolishi degani emas. Aksincha, o'qituvchi tomonidan yaxshi tashkil qilingan suhbatning yakunlanishi sinfda muhokama qilinadigan yangi-yangi savollarning tug'ilishiga sabab bo'ladi. Suhbat o'zining tabiiy kuchi, samimiy insoniy muloqotga asoslanganligi bilan ahamiyatlidir.

Boshlang'ich sinflar o'qish darslarini adabiy ta'limning maqsadiga muvofiq tashkil etishda suhbat metodini qo'llash o'quvchi tafakkuri va bilim olishdagi mustaqilligining nisbatan baland darajasini ta'minlashi lozim. Mazkur metodda o'qituvchining vazifasi o'zlashtirilgan axborotlarni yodga soladigan, ma'lum maqsadga xizmat qiladigan, ayni zamonda qiziqarli, bilimlarni yangi vaziyatga muvofiqlashtirish va qayta ishlashga yo'llaydigan, xulosa chiqarishga undaydigan, chiqarilgan xulosalarni asoslashni talab qiladigan tarzda savol va topshiriqlarni tuzishdan iborat. O'quvchining faoliyati esa vaziyatni tahlil etish, o'zlashtirilgan axborotlarni yodga soladigan savollarni qayd etish, ularga javob izlash, javob berish, yarim mustaqil xulosalar chiqarish, fikrlarini asoslashdan iborat bo'ladi.

"O'qish kitobi" darsliklaridan o'rin olgan badiiy matnlarni o'rganishda qo'llanadigan suhbat metodi nafaqat o'qituvchining o'quvchilar jamoasi bilan, balki o'quvchilarning o'zaro dialogik hamkorligini ham nazarda tutadi.

Bu metodning mohiyati o'qituvchi tomonidan o'quv materialidagi yetakchi, o'quvchi ko'nglidan o'tsa u yerda o'zidan ijobiy iz qoldirishi mumkin bo'lgan qarashlarni qiziqarli tarzda savol yoki topshiriqqa aylantira bilish, o'quvchilarni javob topish yo'llarini izlashga, bilim va ma'naviy sifatlar, xulosa, qonuniyat va qoidalarining bolalar tomonidan qayta kashf etilishiga, tarbiyalanuvchilarini yaratish lazzatini tuyishga jalb qilishdan iboratdir.

Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida o'quvchi ma'naviyatini tozalashtirishga xizmat qiladigan metodlardan yana biri evristik metoddir. Bu metodning nomi yunoncha izlayman, topaman degan ma'nolarni anglatadigan "heurisko" so'zidan olingan bo'lib, mahsuldor ijodiy fikrlash jarayonini hayotiy va badiiy haqiqatlarni o'quvchilar mustaqil kashf etishlarini tashkil qila bilishni nazarda tutadi. Kichik o'quvchilar ma'naviy kamolotini ta'minlashda qo'l keladigan evristik metod tarbiyalanuvchilarning oldiga yo'naltiruvchi masalalar qo'yish, tekshirish, hal etish, aks savollar vositasida o'qitish usuli hisoblanadi. O'qish darslarida evristik metoddan foydalanganda o'qituvchi o'quv materialining suhbat metodida foydalangan tizimini to'liq qo'llashi mumkin. Faqat uning tarkibi qo'shimcha bilim olishga yo'naltiradigan savollar bilan to'ldiriladi.

Evristik metod suhbat metodida bo'lgan barcha usullarning birgalikda qo'llanilishini taqozo etadi. Bu metodda yetakchilik qiladigan savol va topshiriqlar qo'zg'atuvchi ahamiyat kasb etadi. Bunday asosdagi suhbat tizimi jarayonni kuzatish, savollarga javob berish, ma'lumot olish, topshiriqni bajarish, xulosa chiqarish va xulosalarni taqqoslash yo'lga qo'yilganda o'quvchilarning fikrlash hamda bilimlarni mustaqil egallash ko'nikmasi rivojlanib boradi. O'quvchilar taqqoslash, tahlil qilish, dalillar keltirish bilan birga ma'lum umumlashmalar qiladilar, farazlarni ilgari suradilar, zarur ashyolar, materiallar to'playdilar, xulosalar chiqaradilar, o'z faoliyatini rejalashtiradilar. Bu o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishdagi faolligini oshiradi.

Boshlang'ich adabiy ta'limda evristik metoddan foydalanib belgilangan maqsadga erishish uchun o'qituvchi:

- o'quvchilardan xabardorlikni talab qiluvchi savol va topshiriqlar qo'yishi;
- taqqoslab o'zlashtirish uchun materiallar taqdim etishi;
- belgilangan maqsadga yo'naltiruvchi farazlarni ilgari surishi;
- ularni tasdiqlovchi tajribalar qilishi;
- kuzatishga yo'naltirilgan savol va topshiriqlar berishi;
- badiiy asarning didaktik tahliliga yo'naltirishi;
- muammoli savol yoki topshiriqlar qo'yishi;
- savol va topshiriqlar ko'magida muammoli vaziyatlar hosil qilishi kerak bo'ladi.

Bu metodda tashkil qilingan o'qish darslarida o'quvchilarning faoliyati bilimlarni vaziyatga muvofiq qo'llash, taqqoslash, farazlarni ilgari surish va asoslash, kuzatish, farazning to'g'riligini tekshirish, tajriba tahlili, bilimlarni o'zgargan vaziyatlarda qo'llash, dalillar keltirish, umumlashtirish, mustaqil amaliy ishlar tahlilini amalga oshirish, muammoli masalani hal etish kabilarni o'z ichiga oladi.

Evristik metodda tashkil etilgan o'qish darslarida kichik o'quvchilarga taqdim etilgan savol, topshiriq va ko'rsatmalar ogohlantiruvchi xususiyat kasb etishi ham maqsadga muvofiqdir. Ya'ni bunday savol va topshiriqlarning bajarilishi oldindan mazkur bosqichga moslab qo'yiladi yoki uning yechimi davomida o'rtaga tashlanadi. Boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonida qo'llanilgan evristik metod o'quvchilarlarda mustaqil mulohaza yuritish, muhokama qilish, xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Boshlang'ich adabiy ta'lim samaradorligini ta'minlaydigan tadqiqot metodi ham o'quv jarayonida bir muncha qiyin bo'lgan badiiy va hayotiy masalalarni hal qilishini nazarda tutadi. Bu metoddan boshlang'ich sinflarning yuqori bosqichida ta'limning samarali izlanish yo'llarini mustaqil ravishda tashkil etish maqsadida foydalaniladi. Bunda kichik o'quvchilar dalil to'plash va ularni tahlil qilish, tizimga solish, umumlashtirish va qat'iy xulosalar chiqarish kabi amaliy ishlarni bajaradilar. Tadqiqot metodining evristik metoddan farqi shundaki, unda "kashfiyot" avvaldan ajratilgan materiallar tahlil qilinib, faktik materiallar umumlashtirilganidan so'ng, amaliy ish jarayonida, o'quvchilarning o'zlari tomonidan sodir etiladi. Bunda o'quv-biluv faoliyatining to'liq turkumini o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida o'zlari bajaradilar. Ya'ni ma'lumot to'plashdan tortib, uni tahlil qilish va yangi bilimlarni amaliyotda qo'llashgacha bo'lgan ishlarning barchasini o'quvchilar o'zlari mustaqil ravishda amalga oshiradilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan badiiy yoki hayotiy faktik materiallarni to'plash tadqiqot metodining zaruriy qismidir. Mustaqil ravishda tajribalar o'tkazish o'quvchining bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. O'qituvchi o'quvchilar ixtiyoriga dalillarni topish, ularni taqqoslash, tizimga solish, umumlashtirishni topshirgani bilan uning muammolik darajasi kamaymaydi. Tadqiqot metodini qo'llashda topshiriqlarning o'quvchilar tomonidan bajarilishi muhim hisoblanadi. Topshiriqlarni bajarishda ularning biror bosqichi tushib qolsa, topshiriq o'z tadqiqiyiligini yo'qotadi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning rivojlanganlik darajasi mustaqil ravishda tadqiqot ishlarini olib boradigan darajaga yetganda, ya'ni yuqoriroq bosqichiga ko'tarilganda tadqiqot metodidan foydalanish mumkin. Bunda o'quv materiali evristik metoddagiday tuzilishi kerak bo'ladi. Savollar, ko'rsatmalar, topshiriqlar tartibi ham shunday bo'ladi. Tadqiqot metodini qo'llaganda savol-topshiriqlar bosqichning so'ngida, o'quvchilarning

ko'pchiligi muammoni hal qilib bo'lgandan keyin qo'yiladi. Bu kuchli o'quvchilar uchun mo'ljallangan metod bo'lib, muammolarni hal etishda o'z-o'zini nazorat qilish va tekshirish usuli sanaladi. Rivojlanishi nisbatan sustroq bo'lgan o'quvchilarga ularning o'zlari darajasidagi topshiriqlar beriladi. Topshiriqlar har bir o'quvchining individual imkoniyatlariga qarab taqsimlanadi. Tadqiqot metodidan nafaqat yangi asarni o'rganish, balki uni mustahkamlash va badiiy tahlil bosqichida ham foydalanish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy imkoniyatlarini aniqlash uchun o'quv ishlarining asosiy usullarini tahlilga tortilgan matnni o'zlashtirish imkoniyatlari darajasiga qarab aniq belgilash zarur. O'qish darslarida tadqiqot metodidan foydalanilganda ham o'quvchi bilimlarni o'zlashtirish jarayonida qo'llaniladigan tahlil, sabab-oqibat orasidagi aloqadorlikni belgilash, taqqoslash, birlashtirish, o'z farazlarini keltirish, isbotlash, rejalashtirish singari usullarni istifoda etish mumkin. Tahlil va sabab-oqibat orasidagi aloqadorlikni belgilash usuli boshlang'ich adabiy ta'limda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ijodiy jarayonda, bilmaslikdan bilishga o'tish yo'lidagi qiyinchiliklarga yo'liqqan o'quvchilarning analiz-sintez faoliyatida ruhiy holatning ahamiyati ko'zda tutilmog'i zarur.

Adabiy ta'limning dastlabki bosqichida o'quvchilarning ma'naviy sog'lomligini ta'minlash, ularga olam va odamga xos bo'lgan fazilatlarining mohiyatiga kirish sirlarini o'rgatishda ta'limning taqqoslash metodi qo'l keladi. Bu metoddan yangi bilim va tushunchalarni o'zlashtirishda keng foydalaniladi. Boshlang'ich adabiy ta'limda yangi o'zlashtiriladigan bilimlar va axloqiy sifatlarni avval o'zlashtirilganlari bilan taqqoslash usuli, o'z navbatida, yangi tushunchalarni mustaqil ravishda tadqiq qilishning bir ko'rinishidir. Taqqoslash metodi asosida kichik o'quvchilarda sinfdoshlarining isbot va dalillariga o'zlarining mantiqiy qarashlarini qarshi qo'yishga intilishlari yotadi.

Mavzularni taqqoslash asosida isbotlashning o'qituvchi tomonidan o'quv materialini tanlash ham, uning o'quvchilar tomonidan egallanishi ham nisbatan qiyin kechadi. Bu metoddan hamisha har xil vaziyatlarda, holatlarda foydalanish mumkin emas. Qiyin mavzularni taqqoslab o'zlashtirish bilim egallashda unchalar qiynalmaydigan o'quvchidan ham anchagina fikriy zo'riqishni talab qiladi. Boshlang'ich adabiy ta'limda bu metoddan foydalanilganda o'qituvchi o'quvchilardan matnda mavjud bo'lgan qarama-qarshiliklarni taqqoslash bilan isbotlab ko'rsatishni talab qilishi mumkin. O'qituvchi tomonidan shunday savol yoki masalaning qo'yilishi, farazlarning ilgari surilishi, ulardan birining to'g'riligini isbotlash fikrlar to'qnashuvi asnosida amalga oshiriladi.

Adabiy ta'limning ilk bosqichida kutilgan samaraga erishishda qo'l keladigan metodlardan biri bu induktiv va deduktiv metodlardir. O'qish

darslarini maqsadga muvofiq tashkil etishda induktiv, deduktiv metodlarning ham o'ziga xos o'rni bor. So'nggi yillarda deduktiv ta'limga e'tibor kuchaydi. Lekin tafakkurning induktiv usullarini shakllantirmay turib ta'limda muvaffaqiyatga erishish mumkin emas. Induktiv yoki deduktiv metodlarni qo'llash o'rganilayotgan o'quv materialining mantig'ini ajratishda ya'ni xususiyydan umumiyga yoki umumiydan xususiyyga o'tishda ahamiyat kasb etadi.

Y. Babanskiy induktiv metodni qo'llaganda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining quyidagi ikki varianti mavjudligini ko'rsatadi: birinchi variantda o'qituvchi avval faktlarni keltiradi, tajribani, ko'rgazma materialini namoyish etadi, topshiriqlarni bajarishni tashkil etadi, o'quvchilarni asta-sekinlik bilan tushunchalarni aniqlashga, qonuniyatlarni o'zlashtirish va fikrlarni umimlashtirishga olib boradi. O'quvchilar xususiyy faktlarni o'zlashtiradilar, so'ngra o'quv xarakteridagi umimlashma xulosalarni chiqaradilar. Ikkinchi variantda o'qituvchi o'quvchilarning oldiga xususiyy jihatlardan umumiy holatlarga yetaklovchi, umumiy xulosalarga olib keluvchi muammoli masalalar qo'yadi.

Bugungi adabiy ta'limda, u o'qitishning qaysi bosqichida bo'lishidan qat'i nazar, o'quvchi ma'naviy kamolotini ta'minlash maqsadida erkin faoliyatga undash yetakchilik qilayotgan ekan, induktiv metodning birinchi varianti istalgan samarani bermaydi. Ikkinchi variant, ya'ni o'qituvchining xususiyy jihatlardan umumiy holatlarga yetaklovchi, umumiy xulosalarga olib keluvchi muammoli masalalarni qo'yishi va o'quvchilarning haqiqatlar ustida mustaqil ravishda mulohaza yuritib, xulosalar chiqarib. umimlashmalar qilishi ko'proq foydalidir.

Induktiv metodning zaif tomonlari shundan iboratki, unda yangi mavzuni o'zlashtirishda ko'proq vaqt talab qilinadi. Bu metod o'quvchining mavhum tafakkurini o'stirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida o'quvchi manaviyatini sog'lomlashtirish yo'lida quyi bosqichda induktiv metodidan foydalanib, sinflar yuqorilab borgani sari asta-sekinlik bilan deduktivga o'tish o'rinliroq bo'ladi. Chunki quyi sinflarda narsa, hodisa va bilimlarning ko'proq xususiyy tomonlari o'rganiladi.

Boshlang'ich sinflarning "O'qish kitobi» darsliklarida tavsiya - etilgan uy hayvonlari, qushlar, baliqlar bilan bog'liq mavzularni induktiv metoddan foydalangan holda o'tish mumkin. Masalan, uy hayvonlari bilan o'quvchilarni tanishtirish uchun ularga tayyor ma'lumotlar berilmay, mavzu va manbalar uy vazifasi sifatida topshiriladi. Darsda ko'plab uy hayvonlarining rasmi darstaxtaga qo'yiladi. So'ng o'quvchilardan ular to'plagan bilimlar asosida hayvonlarning har biriga xos bo'lgan individual xususiyyatlar so'raladi. "Otning o'zigagina xos xususiyyatlari nimalardan iborat?" savoli bolalardan ot haqida bilganlarini aytishni talab qiladi.

Ma'lumki, biya sutidan qimiz olinadi, tuyog'iga taqa qoqiladi, uning go'shtidan qazi qilinadi, ot kishnaydi, otdan sportda, uloqda, urushlarda foydalaniladi va hokazo. "Eshakning faqat o'ziga xos xususiyatlaridan nimalarni bilasiz?" savoli o'quvchini eshakni tasavvur qilishga, u haqida o'qiganlari-bilganlarini aytishga yo'naltiradi. Boshqa barcha uy hayvonlarining shunday individual xususiyatlari o'quvchilar tomonidan to'liq ochib bo'lingach, ularning barchasi uchun umumiy bo'lgan jihatlar haqida so'raladi.

Kichik yoshdagi o'quvchilar uy hayvonlarining hammasi odam uchun xizmat qilishini, hammasi tirik tug'ishi, hammasi odamlar tomonidan boqilishi, hammasi o't-yem bilan oziqlanishi, hammasining oyog'i to'rttaligi, hammasining tuyog'i borligi va hokazolarni bilganlaricha sanaydilar. Bu jarayonda bilim bilan xotira birgalikda faoliyat ko'rsatadi. O'quvchilar bilimlarni o'qituvchidan tayyor holda olmaydilar, o'zlari bilganlarini namoyish etadilar. Bilmaganlarini esa o'rtoqlari va muallimlari ma'lumotlaridan o'zlashtirib boradilar.

Boshlang'ich sinflar o'qish darslarini samarali tashkil etish maqsadida ta'limning deduktiv metodini qo'llaganda o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyati quyidagi tarzda bo'ladi: o'qituvchi avval qoida yoki qonunning umumiy jihatini so'raydi, asta-sekinlik bilan uning xususiy tomonlariga o'tadi, so'ng birgalikda ma'lum masalani yechishga kirishiladi. O'quvchilar o'qituvchi rahbarligida avval umumiy holatni o'zlashtiradilar, so'ng ulardan kelib chiqadigan xususiy jihatlarni o'zlari kashf etib o'rganadilar.

O'qituvchi boshlang'ich adabiy ta'limda deduktiv metodni qollaganda o'quvchilarga yo'nalish berishi, yo'l-yo'riqlarni taqdim etishi maqsadga ko'proq muvofiq keladi. Ko'rsatilgan yo'ldan o'quvchilarning o'zlari umumiylikdan xususiy jihatlarni ajratishi, ularni farqlashi, asoslashi va xulosalar chiqarishi lozim bo'ladi.

Deduktiv metod o'quv materialini nisbatan tez o'tish imkonini beradi. O'quvchini tez fikrlashga o'rgatadi. Boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonida sharoitdan kelib chiqib, induktiv va deduktiv metodlarni birgalikda qo'llash ham katta samara beradi. Bir darsning o'zida bir masala yuzasidan avval xususiyni aniqlab, undan umumiyga o'tish va ikkinchi bir muammo bo'yicha avval umumiyini ajratib, so'ng xususiyligiga, mayda tafsillarga o'tish jarayoni ham o'quvchilar tasavvuri tiniqlashuvi, xulosalari qat'iylashuviga ko'mak beradi.

Bugun milliy pedagogikada keng qo'llanilayotgan metodlar o'quvchi-o'qituvchidan ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarflamay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishish maqsadini nazarda tutmoqda. Qisqa vaqt mobaynida zarur bilimlarni o'quvchiga yetkazish, unda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma, malaka hosil qilish, shu bilan birga bilim, ko'nikma va

malakalarni nazorat qilish hamda baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahoratni talab qiladi. Bugun qator rivojlangan mamlakatlarda qo'llanilayotgan "Fikriy hujum", "6x6x6", "Klaster", "Qarorlar shajarasi" singari metodlarning ayrimlaridan boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonidagi badiiy asar tahlilida ham foydalanish mumkin. Aslini olganda, bu metodlarning ta'limdagi mantiqiy metodlardan farqi uncha katta emas. Ularning barchasi zahirida muammoli metodning unsurlari mavjud.

Masalan, "Fikriy hujum" metodining maqsadi o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirish, ularni erkin, mustaqil mulohaza yuritishga undash, hammani bir xil qolipda fikrlashdan qutqarish, ma'lum mavzu yuzasidan har xil fikrlarni to'plash va masalaga ijodiy yondashuvni ta'minlashdan iborat. Bu metoddan boshlang'ich adabiy ta'limda foydalanilganda favqulodda, kutilmagan savol yoki topshiriqlar bilan o'quvchilar loqaydlikdan, muvozanatdan chiqariladi va ular bezovta ruhiyat bilan badiiy muammoga, o'quv topshirig'iga "hujum" qiladilar. Ya'ni har bir o'quvchi o'z bilimi, qobiliyati, iqtidori, dunyoqarashi va imkoniyatlari darajasida uni hal etishga kirishadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z imkoniyatlari doirasida oldilariga qo'yilgan muayyan masala bo'yicha mulohaza yuritadilar. Bu metoddan foydalanilganda o'qituvchidan masala atrofida ishlayotgan, mulohaza yuritayotgan har bir o'quvchi tomonidan aytilgan fikrni qayd etib borish, har bir ishtirokchining erkinligini ta'minlash, aytilgan fikrlarning asoslanishini talab qilish, toki fikrlar tugamaguncha bahsni davom ettirish talab qilinadi. O'quvchilar tomonidan aytilayotgan fikrlarni alohida baholash, ularni tanqid qilish yoki fikrlardan kulish ta'qiqlanadi.

"Fikriy hujum" - o'quv muammolarini hal qilishda keng qo'llaniladigan metod. U qatnashchilarning tasavvurlari, bor bilimi va imkoniyatlaridan unumli foydalanishga yo'naltirilgan. Mazkur metod o'quvchi oldiga qo'yilgan har qanday muammoli masalaga ko'p sonli yechimlar topishga imkon yaratadi. Boshlang'ich adabiy ta'limni samarali tashkil etish maqsadida "Fikriy hujum" dan foydalanilganda quyidagi qoidalarga amal qilinadi:

1. Har bir o'quvchi bitta masala yuzasidan o'ta xilma-xil mulohazalar aytishiga yo'l qo'yiladi. O'quvchilarda kutilmagan fikr, favqulodda g'oyalar tug'ilmasa, qatnashchilar bir-birlarini takrorlashga majbur bo'ladilar.

2. G'oya va fikrlarning miqdori rag'batlantiriladi. Ma'lumki, miqdor, odatda, o'sib sifatni keltirib chiqaradi. Qatnashchilarga tasavvurga erk berish imkoniyati yaratilishi kerak. Bu erkinlik natijasida betakror va kuchli g'oyalar tug'iladi.

3. Har bir o'quvchi o'zgalar g'oyasiga asoslanishi va ularni o'zgartirishi mumkin. Chunki fikrdan fikr tug'iladi. Oldin taklif etilgan g'oyalarni

o'zgartirish, ko'pincha, birlamchi fikrdan kuchliroq, yaxshiroq qarashlarni keltirib chiqaradi.

4. Bu usulni qo'llash jarayonida baholashlarga yo'l qo'yilmaydi. Agar jarayonning o'zida g'oyalar baholanadigan bo'lsa, qatnashchilar o'z fikrlarini himoya qilishga berilib ketib, yangi fikr aytishdan chalg'iydilar.

Boshlang'ich adabiy ta'limda "Fikriy hujun" metodidan foydalanish jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- o'quvchilar erkin tartibda joylashtiriladi;
- g'oya va fikrlarni yozish uchun darstaxta yoki varaqlar tayyorlab qo'yiladi;
- hal etilishi lozim bo'lgan muammo aniqlanadi;
- ish jarayoni belgilab olinadi: a) g'oyalar baholanmaydi; b) fikrlashga to'liq erk beriladi; v) fikrlar ko'p bo'lishiga (miqdorga) intilinadi; g) o'quvchilar faoliyati "ilg'ab oling", "bilib oling", "g'oyalarga asoslaning", "qo'shing", "kengaytiring", "o'zgartiring" singari chaqiriqlarga asosan uyushtiriladi;
- qo'yilgan muammo yuzasidan fikrlar so'raladi va yozib boriladi;
- o'zgalarning fikrlaridan kulish, kinoyali sharhlar va mayna qilishlarga aslo yo'l qo'yilmaydi;
- varaqlar g'oya va fikrlar bilan to'lganda ular ko'rinarli yerga osib qo'yiladi;
- g'oyalar tugamaguncha ish davom ettirilaveriladi;
- shundan so'ng yangi, kuchli, asosli va original g'oyalar o'qituvchi tomonidan rag'batlantiriladi, baholanadi.

Bu kabi ish jarayoni o'quvchilarni ruhiy loqaydlikdan chiqaradi, ularning har birini o'zicha o'ylashga, o'z munosabatini bildirishga majbur qiladi. Yana shu narsa haqiqatki, bu metoddan foydalanilganda qo'llaniladigan savol-topshiriqlarning hammasiga sinfdagi barcha o'quvchi javob berishi shart emas. Aqli etgan, fikri bor bolalar javob beraveradilar, qolganlar ular haqida mulohaza yuritadilar, javob berolmagan taqdirda ham, fikriy loqaydlikdan chiqadilarki, bu boshlang'ich adabiy ta'lim uchun katta hodisadir.

Boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan metodlarning yana biri "6x6" metodidir. Boshlang'ich sinflarning "O'qish kitobi" darsliklaridan o'rin olgan adabiy asarlar tahlili jarayonida mazkur metoddan foydalanishda o'qituvchidan pedagogik mahorat va ziyraklik, guruhlarni oqilona shakllantira bilish talab qilinadi. Bu metodda sinfdagi o'quvchilar oltita-oltitadan olti guruhga bo'linadi. Jami 36 o'quvchi ishtirok etadi. O'qituvchi istasa, guruhlarga muayyan nomlar berishi ham mumkin. Dars mavzusi e'lon qilinib, ma'lum vaqt belgilanadi. O'quvchilar mavzu atrofida bahslashadilar, o'z munosabatlarini bildiradilar. Mavzu bo'yicha

belgilangan vaqt yakunlangach, o'qituvchi guruhlarining a'zolarini almashtiradi. Yangi guruhda avvalgi guruhdan bitta vakil qoladi va u o'z guruhining mavzu yuzasidan chiqargan xulosalarini yangi guruhga bayon etadi. Yangi guruh a'zolari avvalgi guruhning fikr va xulosalarini o'rganadilar, unga o'z munosabatlarini bildiradilar. Shu tariqa qisqa vaqt oralig'ida o'quvchilar tomonidan ham mavzu yuzasidan fikr bildiriladi, ham bu fikrlar ularning o'zlari tomonidan tahlil qilinadi. Boshlang'ich adabiy ta'limda mazkur metodning qoidalariga to'liq amal qilish ancha murakkab kechadi. Shuning uchun vaziyatga qarab undan ma'lum darajada yo'naltirilgan holda foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinflardagi o'quvchilardan kichik guruhlar tashkil etishda quyidagilarga amal qilinadi: 1. Guruhlar o'qituvchi tomonidan belgilanadi. 2. Guruhga rahbarlik qila oladigan o'quvchi va guruh a'zolari oldindan aniq belgilab olinadi. 3. Har bir guruhga zehnli va qobiliyatli hamda bo'shroq o'zlashtiradigan o'quvchilar, imkon qadar, teng taqsimlashga harkat qilinadi. Guruhlar bir-biriga munosib a'zolar bilan to'ldiriladi va vazifalari belgilanadi. 4. Guruh rahbari va a'zolariga vazifalari tushuntiriladi. 5. Har bir guruh doira shaklida o'tirishi, guruhning har bir a'zosi bir-birini ko'rib turishi shart. 6. Ish jarayonida har bir guruhning faoliyatiga, g'oyalariga e'tibor berib boriladi. Yaxshi g'oya egalari rag'batlantiriladi. Bunday guruhlarini tashkil etishdan avval kichik o'quvchilarning shu ishni bajarishga bilim va malakalari yetarililigi ishonch hosil qilish; guruhlariga aniq yo'l yo'riqlar ko'rsatish; vazifaning bajarilishi uchun yetarli vaqt ajratish; o'z vazifasini vaqtdan ilgari bajargan guruhning bandligini ta'minlashga tayyor bo'lish; qo'yiladigan masala murakkab bo'lganda guruh a'zolari sonini kengaytirish; baholash va mukofotlash jarayonining guruh a'zolariga ta'siriga tayyorlanish; kuchli guruhlarini mukofotlash; bajarilgan ish natijasini qanday topshirish yo'llarini ma'lum qilish; jamoaning erkinligiga imkoniyat yaratish kerak bo'ladi. Bu metoddan boshlang'ich sinflar adabiy ta'limini tashkil etishda foydalanilganda o'quvchilar guruhini bunday aralash tarzda tashkil etishning salbiy tomonlari ham mavjud. Ma'lumki, aralash guruhlarda ko'proq kuchli o'quvchilar ishlaydi. O'rtacha va bo'sh o'zlashtiradigan o'quvchilar ularning -oldida "yumilib" qoladilar. Chunki vaqt tig'iz bo'ladi. Demak, hamma o'quvchilar darsda faol qatnashmaydilar.

Shuning uchun sinfdagi tez fikrlab, tez ishlaydigan, mazkur o'quv fanini yaxshi ko'radigan o'quvchilarni alohida, yaxshilarni alohida, o'rtachalarni alohida va sekin fikrlaydiganlarni alohida guruhlashtirib, har bir guruhga o'zining imkoniyati doirasidagi vazifani berish ham mumkin. Ma'lumki, o'quvchilar o'zlariga o'xshagan, bilim darajasi bir xil bo'lgan sinfdoshlari bilan yaqin bo'ladilar. O'z davralarida "ochiladi"lar. Bu ochilish ularda shaxslik sifatlarining shakllanishiga ko'maklashadi. Guruhlarning bilimi

baholanayotganda urg‘u berilgan topshiriqning qiyinlik darajasiga qaratiladi. Hamma uchun ajratilgan vaqt bir xil, lekin topshiriqlarning darajasi har xil. Gap shundaki, hamma o‘quvchilar belgilangan vaqt oralig‘ida o‘z imkoniyatlari doirasidagi vazifani muvaffaqiyatli uddalaydilar va g‘alaba nashidasini suradilar. Bu nashida insonning ruhiy kamolotini ta‘minlaydi.

Boshlang‘ich sinflar adabiy ta‘limida badiiy asarlarni har xil metodlar ko‘magida o‘quv tahliliga tortishda, ular bilan ishlashda o‘quvchilarning tasavvurlarini uyg‘otadigan, mantiqiy mulohaza yuritishga undaydigan, faqat o‘z fikri va xulosasini aytishda qo‘l keladigan savol-topshiriqlar yetakchilik qiladi. Ular shaklan muammo ko‘rinishida bo‘ladimi, birgalikda ishlashga undovchi vazifalar bo‘ladimi, yakka ishlash tartibiga qaratilganidan qat‘i nazar, barchasi zamirida o‘quvchining ma‘nan sog‘lomlashuvi, ruhiy erkinligi, fikr mustaqilligini ta‘minlash maqsadga muvofiqdir.

Kitobxonda tuyg‘ularning junbushga kelishi aqlning jim turishi degani emas. O‘qituvchi o‘quvchining tafakkuri faoliyatsizligiga yo‘l qo‘ymasligi kerak. Tahlil qilmay, mohiyatiga kirmay, o‘ylamay badiiy asarni o‘zlashtirib bo‘lmaydi. Aynan shunday vaziyatda, aql va tuyg‘ular hamkorligida bola tafakkurining mustaqilligi, dunyoqarashining kengligi, bilimlarni mustaqil o‘zlashtirish jarayoni kechadi. Mustaqil ishlash asnosida mantiqiy va obrazli tafakkur ham rivojlanadi. Ta‘limning mantiqiy metodlari ham, interfaol metodlari ham o‘quvchilar mustaqil fikrini o‘stirish, shu asnoda ma‘naviy komillik yo‘lini tutish maqsadiga xizmat qiladi.

Savol va topshiriqlar:

1. Suhbat metodiga xos bo‘lgan zamonaviy talab va talqinni ajratib yozing. Ularni avvalgi xususiyatlari bilan taqqoslang. O‘xshash va farqli tomonlarini ko‘rsating.

2. Suhbat metodining asosiy ashyosi bo‘lgan savollar haqida aytilgan: “Yaxshi savol ahamiyatli, keng qamrovli, o‘ylashga his qilishga, izlanishga majbur etadigan, kashfiyotlar qiladigan, tasavvur uyg‘otadigan” singari sifatlarini har birini alohida tahlilga torting. Badiiy asarlar misolida ularni ifodalab beradigan savol-topshiriqlar tuzing. Yaratiqtlaringizni kursdoshlar bilan baham ko‘ring.

3. Jaloliddin Rumiylarning: “Yaxshi savol yarim bilimdir”,- degan hikmatini sharhlang. Yaxshi savolning bilimga qanday aloqasi bor, deb o‘ylaysiz?

4. Suhbat metodiga xos bo‘lgan quyidagi: “Asar ustida ishlash jarayonida bo‘ladigan suhbatlar nafaqat ovoz chiqarib fikrlash, balki ovoz chiqarib his etish hamdir”, degan fikrga diqqat qiling. O‘ylab ko‘ring-chi, “ovoz chiqarib his etish”ni qanday tushunish mumkin?

5. Matndan suhbat metodidan foydalanganda o‘qituvchi qo‘llaydigan amallarni ajratib yozing. Ularning har birini izohlang.

6. Suhbat metodidan foydalanganda o'qituvchi yo'l qo'yishi mumkin bo'lmagan jihatlarni ajratib yozing. Ularning nima uchun ta'qiqlanganligi sabablarini aniqlang, izohlashga urinib ko'ring.

7. Matndagi: "Albatta, o'quvchining xulosasi o'qituvchining fikridek to'kis bo'lmaydi. U to'mtoq, jo'n, jaydari, tarqoq bo'lsa ham adabiy ta'lim amaliyoti uchun olimnikidan qadrliroq, o'qituvchilikidan qimmatliroqdir" degan fikrga munosabat bildiring.

8. Evristik metodning suhbat metodidan farq qiladigan asosiy jihatlarni topib ajratib yozing. Bu farqlarni qanday anglaganingizni biror badiiy asar misolida savol-topshiriqlar tuzib tushuntirib bering.

9. Tadqiqot va evristik metodlarning o'xshash hamda farqli tomonlarini aniqlang. Metodlarga xos bo'lgan umumiylik va xususiylikni bittama-bitta izohlang. Xulosalaringizni asoslang.

10. Istalgan bir badiiy asar misolida induktiv va deduktiv metodlarning xususiyatlarini butun kurs birgalikda aniqlashga urinib ko'ring. Bu sizning pedagogik amaliyotingizga zamin tayyorlaydi.

11. "Fikriy hujum" metodidagi yetakchi g'oyalarni, ya'ni "hujum" qilinishi kerak bo'lgan muhimlarni ajrating. Har bir savol va topshiriqqa o'z munosabatingizni bildiring.

12. Sizga taqdim etilayotgan "6x6x6" metodi har ikkala variantining afzalliklari va kamchiliklari haqida o'ylab ko'ring.

7-MAVZU. BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI BADIY ASARNI PIRLS TOPSHIRIQLARI ASOSIDA TAHLIL QILISHGA VA BAHOLASHGA O‘RGATISH

Reja:

1. Xalqaro tadqiqotlar haqida umumiy ma'lumot.
2. PIRLS xalqaro tadqiqoti hamda uning yo'nalishlari.
3. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida PIRLS topshiriqlarini qo'llash metodikasi.
4. PIRLS topshiriqlari namunasi.

Tayanch so'zlar: o'qish, matn, badiiy asar, axborot, PIRLS, o'qish texnikai.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muminova D.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi. –N.: Namangan, 2019. – 170 b.
2. Asqarova O., Muminova D.A. O'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Namangan. Namangan.: 2019. -218 b.
3. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoliddinova Sh. Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi. –Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. -381 b.

www. tdpu. uz

www. pedagog. uz

www. Ziyonet. Uz

Xalqaro tadqiqotlar haqida umumiy ma'lumot

Davlat rahbari Sh.M.Mirziyoyev tomonidan imzolagan “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni¹da inson kapitalini shakllantirishning asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan tizimda amalga oshirilishi lozim bo‘lgan vazifalar va ularni hayotga tatbiq etish yo‘llari atroflicha belgilab berildi. Jumladan, unda mamlakatimizning 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) - o‘quvchilarning ta’lim sohasidagi yutuqlarini baholash bo‘yicha xalqaro dastur reytingida jahonning 30 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kirishiga erishish vazifasi qo‘yilgan.

O‘z navbatida kelgusida mamlakatimiz ta’lim sifatini baholash bo‘yicha quyidagi xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etishi ko‘zda tutildi:

¹ <https://www.lex.uz/ru/docs/-4545884>

- PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) - boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholash;

- TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) - 4 va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash;

- PISA (The Programme for International Student Assessment) - 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash;

- TALIS (The Teaching and Learning International Survey) - umumiy o'rta ta'lim maktablari rahbarlari va o'qituvchilari bilan so'rovnoma o'tkazish orqali maktabda o'qitish va ta'lim olish jarayonlari samaradorligini baholash.

Qayd etish lozim, mamlakatimiz ta'lim muassasalari PISA xalqaro tadqiqotlarida 2021-yilda ilk marotaba ishtirok etadi.

2021-yilda o'tkaziladigan PIRLS xalqaro baholash dasturida 70 ga yaqin davlatlar qatorida mamlakatimizdagi 4-sinf o'quvchilari ham ilk marotaba ishtirok etadi.

Tadqiqotlar 2001, 2006, 2011, 2016-yillarda o'tkazilgan bo'lib, 2021-yil tadqiqotning beshinchi davriyligi hisoblanadi. Har besh yilda o'tkaziladigan PIRLS dasturi 4-sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmasini xalqaro darajada baholaydi.

Mazkur dastur 4-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlardan bilim darajasini baholaydigan TIMSS dasturini to'ldirishga yo'naltirilgan bo'lib, Boston kollejidagi TIMSS va PIRLS xalqaro markazi, IEA tashkilotining Gamburg va Amsterdam shaharlaridagi idoralari bilan yaqindan hamkorlikda boshqariladi.

O'quvchilarning erishgan yutuqlarini baholash barcha o'quvchilardan emas, balki ushbu qatlam vakillari sifatida tanlab olingan o'quvchilardan obyektiv testlarni o'tkazish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, maktab direktorlari, o'qituvchilar, o'quvchilar, hattoki ota-onalardan so'rovnomalar o'tkazilib, ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarga doir qimmatli ma'lumotlar to'planadi.

PIRLS xalqaro tadqiqoti boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilashda ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga xizmat qilishi mumkin bo'lgan tahlillarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturi hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda PIRLS ta'rifiga ko'ra, o'qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til

shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyati hamdir.

Tadqiqot doirasida asosiy e'tibor tushunishni namoyon qilishdan o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlarini namoyon qilishga qaratilmoqda.

O'quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo'lib, ma'no yaratadi, matn ustida mushohada yuritadi va samarali o'qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo'llaydi. Har bir matn turi odatiy shakl va qoidalarga amal qilgan holda o'quvchiga matnni sharhlashga yordam beradi. Har qanday matn turli shaklga ega bo'lishi mumkin. Bular an'anaviy kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalar, shuningdek, raqamli ko'rinishdagi yozma shakllarni ham o'z ichiga oladi².

PIRLS xalqaro tadqiqoti hamda uning yo'nalishlari

Ta'lim tizmini isloh qilish, yangi ruh berish va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash kabi ulug'vor vazifalarni amalga oshirish yo'lida PIRLS tadqiqotida muvaffaqiyatli ishtirok etish o'ziga xos o'rin tutadi. Shunday ekan, ta'lim sifatini baholash sohasidagi yangi xalqaro tadqiqot haqida xalq ta'limi tizimi xodimlari, o'qituvchilar hamda ushbu sohaga qiziquvchilar uchun ma'lumotlar yetkazib berish maqsadida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tomonidan «Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash» nomli metodik qo'llanma ishlab chiqildi. Mazkur qo'llanmada PIRLS tadqiqoti, uning o'ziga xos xususiyatlari, nazorat-sinov materiallarining ishlab chiqilishi haqida umumiy ma'lumotlar berilgan. Shu bilan birga, PIRLS tadqiqotining topshiriqlaridan, ya'ni matnlar va savollaridan bir nechta namunalar hamda ularning baholash mezonlari keltirilgan.

2016-yildan boshlab qo'shimcha tanlov asosida ePIRLS tizimi joriy qilingan bo'lib, u o'quvchilarning onlayn o'qish savodxonligini baholashga mo'ljallangan. Internet o'quvchilar uchun ma'lumotlar olishning boshlang'ich yo'li hamda maktab fanlari doirasida izlanishlar olib borish uchun markaziy manba hisoblanadi. 2021-yilda o'tkaziladigan PIRLS tadqiqotlarida dasturning birinchi marta raqamli formatga (digital PIRLS, lekin shu bilan birga an'anaviy qog'oz format bo'ladi) o'tishi hamda ePIRLS, 2016-yilda boshlangan internet muhitida boshqariladigan onlayn o'qishni kompyuterda baholash ko'zda tutilmoqda. PIRLS dasturida qatnashuvchi mamlakatlar soni yildan yilga ko'payib bormoqda. Masalan, dasturda 2001-yilda 35 ta mamlakat qatnashgan bo'lsa, 2006yilda 40 ta, 2011-yilda 45 ta,

² <https://qashqadaryo.uz/oz/nview/ta-lim-sifatini-baholash-bo-yicha-xalqaro-tadqiqotlarda-ishtirok-nima-beradi-14-05>

2016-yilda 50 ta mamlakat va navbatdagi 2021-yilda o'tkaziladigan tadqiqotda 60 ta mamlakatning ishtirok etishi rejalashtirilgan.

2016-yilda tadqiqotga Rossiya Federatsiyasining 42 ta hududidan 206 ta umumiy o'rta ta'lim maktabi va 4577 ta boshlang'ich sinf o'quvchilari jalb etilgan bo'lib, tadqiqot natijalariga ko'ra Rossiya Federatsiyasi dunyo bo'yicha birinchi o'rinni egallagan. O'qish savodxonligi o'quvchilarning ilmiy va shaxsiy muvaffaqiyatini o'sishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi, shuningdek, PIRLS ta'lim sohasida olib borilayotgan siyosatning muvaffaqiyatga ta'sirini baholash uchun qimmatli vosita hisoblanadi.

O'qish savodxonligi – jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma tilning shakllarini idrok etish va amaliyotda qo'llay olish qobiliyatidir. Ushbu nuqtayi nazar o'quvchilarning o'qishdan olingan ma'lumotlardan foydalanish qobiliyatiga tobora ko'proq e'tibor qaratadigan zamonaviy jamiyatda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Asosiy e'tibor tushunishni namoyon qilishdan o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlarini namoyon qilishga qaratilmoqda. PIRLSning o'qishdagi yutuqlarni baholash doiralari IEA tomonidan 1991-yilda o'qish savodxonligi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlardan foydalangan holda, ilk marotaba, 2001-yildagi tadqiqotlar uchun ishlab chiqilgan. Shundan buyon PIRLSning baholash doiralari tadqiqotning har bir davri uchun, shu jumladan, 2021-yildagi tadqiqot davri uchun ham yangilandi. Hozirgi vaqtda PIRLS ta'rifiga ko'ra, o'qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyati hamdir. O'qish savodxonligining bu ko'rinishi konstruktiv va interaktiv jarayon sifatida ko'plab o'qish nazariyalarini aks ettiradi. O'quvchining matn bilan ishlashi jarayonida o'quvchi va matn orasidagi muloqot orqali (shuning uchun ham bu jarayon interaktiv deyiladi) o'quvchi ma'noni yaratadi (shuning uchun ham bu jarayon konstruktiv inglizcha «construct» - yaratmoq deyiladi). O'quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo'lib, ma'no yaratadi, matn ustida mushohada yuritadi va samarali o'qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo'llaydi. Har bir matn turi odatiy shakl va qoidalarga amal qilgan holda o'quvchiga matnni sharhlashga yordam beradi. Har qanday matn turli shaklga ega bo'lishi mumkin. Bular an'anaviy kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalar, shuningdek, raqamli ko'rinishdagi yozma shakllarni ham o'z ichiga oladi. PIRLS yosh o'quvchilarning sinfda va sinfdan tashqari o'qishining ikkita keng qamrovli maqsadiga qaratilgan. Bular badiiy tajriba orttirish hamda ma'lumot olish va ulardan foydalanish uchun o'qishdir.

PIRLS boshlang'ich sinf o'quvchilarining sinf va sinfdan tashqari o'qishini baholashda ikkita keng qamrovli maqsadga, ya'ni “badiiy tajriba orttirish”,

“axborotni olish va undan foydalanish”ga qaratiladi. O‘z navbatida, ushbu maqsadlarning har biri to‘rtta keng tushunish jarayonini birlashtiradi. Bular:

- a) diqqatni jamlash va aniq ko‘rsatilgan ma‘lumotlarni topish;
- b) to‘g‘ridan to‘g‘ri xulosalar chiqarish;
- c) kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish;
- d) g‘oyalar va axborotni talqin qilish va uyg‘unlashtirish.

Tadqiqotdagi matnlar murakkabligiga ko‘ra, o‘rtacha 500 dan 800 tagacha, o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi darajasi past bo‘lgan mamlakatlar uchun 400–500 ta, ePIRLSda esa, taxminan 1000 ta so‘zdan iborat bo‘ladi.

Matnning mazmuni 9-10 yoshdagi o‘quvchilarga mos, ayrim madaniyatlarga juda xos bo‘lgan mavzulardan chetlashgan, shuningdek, qiziqarli hamda o‘quvchiga unchalik tanish bo‘lmaydi.

PIRLS tadqiqotida o‘qish savodxonligining darajalari quyidagicha tavsiflanadi:

1. Eng yuqori daraja (625 ball va undan yuqori) – O‘quvchilar matnni yaxlit o‘zlashtira oladi va ayni paytda uning alohida qismlarini bir-biri bilan bog‘liq holda tushunadi. Muallifning g‘oyasini izohlashda o‘z fikrini asoslash uchun matnga tayana oladi.

2. Yuqori daraja (550 ball) – O‘quvchilar matnning ahamiyatli xabarlarini tushunadi, matnga asoslanib o‘z xulosalarini chiqaradi, matn mazmuniga ham, shakliga ham baho bera oladi, uning ayrim til xususiyatlariga e‘tibor qarata oladi.

3. O‘rta daraja (475 ball) – O‘quvchilar matndan axborot topa oladi, matn shakli va tilining ba‘zi xususiyatlaridan foydalanib, matnga asosan o‘z xulosalarini chiqaradi.

4. Quyi daraja (400 ball) – O‘quvchilar matnda aniq berilgan va cheklash oson bo‘lgan xabarni ajratib oladi.

Tadqiqotda O‘zbekistonning boshlang‘ich sinf bitiruvchilari boshqa davlatlardagi tengdoshlariga nisbatan qanchalik darajada yaxshi o‘qiydi? O‘zbekiston o‘quvchilarining o‘qish savodxonligi qay darajada? O‘qish 4-sinf o‘quvchilari uchun sevimli mashg‘ulotmi? Oila tomonidan savodxonlikni rivojlantirishga qanday hissa qo‘shilmoqda? Bugungi kunda bizning mamlakatimizda o‘qishni o‘rgatish jarayoni qanday tashkil etilgan? O‘zbekiston o‘qishni o‘rgatish jarayonining boshqa davlatlarga nisbatan o‘ziga xosligi bormi, agar shunday bo‘lsa u nimada namoyon bo‘ladi? Boshlang‘ich sinflarimizning o‘qituvchilari foydalanayotgan metodlar

boshqa mamlakat o'qituvchilari foydalanayotgan metodlardan farq qiladimi? kabi asosiy masalalar o'rganiladi.

Maktab ma'muriyati so'rovnomasi orqali maktab quvvati, joylashuvi, jihozlanishi, ta'limiy resurslar, maktabda o'quv jarayonining tashkil etilishi, maktab muhiti o'rganilib, tahlil etiladi.

Tadqiqotning 2016-yil natijalariga ko'ra, 50 ta mamlakat ichida Rossiya, Singapur, Gonkong, Irlandiya va Finlyandiya mamlakatlari yuqori natijalarni qayd etgan bo'lsa, shular orasida rossiyalik va singapurlik o'quvchilar matnni o'qish va tushunish bo'yicha eng yuqori natijalarni ko'rsatdi. Shuningdek, Rossiyaning boshlang'ich sinf o'quvchilari ushbu mezon bo'yicha dunyoda yetakchilik qildi.

8-MAVZU: BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QISH DARSLARIDA TA'LIM USULLARI VA DARS SHAKLLARI. ULARNING O'ZARO ALOQADORLIGI

Reja:

1. Maktab amaliyotida usul va metodlar.
2. O'quvchilarni mustaqil faoliyatga yo'naltiruvchi usullar.
3. Savollar tuzish, savol bilan o'quvchilarga murojaat qilish usullari.
4. O'qitish amaliyotida dars shakllari.
5. Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi.

Tayanch so'zlar: mantiqiy metodlar, o'zlashtiriladigan axborotni mantiqiy bo'laklarga bo'lish, taqqoslash, materialni saralash, tayanch so'z va tushunchalarni topish, asosiy fikrni aniqlash, o'quv materialini guruhlariga ajratish, asosiy fikr haqida xulosa berish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muminova D.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi. –N.: Namangan, 2019. – 170 b.
2. Asqarova O'., Muminova D.A. O'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Namangan. Namangan.: 2019. -218 b.
3. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoliddinova Sh. Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi. –Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. -381 b.

www.tdpu.uz

www.pedagog.uz

www.Ziyonet.Uz

Maktab amaliyotida usul, ko'pincha, metod bilan almashtirib yuboriladi. Usullar farqlanib-farqlanmay “metod” deb ketilaveriladi. Aslida, usullar metodlarni yuzaga keltiruvchi, uni tashkil qiluvchi unsurlardir. Masalan, ta'limning muammoli metodi muammoli vaziyat yaratish, o'quv farazlarini shakllantirish, ularni isbotlash singari usullarni o'z ichiga qamrab oladi. O'quvchilarni mustaqil faoliyatga yo'naltiruvchi muammoli suhbat, evristik, tadqiqot, taqqoslash, induktiv, deduktiv singari ta'limning mantiqiy metodlarida ham o'rganilayotgan o'quv materialidan muhimni ajratish, o'rganilayotgan hodisaning umumiy yoki xususiy jihatlarini topib tasnif qilish tizimga solish, aniqliklar kiritish, isbotlash singari usullardan foydalaniladi.

Mantiqiy metodlar qo'lanilganda o'zlashtiriladigan axborotni mantiqiy bo'laklarga bo'lish, ularni taqqoslash, materialni saralash, tayanch so'z va

tushunchalarni topish, asosiy fikrni aniqlash, o'quv materialini guruhlarga ajratish, asosiy fikr haqida xulosa berish singari ishlar ham usullar hisoblanadi.

Boshlang'ich sinflar o'qish darslarida asarlarning didaktik tahlilini ongli ravishda amalga oshirishda timsollardagi muhim jihatlarni ajratishda matnni qismlarga bo'lish yoki undagi muhim tizimli belgilarni topish, sintez aloqalarni anglash va tushuntirib berish ishlari ham samarali usullardandir. Aniqlik kiritish usuliga umumnazariy fikrdan xususiysiga o'tish, uni qo'llash yoki mavhumlikdan aniqlikka, ko'pchiliklikka o'tish ishlari kiradi.

Isbotlash usuliga esa tezislarni aniqlab olish, isbotlashning yo'llarini belgilash, zarur dalillarni to'plash, xulosalarni bir tizimga solish, sababiy aloqalarni aniqlash ishlari kiradi. Dars jarayonida ta'lim usullari qo'llanilganda o'quvchilar tomonidan bajariladigan ishlarning ma'lum qismi takrorlanadi. Bu hol, o'z navbatida, bilimlarning mustahkam o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

Keyingi vaqtlarda umumiy o'rta ta'limning har bosqichida darsning: uy vazifasini so'rash, uni mustahkamlash, yangi darsni tushuntirish va uni mustahkamlash, uyga topshiriq berish singari an'anaviy tizimga qat'iy amal qilishdan voz kechilgan. Ayni holat adabiyot o'qitish kechimiga ham yangicha yondashuvni taqozo etib, muallimlarni o'quvchilar faolligini oshiradigan saboq turlaridan foydalanishga undamoqda. Tashabbuskor o'qituvchilar bugungi kunda darsning bir qator yangi shakllari bilan ish olib bormoqdalar.

Boshlang'ich sinflar o'qish darslarini o'quvchilarni mustaqil faoliyatga yo'naltirishda qo'l keladigan yuqorida sanalgan mantiqiy metodlarning barchasida u yoki bu darajada ishtirok etuvchi usullarning barchasi mazmunini belgilovchi didaktik ashyo savollar hisoblanadi.

Darslikdagi materiallarning o'zlashtirilishini ta'minlovchi matndan tashqari materiallardan biri shu asar mazmun-mohiyati yuzasidan tuzilgan savol va topshiriqlardir. Professor A.Zunnunov "Adabiyot" darsliklaridan o'rin olgan bu didaktik ashyolarni uch guruhga bo'ladi:

- bilimlarni mustahkamlash vazifasini bajaruvchi;
- mantiqiy fikrlash usullarini egallashga imkoniyat beruvchi;
- o'zlashtirilgan bilimlarni amalda qo'llash imkonini beruvchi.

Bunga qo'shimcha qilib boshlang'ich sinflar adabiy ta'limini samarali tashkil etishda "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsliklaridan o'rin olgan savol-topshiriqlar qaratilgan:

- uning badiiy jozibasi, qimmat, ta'sirchanlik jihatlari topishga;
- matnda aks etgan milliy ruhni ilg'ashga;
- mustaqil va mantiqli fikrlashga;

•shaxsiy munosabatni bildirishga yo'naltiruvchi mazmundagi savol va topshiriqlarni ham kiritish maqsadga muvofiqdir.

Savollar tuzish, savol bilan o'quvchilarga murojaat qilish usullari tarbiyalanuvchilarni mustaqil faoliyatga yo'naltiruvchi evristik, taqqoslash-qiyoslash, tadqiqot, induktiv, deduktiv metodlarning asosini tashkil etadi. Murabbiy-pedagogning o'rtaga tashlagan har qanday savoli, u ritorik bo'ladimi yoki bolalardan bevosita javob talab qiladimi yoxud biror muammoning yechimiga yo'naltiriladimi tarbiyalanuvchining aqliy faolligini oshirishga xizmat qilishi lozim. Savollar ritorik tarzda qo'llanilganda ular ko'magida o'rganilayotgan ob'yektning muhim jihatlariga urg'u berish, o'quvchilarning diqqatini shunga qaratish nazarda tutiladi. Ritorik savollar o'quvchilarni mana shu muhimni yaxshiroq ko'rishga va xayolan avval o'rganilganlari bilan yangi o'zlashtirilayotgan bilimlar orasidagi aloqani tiklashga yo'naltiradi va shu tarzda keyingi ma'lumotlarni diqqat bilan chuqurroq egallashga e'tibor qaratiladi.

Darslar davomida o'qituvchi tomonidan tarbiyalanuvchilar ishtirokini talab qiladigan savollar o'rtaga tashlanmasa, ularning mavzuga ijodiy yondashishlariga erishib bo'lmaydi. Agar tarbiyachi ritorik savollar bilan birga javob talab qiladigan savollarni qo'llasa, ritorik savol bolalarning aqlini zo'riqtirib, e'tiborini kuchaytira borib, ularni nisbatan kuchliroq aqliy faoliyat - mustaqil fikrlash asosida umumlashmalar qilishga, xulosalar chiqarishga tayyorlaydi. Javob talab qilinadigan savollar esa bolada zaruriy faktlarni aniqlab, isbotlab berish bilan birga o'z mulohazalarini mustaqil ravishda bayon etish ko'nikmasini ham tarbiyalab boradi.

Tarbiyalanuvchilar ularning oldiga mustaqil ravishda mulohaza yuritish va baholash talab qilinadigan savollar qo'yilganda faollashadilar. Masalaning bunday yechimiga izchil va uncha murakkab bo'lmagan muhokamalar bilan erishiladi. Demak, asosiy masala muhokamasida o'quvchilarga ma'lum talablar qo'yadigan har qanday qo'shimcha savollar ham ularning aqliy faoliyatini tezlashtiradi. Diqqatini ma'lum nuqtaga yo'naltiradi. Tarbiyalanuvchilarni u yoki bu dalillarni to'ldirishga yoki tuzatishga undaydigan savollar, albatta, ularning mustaqil fikrlashi va faoliyatini ta'minlamaydi. Bu masala o'quvchi o'zlashtirayotgan yangi bilimlarning o'ziga xos jihatlarini ochishga yo'naltirilgan, aqliy zo'riqlar talab qilinadigan qo'shimcha savollar berish orqali hal etiladi.

Boshlang'ich maktab yoshidagi o'quvchilar, odatda, biror hodisani xotirlashga qaratilgan savollarga yengil va erkin javob beradilar, chunki bu xotiraning hisobidan bajariladi. Bolalarda esa xotira juda kuchli. Lekin ularning oldiga nisbatan murakkab, mustaqil munosabat talab qilinadigan savollar qo'yilganda esa ma'lum qiyinchilik his qilinadi. Bu qiyinchilik masalani hal etishning dastlabki bosqichida kuzatiladi. Keyinchalik,

o'qituvchining ko'magida bunday vaziyatlarni o'zlaricha hal etadigan bo'lishadi. Demak, murakkab o'quv topshiriqlarini qo'yish o'quvchini aqliy va ruhiy muvozanatdan chiqaradi. Tafakkur va xotirani faol ishlashga undaydi. Savollardan ular bilan o'quvchini murakkab vaziyatga solib qo'yishda, u yoki bu yangilikni kashf etish yoxud topish nazarda tutilganda foydalaniladi. O'qituvchining savoliga mustaqil ravishda javob izlab topish jarayonida o'quvchilar ma'lum murakkabliklarni boshdan kechirishadi, bir qadar qiynalishadi.

Savollar ko'magida murakkab vaziyatlarni tashkil etish bilan o'qituvchi tarbiyalanuvchilarining bilimi, fikriy faolligini oshiradi, hodisaning chuqur o'zlashtirilishiga ko'maklashadi, ularning tajribasini boyitadi, murakkab masalalar yechimiga mustaqil ravishda erishishlariga yordamlashadi. Bunday favqulodda ta'limiy vaziyat yaratish, savol bilan bolani hayratga solish usuli unda mavjud avvalgi tasavvurlarga qarama-qarshi bo'lganidan kuchli hissiyot uyg'otadi. Hayrat tushunishning boshlanishi va bilishga olib boradigan yo'ldir. Savollarga javob berishda o'quvchilar ko'pincha umumiy qonuniyatni to'g'ri topadilar, biroq buni o'zlari asoslab berolmaydilar. Ulardan nega shundayligini tushuntirish yoki aytganlarini isbotlash talab qilinganda, mazkur holatga tegishli ko'pgina faktlarni bilsalar ham, o'zlarini yo'qotib qo'yadilar. O'quvchi o'zi bilgan dalillarni, bilimlarni yangi tizimga, o'qituvchisining savoli talab qilayotgan yangi yo'nalishga solishi kerak bo'ladi. Dastlab uni ayni shu narsa qiynaydi, keyinchalik, faktlar aniqlangach va berilgan topshiriq uning aqliy imkoniyatlari darajasidan uncha uzoq emasligi ma'lum bo'lgach, tafakkuri faollashadi, qiyinchiliklarni o'zi bartaraf etib, masal aning yechimini mustaqil topishga undaydi.

Boshlang'ich sinflar adabiy ta'lim jarayonida tarbiyalanuvchilarini mustaqil faoliyatga yo'naltirishga intilgan o'qituvchi savollarni mavzuga mos tarzda shakllantiradi. Shuning o'zi o'quvchining aqliy faoliyati uchun qulay sharoit yaratadi. Bu bilan muallim tarbiyalanuvchini kichik yoshidan tayyor qoliplardan qochishga, materialni shunchaki qayta bayon qilmay, qarashlarini ma'lum tayanch fikr atrofiga umumlashtirishga, undan javob uchun zarurini ajratib olishga, fikrini qolipdagi siyqa iboralar orqali emas, o'z so'zlari bilan bayon qilishga o'rgatib boradi. Bunday faoliyat o'quvchilardan ma'lum hodisaning sabablarini tushuntirish, fikrlarini qat'iy asoslarga qurish, voqea-hodisalarni xolis baholash, kuzatganlarini umumlashtirishni talab qiladi. Bunday vaziyatlarda qo'shimcha savollar juda qo'l keladi.

Qo'shimcha savollarning kuchi shundaki, ular avval o'rganilgan bilimlarga tayanadi, bolalarning aqliy faoliyatini ma'lum darajada yengillashtiradi va ish faoliyatining yo'nalishini eslatib turadi. Qo'shimcha savollar avval o'zlashtirilganlarni takrorlash emas, balki o'rganilgan bilimdan yangi vaziyatda, o'zgacha yo'nalishda foydalanishni talab etadi. Bu o'quvchilarni

yangilik qidirishga, noma'lumni aniqlashga yo'naltiradi. O'z bilganlaridan unumli foydalana olish va umumlashmalar talab qiluvchi savollarga javob berish tarbiyalanuvchilari aql ishlatishga majbur qiladi.

Milliy tarbiyashunoslikda savolga aqliy faoliyat ko'rinishi tarzida yondashuv S. Matjonov, Q. Husanboyeva va H. Suyunovlarning tadqiqotlarida bo'y ko'rsatgan. S. Matjonov tadqiqotida ham darsliklaridagi savol-topshiriqlar misolida ochib berishga harakat qilingan. Unda savollar ma'lum guruhlariga ajratilgan, savollarning o'quvchi faoliyatini tashkil etishdagi, ijodiy tafakkurini o'stirishdagi o'rni va ahamiyati xususida so'z yuritilgan Q. Husanboyeva va H. Suyunovlar savollar tafakkurning mantiqiy shakliga daxldorligi, ularning bilimlarni o'zlashtirish jarayonidagi o'rni va roli, bu borada savollarning vazifalari tadqiq qilingan. Savollarning bilimlarni orttirish borasidagi vazifalari nimalardan iborat ekanini ochib berishga harakat qilingan.

Savollar tuzish va ulardan o'rni bilan foydalanishning ta'lim usullaridan biri sifatidagi vazifasini ularning aqliy hodisa sifatidagi talqinisiz belgilab bo'lmaydi. Shu narsa ayonki, savol individual tafakkurning bilganlari bilan bilmaganlari orasida turgan, ayni vaqtda, yangi tushuncha hamda bilimlarni o'zlashtirishga yo'llaydigan maxsus shaklidir. Pedagogning savol berishdan maqsadi uning o'zi uchun noma'lum bo'lgan narsani aniqlash emas. Muallim o'z savoli bilan o'quvchining tafakkurini qitiqlaydi, uni yangi bilimlarni o'zlashtirishga undaydi. Savol tafakkurning bilmaslikdan bilishga, bilishning chalaligi yoki noaniqligidan to'liq va mukammal shakliga o'tkazadigan samarali vositasi hisoblanadi.

O'quvchi tafakkuri mustaqilligi darajasi uning bilim olishga qiziqishi, bilimlarning mohiyatiga kirishga intilishi, biror hodisa bo'yicha hosil qilingan yuzaki bilimdan qoniqmaganidan bergan savollarida ham namoyon bo'ladi. Tarbiyalanuvchining bilmaganlari yuzasidan o'ylari, savollari qancha ko'p bo'lsa, mazkur masalaga bo'lgan qiziqishi shuncha baland ekanidan dalolat beradi. Shunday qilib, savollar qiziqishning chuqurligi o'lchovi hamdir.

Har qanday yoshdagi o'quvchining bilmaganini bilishga, yangi ma'lumot olishga qaratilgan savollari uning dunyoqarashini kengaytiradi, bilimlarini boyitadi. Bunday savollar, ko'pincha, o'z ortidan faol harakatlarni yetaklab keladi. Yangi axborot olgan o'quvchi faol amaliy ishga o'tadi, javobda ko'rsatilganlarga o'zicha murojaat qiladi. Bolalarni bir-biriga o'xshamagan savollar tuzishga, o'z fikrlarini savol shaklida to'g'ri shakllantirishga yo'naltirish ham ularni mustaqil faoliyatga yo'naltirishning bir ko'rinishidir. Bolalarning savollari o'quv materialidagi asosiy g'oyalar, yangi bilimlar va muammolar qay darajada chuqur o'zlashtirilganligini ham ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinflar o'qish darslarida rasmlar asosida o'ziga xos, yo'naltiruvchi savol va topshiriqlar tuzish ham bolalarga materialni ko'z bilan korish orqali chuqurroq o'zlashtirish imkonini beradi. Bunday topshiriqlar hamisha muvaffaqiyatli bajariladi, muvaffaqiyat esa o'z navbatida keyingi bilimlarni egallash omili bo'ladi.

O'qituvchi savollarining o'rganilgan shakllardan boshqacha, o'zgargan holda qo'yilishi ham tafakkur va faoliyat mustaqilligining shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi. Bunday vaziyatlarda bolaning tafakkuri mustaqil tarzda ishlay boshlaydi. Negaki, uning oldiga javob berishni talab qiladigan vazifa qo'yilgan. O'z navbatida, bu usul fikrlarni o'z so'zlari bilan ifodalashni ham talab qiladi. Bu holat nafaqat ta'limiy, balki tarbiyaviy ahamiyat ham kasb etadi. Asosiy savollarga berilgan javoblar hamisha ham yetarli darajada to'liq va o'zlashtirilayotgan hodisaning barcha jihatlarini aniq, tizimli, umumlashgan tarzda qamrab olmasligi mumkin. Shunda qo'shimcha savollar kerak bo'ladi. Ular eslashga qaratilgan, o'ylashga undaydigan savollar bo'lib, ma'lum maqsad uchun xizmat qiladi va shuning uchun aniq qo'yiladi.

Eslashga qaratilgan savollar bolaning javobini ma'lum izchillikda, o'rganilgan materialni to'liq va aniq ifodalash maqsadida bo'lishini ta'minlaydi. Bunday qo'shimcha savollarning qo'yilishi har qanday holatda aqliy faollikni oshiradi. Bu faollik bolalarning qo'yilgan savolga javob berishga intilishida ko'rinadi. Qo'shimcha savollar tarbiyalanuvchilarni materialning unutib qoldirilgan jihatlarini tiklashga yoki xatoliklarni to'g'rilashga yo'naltirilganda ham ahamiyat kasb etadi. Ammo bu qo'shimcha savollarning o'quvchi tafakkuri va faoliyati mustaqilligini ta'minlashdagi roli cheklangan bo'ladi. Qiyin vaziyatlarni vujudga keltiradigan savollar nafaqat o'quvchilar tomonidan ularga to'g'ri yechim topilganida, balki yechim topilmagan taqdirda ham foydali bo'ladi. Murakkab masala yechimini o'quvchilarning o'zlari topishlari hodisaning qonuniy aloqalari ular tomonidan anglashilganidan dalolat beradi. Darslar davomida istalgan natijaga erishilmagan taqdirda ham, bu masala o'rganilgan bilimlar doirasida ekanligi anglansa, bolalar o'rganilayotgan material ustida ongli va faol ishlay boshlaydilar. Eng muhimi, bu jarayonda mustaqil va tanqidiy fikrlash, erkin faoliyat ko'nikmalari shakllana boradi. Agar uzoq muddat davomida tarbiyalanuvchilarga tafakkur va faoliyati tezkorligini talab qiluvchi pedagogik ta'sir ko'rsatib borilsa, unda mustaqillik shakllanishiga erishiladi.

Boshlang'ich adabiy ta'lim amaliyotida tarbiyalanuvchilar faoliyatida o'zgarish qilishga erishish yetarli darajada uzoq muddatni va bu xususiyatlarni o'zgartirishga qaratilgan qator maxsus pedagogik ishlar, zarur shart-sharoitlarni talab qiladi, albatta. Bu jarayonda o'quvchiga yordam

berish ta'limning har qanday bosqichida pedagogning muhim vazifasi. Bu vazifa o'qituvchi-tarbiyachidan katta kuzatuvchanlik, ziyraklik va o'quvchining tafakkuri darajasini bilishni talab qiladi. Shu bilan birga, tarbiyalanuvchining qobiliyatiga, mustaqilligiga daxl qilmaydigan yordam darajasini aniqlay olish, unga qiyinchiliklarni mustaqil ravishda bartaraf qilishni o'rgatadigan yo'llarni bilish taqozo etiladi. O'qituvchi-tarbiyachi bolalarga yordam berar ekan, ular ta'lim jarayonining har bir bosqichida mustaqil ishlash tajribasini o'rganib borishlari lozimligini nazardan qochirmagani ma'qul. Agar bu talab nomiga bajarilsa, o'quvchi o'zi hal etish tajribasiga ega bo'lmagan holda qiyin muammo bilan uzoq vaqt yolg'iz qolsa. uning qobiliyati va tafakkurining mustaqilligi taraqqiyotiga putur yetadi. Shuningdek, o'qituvchi-tarbiyachining qiyinchilikni tamomila bartaraf qiladigan yordami ham tarbiyalanuvchining faoliyat mustaqilligi rivojiga xalaqit berishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich adabiy ta'limda tarbiyalanuvchilarni mustaqil faoliyatga yo'naltirishda ta'limning: evristik, tadqiqot, taqqoslash-qiyoslash, induktiv, deduktiv metodlaridan; ularning zahirida aks etgan: savollar berish, namoyish etish, ko'rgazmali, tajriba, amaliy, aqliy harakatlar, masalani o'rganish, topshiriq berish, yo'l-yo'riq ko'rsatish, xulosa chiqarish singari bir qator usullaridan o'rni bilan foydalanish, bu jarayonda samaradorlikka erishish garovidir.

Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limini maqsadga muvofiq tarzda to'g'ri tashkil eta bilishda o'qituvchining dars shakllari (turlari)dan to'liq xabardor bo'lishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy adabiy saboqlarga tegishli dars turlari haqida fikrlashishdan oldin darsning okzi nima ekanini aniqlab olish va bu tushunchani yana bir marta mustahkamlab olish zarur qilmaydi. Dars - ta'limning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilim, shakllantirilishi zarur bo'lgan ko'nikma, malaka, dunyoqarash va axloqiy-estetik sifatlarni o'zlashtirish maqsadida tashkil etiladigan shakli. Ta'limning bunday shakli doimiy shug'ullanadigan o'quvchilar jamoasi uchun mo'ljallangan bo'lib, sinf-dars tizimida qo'llaniladi. Dars maktabda o'quv ishlarini tashkil etishning asosiy shakli bo'lib, bir xil guruh yoki sinfdagi o'quvchilar bilan qat'iy jadval asosida o'tkaziladi. Unda ta'limiy-tarbiyaviy maqsadlar amalga oshiriladi. Umumiy o'rta talim maktablarida sinf-dars tizimi jamoaviy o'qitish shakli sifatida alohida ijtimoiy ahamiyatga ega. Chunki u maktab yoshidagi bolalarga ommaviy ta'lim berishga, o'quvchilarni jamoaviy va ijtimoiy faollik, milliy qarashlarga uyg'un, vatansevarlik, insonparvarlik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Darsdan maqsad o'quvchilarga bilim berish va ular olgan bilimni amalda qo'llay oladigan darajaga yetkazishga erishish, har bir o'quvchida komil shaxsga xos fazilatlarini shakllantirishdir.

Darsning maqsadiga ko'ra turlari quyidagicha:

- 1) mavzuni o'rganish, umumiy ma'lumotlar bilan tanishish, yangi bilimlarni o'zlashtirish va olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash darsi;
- 2) o'tilgan mavzuni mustahkamlash darsi;
- 3) o'quvchilar bilim va ko'nikmalarini tekshirishga qaratilgan nazorat darsi;
- 4) ikki yoki undan ortiq dars turlarining birga qo'llanilishidan yuzaga kelgan aralash dars. Darslar tuzilmasini uning maqsadi va mazmuni belgilaydi. Har bir o'quv fani yuzasidan tashkil etiladigan darslar o'quv dasturiga mos tarzda o'tiladi. Dars davlat ta'lim standart va o'quv dasturi talablaridan kelib chiqqan holda tashkil etiladi.

O'qitish amaliyotida darsning shakliga ko'ra quyidagi turlari mavjud:

1. *Darslik bilan ishlash.* Yangi mavzu bir necha qismlarga bo'linadi. O'quvchi o'qituvchining matnga tayangan holda munosabat bildirishga yo'naltiruvchi savollariga javobni darslikka qayta-qayta murojaat qilgan holda topadi. Javoblar tahlil qilinib, baholanadi. Dars oxirida o'qituvchi mavzuni qisqacha umumlashtirib, yakunlaydi. Bu ish turi o'quvchilarni darslik va qo'shimcha manbalardan foydalanib, mustaqil bilim olishga o'rgatadi.

2. *Va'zxonlik darslari.* Bunday darslar, asosan, yuqori sinflarda amalga oshirilib, o'qituvchi ma'ruzasidan iborat bo'ladi. O'quvchilar ko'proq tinglovchiga aylanadilar. Va'zxonlik darslarida o'qituvchi nutqining izchilligi va ravonligi, aniq reja asosiga qurilish va ko'rgazmalilikka asoslanishi muhim sanaladi.

3. *Mustaqil fikr yuritish darslari.* O'quvchilarga yangi materialning ayrim qismlari beriladi. Berilgan voqea, hodisaning kelib chiqish sabablarini izlab topish o'quvchilar tomonidan amalga oshiriladi. Bunday darslar o'quvchilarni mustaqil tafakkur qilishga o'rgatadi, o'qituvchi material tanlashda uni qiziqarli va o'quvchilarning hissiy-intellektual ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan bo'lishi talab qilinadi.

4. *Seminar darslari.* Adabiyot darsliklaridagi katta mavzular, xususan, bir ruknga jamlangan mavzular to'liq o'tib bo'lingandan so'ng mavzular o'quvchilarga qayta bo'lib beriladi. O'qituvchi yordamida reja tuzilib, foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati taqdim etiladi. Har bir o'quvchi o'z mavzusining mohiyatini ochib berganidan so'ng sinfdagi boshqa o'quvchilar so'zga chiqib, mavzuni to'ldirishi mumkin bo'ladi. Dars oxirida har bir so'zga chiqqan, munosabat bildirgan, fikrlarni to'ldirgan ishtirokchilarning faoliyati tahlil qilinadi, har biri haqida alohida fikr aytilib baholanadi. Seminar darslari o'quvchilarda mustaqil izlanish va javobgarlik hissini tarbiyalaydi.

5. *Sinov darsi*. Bu tipdagi saboqlar ikki turli bo'ladi. Sinov darslarining birinchi shaklida o'qituvchi yirik boblarni ma'ruza tarzida o'tadi. O'quvchilarga materiallarni umumiy tarzda qamrab oluvchi savollar beradi. Keyingi soatlarda shu savollarga javob oladi. Darsning bu turi tarbiyalanuvchilarni barcha savollarga javob topish uchun izlanishga chorlaydi. Yaxshi o'zlashtiradigan o'quvchilar bilan qo'shimcha ishlash va past o'zlashtirganlarga yordam berish uchun sharoit yaratiladi. Sinov darslarining ikkinchi turi o'quv yili va chorak davomida o'tilgan materiallar mazmunidan kelib chiqqan holda savollar berish, yozma ishlar o'tkazish bilan farqlanadi. O'quvchilar tayyor bo'lgan paytlarida yoki ro'yxat asosida javob berishlari mumkin. Sinov darslari o'quvchilarning o'tilgan materiallarni to'liq bilishiga qaratiladi.

6. *Muloqot darsi*. Bunday darslarda sinf o'quvchilarini ikki guruhga bo'lib, yumaloq stol atrofida davra suhbatini tashkil etiladi. Muloqot darslarida oldindan hech qanday vazifa berilmay, o'tilgan mavzularni qaytarib kelish topshiriladi. Darsda o'qituvchi har ikkala guruh a'zolariga turli shakllarda vazifa beradi va javoblarga qarab ball qo'yadi. Ball qo'yishda 2 - 3 o'quvchidan ekspert sifatida foydalanishi ham mumkin. Ekspertlar dars davomida qo'yilayotgan ballarni umimlashtirib boradi hamda o'zlarining taklif-mulohazalarini aytadilar. Bunday dars usullari o'quvchilarni tashabbuskorlik, ijodkorlikka yo'naltiradi.

7. *Muammoli dars*. Darsda muammoli vaziyat vujudga keltiriladi. O'quvchilar muammo yechimini yakka holda yoki guruh bo'lib izlashlari mumkin. Dars davomida bir necha muammoli savollar o'rta tashlanadi va umumiy xulosa chiqariladi. Muammoli vaziyat o'quvchilarda aqliy izlanish ko'nikmalarini shakllantiradi.

8. *Ko'rgazma darsi*. Bunday darslarda o'quvchilar ilgari berilgan vazifalar bo'yicha albom, referat yoki o'zlari (internet orqali) tayyorlagan mahsulot, materiallaridan ko'rgazmalar tayyorlaydilar. Ko'rgazma materiallaridan foydalangan holda o'tilgan mavzu mazmuni yoritiladi. Ko'rgazma darsi o'quvchilarda o'z mehnatini namoyish qilish, hikoya qila bilish, qarashlarini himoya qila olish va emotsional holatlarini boshqarish ko'nikmasini shakllantiradi.

9. *Ma'ruza darsi*. O'qituvchi ma'ruza tayyorlash uchun bir necha mavzuni o'quvchilarga taqsimlab beradi. Muhim o'rinlarni ko'chirma qilish, kerak joylarga ko'rgazmalar, kartochkalar tayyorlashni topshiradi. Tayyor bo'lgan o'quvchi o'z mavzusi yuzasidan ma'ruza qiladi. Qolgan o'quvchilar ma'ruzachiga savollar berishadi. Ma'ruza darslarida o'quvchi hajmi katta materialni qisqa muddatda o'rganish, o'zlashtirish, bayon qilish va uni mustahkamlash ko'nikmasini egallab boradi.

10. *Muxbirlar darsi*. Bunday darslarda mavzuni o'lkashunoslik materiallari bilan bog'lab o'tish yaxshi samara beradi. O'quvchi muxbir uy vazifalarini yaxshi o'zlashtirgan o'quvchilarga o'zining mavzusiga mos savollar berib, javob oladi hamda muxbir sifatida javoblarni sinfdoshlari bilan birgalikda tahlil qilib, yutuq-kamchiliklarini ko'rsatadi. Bunday vazifalar muxbir bo'lishni orzu qilgan o'quvchilarga topshirilsa, u bor mahoratini ishga soladi. Bu kabi darslarda o'quvchida ijodkorlik, tashabbuskorlik xislatlari uyg'onadi.

1. Matbuot konferensiyasi darslari uchun bir hafta-o'n kun avval o'quvchilar ikki guruhga taqsimlanadi. Ularning taxminan 30 foizi adabiyotshunoslar, yozuvchi va shoirlar, ya'ni so'z bilan ishlaydigan mutaxassislar, qolganlari esa respublika miqyosida chop etiladigan gazeta va jurnallarning muxbirlari etib tayinlanishi mumkin. Albatta, bu jarayonda barcha soha "mutaxassis"lari o'z kasblarini o'zlari tanlaydilar. Muxbirlar o'z nashrlarining yo'nalishini ham yaxshi o'zlashtirib olishlari taqozo etiladi. Har qaysi gazeta yoki jurnal muxbirining matbuot konferensiyasida beradigan savollari o'quvchilarning o'zlari tomonidan tuziladi. Tayyorlanadigan savollar muhokama qilinayotgan muammoni har tomonlama qamrab olishi lozimligi nazarda tutiladi. Barcha sohalarning mutaxassislari o'zi tanlagan sohaning o'ziga xos jihatlarini o'rganib chiqishi lozim ekanligi tayinlanadi. Ya'ni adabiyotshunoslar o'z sohasidagi muammolarni, yozuvchi, shoirlar ijod jarayoni va uning o'ziga xos tomonlarini, har bir gazeta yoki jurnalning muxbiri o'z nashri talablarini o'zlashtirib olishi ta'kidlanadi. Bu jarayon o'qituvchi bilan hamkorlikda amalga oshiriladi.

Adabiyotshunoslar ham, yozuvchi, shoirlar ham, muxbirlar ham o'z rollari, savollari va javoblarini bir-birlariga bildirmagan holda o'qituvchi bilan muhokama qiladilar. Har ikkala taraf ham mutaxassislar bilan muloqotga kirishi uchun yetarli darajaga erishganlaridan so'ng matbuot darsi amalga oshiriladi. Qatnashchilarning savollari va javoblarning mantiqiga, pishiqligi va asoslanganligiga qarab bilimlar baholanadi.

2. Ssenariyli dars. Ta'lim amaliyotiga kirib kelgan bu dars turi ham o'quvchilarni bevosita ijodga undashi bilan ahamiyatlidir. O'rganilgan asarlar matni yuzasidan ssenariy tuzish - o'ziga xos ijod jarayoni. O'qituvchi avval o'quvchilarga asar mazmuni yuzasidan ssenariy tuzish yo'llarini o'rgatadi. Keyingi darsda o'quvchilar tomonidan tuzilgan ssenariylarning xususiyatlari tahlil qilinadi. Bu jarayonda o'quvchilar mustaqil fikrlash va ijod qilishga yo'naltiriladilar.

3. Multimediya darslari. Bunday saboqlar, asosan, kompyuterlar yordamida amalga oshiriladi. O'quvchilar o'tilgan mavzuga doir materiallarni internet orqali topishlari ham mumkin. Yoki ma'lum mavzu, timsollarning xarakteristikasi, asar qahramonlarining umumiy va farqli jihatlarini bo'yicha jadvallar, sayohatnomalarning xaritalarini tuzishlari,

ruknlarning modullarini yaratishlari mumkin va hokazo. Bunday mashg'ulotlar o'quvchilarning qiziqishlariga hamohang bo'lganidan ular topshiriqlarni sidqidildan bajaradilar.

4. Sayohat darslari. O'lkashunoslik maqsadida tashkil etiladigan darslar sayohat darslari sanaladi. Bunday darslar mahalliy shoir yoki yozuvchilarning uy muzeylariga, adabiyot va tarix bilan bog'liq tarixiy joylarga sayohat asosida tashkil etiladi. Sayohatdan so'ng taassurotlar asosida yozma ishlar yoziladi. Sayohat darslari tabiatni kuzatish asnosida ham tashkil etiladi. Sayohatdan so'ng o'quvchilar peyzaj tasvirining yozma ifodasi bilan shug'ullanadilar.

5. Musobaqa darslar. Musobaqa darslari adabiyot o'qitishning har bosqichida samarali darslardan biri hisoblanadi. Bunday darslarda har bir alohida shaxslar yoki o'quvchilar guruhlar bir-biri bilan musobaqalashadilar. "Bahr-u bayt" musobaqalarida ham o'quvchilar ikki guruhga bolinib ish yuritadilar. Ma'lumki, har qanday bola bellashishni, bellashuvda g'olib bo'lib g'alaba nashidasini tuyishni istaydi. Mazkur musobaqa darslari o'quvchilarni topqirlikka, tez fikrlashga yo'naltiradi, musobaqa jarayonida ular o'zlarini ixtiyoriy ravishda ham aqlan, ham ruhan zo'riqtiradilar. Bu o'quvchilarning ma'naviy kamolotiga o'z ijobiy tasirini ko'rsatadi. Musobaqa so'ngida mag'lub bo'lingan taqdirda ham mag'lubiyat alami o'zining qilishi kerak bo'lgan ishini bajaradi. O'quvchini hayotga tayyorlaydi.

6. Konferensiya darslari. Darslarning mazkur shakli ta'limning yuqori bosqichida xronologik tartibda tashkil etiladi. Unda o'quvchilar o'rganilgan rukn mazmuniga doir materiallarni o'zlari tanlaydilar va shu asosda ma'ruza matnlari tayyorlaydilar. Buning uchun qo'shimcha adabiyotlarga murojaat etiladi, ma'ruzalarning ilmiylik kasb etishi taqozo qilinadi. Konferensiya darslarini dars turlariga ham, didaktik o'yinli darslar sirasiga ham kiritish mumkin. Konferensiya darslari o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, dunyoqarashini kengaytirish, ularni qo'shimcha materiallar bilan tanishtirish, ilmiy va ilmiy-ommabop adabiyotlar, lug'atlar bilan mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchi konferensiya darslarini tashkil etishdan avval dars mavzusi, maqsad va vazifalarini aniq belgilab olishi, mavzuga oid adabiyotlar ro'yxatini tayyorlashi talab etiladi. Mazkur darsni o'tkazishdan o'n-o'n ikki kun oldin o'quvchilarga dars yo'nalishi, mavzusi e'lon qilinadi, unga tayyorgarlik ko'rish uchun zaruriy adabiyotlar tavsiya etiladi. Didaktik o'yinlar asosiga quriladigan darslarda har soha bo'yicha belgilangan "mutaxassislar" o'z «rol»larini o'z imkoniyatlari va bilimlariga tayangan holda o'zlari tanlaydilar. Bu har bir o'quvchini o'z qiziqishi, qobiliyati, iqtidori va imkoniyatini chamalashga o'rgatadi. Darsga tayyorgarlik davrida ham, bevosita dars jarayonida ham o'qituvchining rag'batlari o'quvchilarni

muvaffaqiyatga yo‘llovchi omil ekanligi unutilmagani ma’qul. Bu jarayonda o‘qituvchining o‘quvchilarga ko‘rsatadigan yordami juda ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. O‘qituvchi o‘zining yordamlari faqat va faqat yo‘naltirish asosga qurilishi lozimligini unutmasligi kerak.

Ilmiy konferensiya darslarini tashkil etishda quyidagilarga amal qilinadi:

- o‘qituvchining kirish so‘zi. Bunda o‘qituvchi dars mavzusi, maqsadi va vazifalari, tegishli rollarni bajaruvchi “mutaxassislar” bilan tanishtiradi;

- ilmiy ma’ruzalarni tinglash. “Mutaxassislar”ning mazkur mavzu yuzasidan tayyorlagan ma’ruzalarini ko‘rgazmali qurollar asosida bayon etadilar;

- ma’ruzalar muhokamasi. “Mutaxassislar” bilan “opponentlar” (sinfdagi boshqa o‘quvchilar) o‘rtasida mavzu yuzasidan bahs-munozara, savol-javoblar o‘tkaziladi;

- ilmiy konferensiya yakuni. O‘qituvchi mavzu yuzasidan eng muhim tushuncha va g‘oyalarni ta’kidlaydi, konferensiyaning yakunlaydi:

- o‘quvchilarni baholash. Darsda faol ishtirok etgan “mutaxassis” va “opponent”lar rag‘batlantiriladi, yutuq va kamchiliklar tahlilga tortiladi, qatnashchilar baholanadi. Konferensiya darslari sinfdagi barcha o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirishidagi faolligini ta’minlaydi.

7. Nazm darslari. Bunday darslar o‘quvchilarda she’riy asarlarni tushunish, ularni ifodali o‘qiy bilish ko‘nikmalarini shakllantirish, badiiy so‘zga, she’riyatga muhabbat uyg‘otish maqsadida tashkil etiladi. Nazm darslarida ham o‘quvchilar she’riy asarlar tahlili ustida u yoki bu darajada ish olib boradilar. She’riyatning sir-sinoatlari bilan tanishadilar. Badiiy so‘zga moyilligi bor o‘quvchilar o‘zlarining ish namunalaridan o‘qib berishadi.

Muhimi shundaki, ushbu dars shakllarining barchasi zamirida asarlamning didaktik tahlili yotadi. O‘quvchiga o‘rganish uchun taqdim etilgan badiiy asarlar tahlilga tortilmas ekan, ular hech qanday samara bermaydi. Shu ma’noda badiiy asarlarga yondashishning o‘ziga xos xususiyatlari, ulardagi muhimni nomuhimdan farqlash, matn mohiyatidagi o‘quvchining e’tibori qaratilsa, uning ma’naviyatida, albatta, ijobiy iz qoldirishi mumkin bo‘lgan jihatlarni ajratib tavsiya etilsa, o‘qituvchilar adabiy ta’lim amaliyotini tashkil etishda ularga tayansalar, maktab adabiy ta’limi oldiga qo‘yilgan vazifalarning bajarilishida muayyan samaraga erishadilar.

Savol va topshiriqlar:

1. Ta’lim metodlari va usullari orasidagi tafovutni ajratib yozing. Ta’lim usullarining o‘qitish metodlaridagi o‘rni va ahamiyatini aniq bir metod timsolida sanab bering. Qarashlaringizni bir asar ustida ishlash misolida asoslang.

2. Nima deb o'ylaysiz, darslarning an'anaviy kechimi nimasi bilan bugungi talablarga javob bera olmay qoldi, Sizningcha?

3. Taqdim etilgan har bir dars turining o'zigagina xos bo'lgan yetakchi jihatlarni ajratib yozing. Ularni izohlang.

4. Har bir dars turini avval o'zlashtirgan bilimlaringiz asosida kengroq tavsiflashga urinib ko'ring.

5. Tavsiya etilgan dars turlarini biror asar misolida amalda ko'rsatib bering. Yutuq va kamchiliklarni birgalikda muhokama qiling.

6. Bir o'qituvchi sifatida "Konferensiya darsi" va "Muxbirlar darsi"ni birgalikda tashkil eting. Ulardan amalda foydalanish ko'nikmalarini egallang.

7. "Va'zxonlik" va "Maniza" darslarini bir-biri bilan taqqoslang. Alohida farqli jihatlari nimalardan iborat ekanligini aniqlang.

8. Mazkur dars turlarining qaysi biri sizga ma'qul keldi? Buning sabablari nimalardan iborat ekanini asoslang.

9. Mavzuga taqdim etilgan maqoladagi "kichkina chekinish"ga diqqat qiling. Undagi qarashlarni tahlilga torting. "Mag'rurlik" sifatining qaysi talqini sizning ruhiyatingizga ma'qul keldi? Buni asoslashga urinib ko'ring. «Men tanlagan kasb: unga muhabbatim, uning mashaqqatlari va mas'uliyati» mavzusida insho yozing. Ijod mahsulini auditoriyada birgalikda muhokama qiling.

9-MAVZU: BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH DARSLARINI TASHKIL ETISHDA O'QUVCHILARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISHNING O'RN VA ZARURATI

Reja:

1. Kishi fikri mustaqilligining belgilari.
2. Fikrning mustaqilligi uning sermahsulligiga bog'liqligi.
3. Boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonida o'quvchi tafakkuri mustaqilligiga erishish.
4. O'quvchilarda o'z fikrini ifodalash ko'nikmasini shakllantirish.
5. Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi.

Tayanch so'zlar: *mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, pishiqchilik, tanqidiylik.*

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muminova D.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi. –N.: Namangan, 2019. – 170 b.
2. Asqarova O'., Muminova D.A. O'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Namangan. Namangan.: 2019. -218 b.
3. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoliddinova Sh. Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi. –Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. -381 b.

www. tdpu. uz

www. pedagog. uz

www. Ziyonet. Uz

Har qanday jamiyatning taqdiri unda yashaydigan insonlar tomonidan belgilanadi. Jamiyatni nurli kelajak sari yetaklash ham, tubanlik qa'riga tortish ham odainning qo'lida. Shuning uchun ham jamiyat a'zolari, ayniqsa, o'sib kelayotgan avlodning ma'naviy kamoloti bugungi kunda o'ta dolzarb masalaga aylangan. “Ta'lim to'g'risida”gi qonun va “Kadrlar tayyolash milliy dasturi”ning qabul qilinishi ham odam omilining hal qiluvchi ahamiyat kasb etganidan dalolatdir.

Bu hujjatlarda o'quvchi shaxsining aqliy va ma'naviy kamoloti birinchi o'ringa chiqarildi. Ta'lim konsepsiyasi, standarti, dastur, darslik hamda metodik qo'llanmalar insonparvarlik yo'nalishiga solindi. Ular mutaxassis tayyorlashga emas, balki sog'lom ma'naviyatli odam shakllantirishga xizmat qila boshladi. Milliy pedagogika ilmi ham ma'naviy barkamol avlod tarbiyalash yo'llarini tadqiq etmoqda. Yosh avlod aqliy-ma'naviy kamolotini ta'minlashda ularning mustaqil fikrlashi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bois, avvalo, «mustaqil fikrlash» tushunchasi nima ekanligi hamda uning barkamol insonni shakllantirishdagi ahamiyati qandayligini aniqlab olish muhimdir. Tafakkur jarayoni, xususan, uning mustaqil fikrlash turi haqida psixologlar, pedagoglar turli daraja va miqyosda o'z qarashlarini bayon etganlar.

Psixologlarning ta'biricha, fikrlash, ya'ni tafakkur - odam miyasida sodir bo'ladigan jarayon. Sezgi organlari yetarli bo'lmay qoladigan o'rinlarda odam va olamning xususiyatlari tafakkur orqali o'rganiladi. Tafakkur - aqliy faoliyatning, ongli xatti-harakatlarning majmui. U tevarak-atrof, voqelik hamda ijtimoiy muhitni bilish quroli, inson faoliyatini to'g'ri va samarali amalga oshirishning asosiy sharti hisoblanadi. Kishi fikrlash jarayonida o'zi ko'rgan, idrok qilgan, sezgan, tasavvur etgan narsa va hodisalarning to'g'riligi, aniqligi, haqiqiyliги hamda ularning borliqqa munosabatini aniqlaydi.

Tafakkur orqali kishi odam va olam sirlarini o'rganishda o'zidan oldingi qarashlar, tushunchalar, farazlar, chiqarilgan xulosalar hamda qabul qilingan qarorlarning qanchalik to'g'ri yoki noto'g'riligini belgilab oladi. Mulohaza yuritib, narsa-hodisalar o'rtasidagi munosabatlar, xossalar, xususiyatlar, ularni bir-biri bilan bog'lab yoki ajratib turuvchi jihatlar hamda ulaning faoliyati mexanizmlarini anglab yetadi. Bu haqiqatni hazrati Navoiy bundan necha yuz yillar ilgari: "Har ishniki qilmish odamizod, Tafakkur birla bilmish odamizod",- deya ifodalagan.

Tafakkur jarayoni insonning ruhiyati bilan uzviy bog'liqlikda kechadi. Fikrlayotgan odamning ichki dunyosi qanchalik boy, dunyoqarashi nechog'lik keng, bilimi qay darajada chuqur bo'lsa, fikrlari, xulosalarining saviyasi ham shuncha baland bo'ladi. Teranlik, tiniqlik, mantiq, erkinlik, mustaqillik, badiiylik, ijodiylik inson tafakkuri darajasini ko'rsatuvchi ijobiy xususiyatlardir. Odam dunyoni tafakkur orqali anglaydi, fikr va ruhiyat yordamida undan o'ziga xos tarzda ta'sirlanadi, xulosalar chiqaradi.

Ruhiyat bilan shug'ullanadigan mutaxassislarning dalolat berishlaricha, inson fikrlash jarayonini yuzaga keltirishning asosiy sharti undagi borliq sirlarini bilishga bo'lgan intilish, ichki ehtiyoj, ya'ni motivdir. Usiz insonda fikrlash paydo bo'lmaydi.

Fransuz faylasufi Dekart: «Men fikrlayapman, demak men mavjudman, - degan g'oyani ilgari surgan. Bu fikr inson hayotida tafakkurni odamning odamligi belgisi sifatida yetakchi o'ringa chiqaradi. Uning fikricha, hech narsa insonning odam ekanligini fikrlashchalik asoslab berolmaydi. Demak, mustaqil ravishda muhokama qilish, tahlil etish, ijodiy-mantiqiy fikrlash asosiy insoniy xususiyatdir. Fikrlash insonning aqlan va ruhan sog'lomligining asosiy belgilaridir. Uning mustaqilligi tushunchalar,

mantiqiy birikmalar, mavjud til vositalaridan oqilona foydalanish bilan tavsiflanadi.

“Fikrlash jarayoni, - deb yozadi L. Vigotskiy, - bolaning ota-onasi bilan muloqotidan boshlanadi. Mustaqil fikrlash esa bu suhbatlarni bola “yutib”, o‘zicha “hazm qila” boshlaganidan so‘ng shakllanadi. Bu qarashga tayanib, shunday xulosa chiqarish mumkinki, fikrlash bevosita o‘z yo‘naltiruvchi kuchi, maqsadi, usullariga ega bo‘lganda, bola 5-6 yoshlarga yetganda mustaqil faoliyatga aylanadi. Fikrlashning mustaqilligi uning yuqorida sanalgan shakllaridan biri sifatida kishi shaxsiyati va siyrati, ichki “men”i bilan bog‘liqdir.

Demak, umuman, fikrlanganda narsa-hodisalarning boshqalar tomonidan kashf etilgan jihatlari bilib olinadi. Mustaqil fikrlanganda esa odam olam hodisalari va hayotiy vaziyatlar mohiyatini o‘zgalarnikiga o‘xshamagan yo‘sinda, o‘ziga xos yo‘l bilan bilib oladi. Olib borilgan kuzatishlarga tayanib, mustaqil fikrlash tushunchasiga quyidagicha ta’rif berish mumkin: mustaqil fikrlash - insonning o‘z oldida turgan muammoni aniq belgilangan maqsad va vazifalarga muvofiq holda bilimi hamda hayotiy tajribalariga tayanib, o‘z intellektual imkoniyati darajasida turli yo‘l, usul, vositalar yordamida, mustaqil ravishda hal qilishga qaratilgan aqliy faoliyatidir.

Ma’lum bo‘lishicha, fikr mustaqilligi darajasi inson aqliy faoliyatining tashabbuskorligi, pishiqligi va tanqidiyligida aks etadi. Kishi fikri mustaqilligining belgilaridan biri - tashabbuskorlik insonning o‘z oldiga aniq maqsad va vazifalar qo‘yishi, ularni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan usul hamda vositalarni qo‘llashida namoyon bo‘ladi. Bu faoliyatning pishiqligi vazifalarni tez bajarish, bu jarayonda qo‘l keladigan usul va vositalarni tezkorlik bilan izlab topish, ularni farqlashda ko‘rinadi. Aqliy faoliyat tanqidiyligi esa mustaqil fikrlovchining voqea-hodisaga munosabati, uning xususiyatlarini ajrata bilishida namoyon bo‘ladi.

Ma’lumki, tafakkur faqat ta’lim jarayonida shakllantirilmaydi. Inson faqat ta’lim-tarbiya muassasalarida fikrlashga o‘rgatilmaydi. U har bir ruhan sog‘lom insonda tabiatan mavjud bo‘lgan aqliy-jismoniy hosiladir. U har kimda o‘ziga xos tarzda, o‘z intellektual darajasida mavjud. Ta’lim-tarbiya jarayonida tafakkurning shakli, sifati, darajasini tarbiyalash, ma’lum yo‘nalishini belgilash, uni sayqallash va rivojlantirish mumkin. O‘quvchi fikrining ta’sirchanligi, ehtiyotkorligi, harakatchanligi yoki faoliyatsizligi, o‘sish-rivojlanishi uning ta’lim jarayonida shakllantiriladigan sur’ati va sifatiga ham bog‘liq. Inson fikrlashining hissiy, obrazli, mantiqiy salmog‘i tafakkur jarayonining rivojlanish sur’ati bilan qanchalik aloqador bo‘lsa, uning sifat yo‘nalishlari bilan ham shunchalik bog‘liq.

“Maqsad, vazifalari oʻzga shaxslar tomonidan belgilab qoʻyilgan, tayyor usul va vositalarga tayangan holda boshqalarning bevosita yordami bilan amalga oshiriladigan jarayonda ishtirok etgan tafakkur fikr qaramligini anglatadi. Mustaqil tafakkurga ega boʻlmagan kishilar tayyor qarashlar quliga aylanadilar. Ularning tajakkuri ...oʻsish-rivojlanishdan orqada qoladi. Mustaqil fikrlash rivojlanmagan hollarda kaltabin, aqlan erinchoq, behafsala, loqayd odam shakllanadi. Tafakkurning qaramligi, muteligi jamiyat rivojiga, millat taraqqiyotiga toʻsiq boʻlib, alohida odam uchun fojiaadir”,- deydi psixolog E. Gʻoziev.

Fikrning mustaqilligi uning sermahsulligi, samaradorligi bilan uzviy bogʻliq. Agar inson tomonidan muayyan vaqt ichida maʼlum soha uchun qimmatli va yangi fikrlar, gʻoyalar, tavsiyalar yaratilgan, nazariy hamda amaliy vazifalar hal qilingan boʻlsa, bunday fikr sermahsul, samarali hisoblanadi. Maʼlum vaqt oraligida mustaqil ravishda bajarilgan aqliy ish koʻlami va sifati (ishning pishiqligi, asoslarning kuchliligi) - tafakkur mustaqilligi darajasini oʻlchash mezonini boʻlib xizmat qiladi.

Ish jarayonida inson aqlining faoliyati uning oʻzi tomonidan kuzatilmaydi. Boshlangʻich sinf yoshidagi oʻquvchilarda ham fikrlashning mustaqilligi darajasini nazorat qilish, uni farqlash hamda rivojlantirish oʻqituvchining vazifasidir. Buning uchun oʻqituvchidan ziyraklik, taʼlim jarayonining har bosqichida har bir oʻquvchi shaxsi, intellektual imkoniyatlari, intilish va qiziqishlarini bilish talab qilinadi.

Har bir oʻquvchi yosh bosqichlariga koʻra turfa qiziqishga ega boʻladi, oʻziga xos fikrlaydi va his qiladi. Har yoshida turlicha faoliyat koʻrsatadi, borliqqa munosabati ham har xil boʻladi.

Boshlangʻich sinflar oʻqish darslari jarayonida darsga tegishli boʻlmagan biror qiziqarli hayotiy mavzu va hodisalar, kino yoki futbol oʻyinlari kabilar muhokama qilinganda oʻquvchilarning koʻp narsa bilishlari ayon boʻladi. Bu mazkur hodisalar oʻquvchilarning oʻzlari uchun bevosita qiziqarli boʻlganidan dalolatdir. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, “Ona tili va oʻqish savodxonligi” darsliklaridagi oʻquv materiallari bolalarning tabiati, yosh xususiyatlariga mos va qiziqarli boʻlishi, matnlar yuzasidan taqdim etilgan savol-topshiriqlar biri ikkinchisiga oʻxshamaydigan tarzda tuzilishi, ularning mantiq asosiga qurilishi, oʻquvchilardan mustaqil fikr-mulohazalar talab qilishi oʻquvchilarni faollashtiradi.

Maktab davrining bir bosqichidan ikkinchisiga oʻtish jarayonida bolalarda shunchaki evolutsion oʻzgarish emas, balki sifat jihatidan bir yangilanish yuz beradi. Bu jarayonda oʻquvchi taraqqiyotiga salbiy taʼsir koʻrsatuvchi jihatlarni umumlashtirgan holda quyidagicha koʻrsatish mumkin: boshlangʻich sinf oʻquvchilari aqliy rivojlanishi bilan beriladigan bilim, koʻnikma va malakalarning nomutanosibli; bilimlarning hamisha

ham mantiqqa asoslanmagani; oila bilan maktab tarbiyasi o'rtasidagi tafovut yuqori sinf o'quvchilariga xos bo'lgan harakatchanlik bilan intizom tizimining nomutanosibligi; ishtiyoqning zo'rliqi, mustaqillikka moyillik, erkinlik, mustaqillik sari intilishning balandligi bilan ta'lim-tarbiya jarayonidagi bir xillik, sustlik; odamlarga, atrof-muhitga tanqidiy nazar bilan qarashning kuchayishi bilan ta'lim jarayonida bunday intilishlarni qondirish imkoniyatining yetishmasligi; tabiiy taraqqiyot bilan ta'limiy-tarbiyaviy jarayon orasidagi nomutanosiblik singari jihatlar ko'zga tashlanadi.

Ma'lumki, bolalar maktabgacha bo'lgan davrida favqulodda ijodkorlik xususiyatiga ega bo'ladilar. 5-6 yoshda ona tilini to'liq o'zlashtirib oladilar, o'zi arming amaliy faoliyatlari va borliqni anglashlari uchun zarur bo'lgan har xil ma'lumotlarga ega bo'ladilar. Ularning bu davrdagi taraqqiyoti, odatda, muntazam o'qitish ishlarisiz, kattalar va tengdoshlari bilan tabiiy muloqoti jarayonida amalga oshadi. Bolalar maktab hayotiga kirib kelganlarida, ularning faoliyati dasturlar asosida tizimli bilim olishga o'tganda, bir qadar o'zgaradi. Bu o'qish-o'rganish jarayonida tabiiylikning buzilgani, unga sun'iylik aralashuvi tufayli sodir bo'ladi. Bola maktabga kimgach, uning mustaqilligi, o'z intellektual darajasidagi fikrlashi va ixtiyoriy faoliyati ma'lum darajada cheklanadi. U maktab talablariga muvofiq ravishda ish yuritishga majbur etiladi.

Boshlang'ich sinflarda bu tarzda singdirilgan bilim, ko'nikma, malaka va ma'naviy sifatlar bolalarni doimiy ma'rifiy xizmat ko'rsatilishga muhtoj iste'molchiga aylantirib qo'yadi. Bunday ta'lim o'quvchidan bilimlarni mustaqil ravishda ijodiy o'rganishni talab qilmaydi. Bir necha yillik shunday o'qitish natijasida bola mustaqil fikrlamaydigan kimsaga aylanadi. U har qanday aqliy zo'riqishdan o'zini tortib, bunday yumushlarni yaqinlari bo'lmish o'qituvchi, ota-onalari, o'rtog'larining zimmasiga o'ta boshlaydi. Bunday bolalar, tabiiyki, biror ishni bajarishdan zavq, lazzat yoki qoniqlik tuymaydilar.

Maktab davrida, boshlang'ich sinflardan boshlab o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishda adabiy ta'lim o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ma'lumki, boshqa o'quv fanlari bo'yicha o'tiladigan darslardagi izlanishlar natijasida o'quvchilar avvaldan ayon bo'lgan yagona xulosaga kelishadi. Masalan, to'qqiz karra to'qqiz dunyoning hamma burchagida, qaysi tilda, qanday yo'llar bilan yechilishidan qat'i nazar, natija, to'g'ri javob bitta - sakson bir. Bu mutaxassislar tomonidan qat'iy belgilab qo'yilgan ilmiy haqiqat xulosa. Yoki ona tili darslarida "kim?", "nima?" so'roqlariga javob bo'ladigan so'z turkumi hamisha ot deyilishi qabul qilingan. O'quvchilar gapning morfologik tahlili jarayonida qanday topshiriq berilishidan qat'i nazar, bu so'roqlarga javob bergan so'zlarni ot ekanligini aniqlaydilar. Bu ham avvaldan aniqlab qo'yilgan yagona ilmiy haqiqat.

Ammo adabiy ta'limning o'ziga xosligi shundaki, u ta'limning qaysi bosqichida bo'lishidan qat'i nazar, imda har bir o'quvchi o'z oldiga qo'yilgan muammoni tegishli maqsad va vazifalarini belgilagan holda bilimi, hayotiy tajribasiga tayanib turli yo'l, usul, vositalar yordamida mustaqil ravishda hal qilib, faqat o'zining badiiy haqiqatini chiqarishi mumkin.

O'rganilayotgan badiiy matn, undagi qahramonlar, tasvirlangan biror hodisa yoki vaziyat borasida har bir o'quvchining asar va darslik mualliflarinikidan, o'qituvchisinikidan farq qiluvchi o'z xulosasi bo'lishi mumkin va bu mantiqqa zid bo'lmaydi.

Boshlang'ich adabiy ta'lim metodikasi ilmida adabiy qahramonning shaxs sifatidagi o'ziga xos ruhiy olami va axloqiy sifatlarini anglash o'quvchi oldiga qo'yilgan muhim didaktik talablardan hisoblanadi. Ma'lumki, har qanday bilimni o'zlashtirish ma'lum darajada fikriy zo'riqish asosida kechadi. Darsda asar ustida ishlash mobaynida adabiy qahramon shaxsi va hayoti tahlili asnosida o'quvchining o'zi ham hayotga faol kirib boradi. O'zgalarni o'rganish orqali o'z shaxsiyatiga xos sifatlarni shakllantiradi. Asar qahramonlariga munosabatiga qarab, o'quvchi shaxsini belgilash mumkinligi ham haqiqatdan yiroq emas.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qiziquvchanligi, bilishga intilishi so'nmagan davrida ulardagi mavjud imkoniyatlardan unumli foydalanib, shaxsiyatida ijobiy fazilatlar shakllantirishga, mustaqil fikr egasini tarbiyalashga erishish maktab ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy vazifasidir. Agar bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatmoqchi bo'lsak, eng avvalo, ularni ertaklar to'qishga, sarguzashtlar tuzishga undash kerak. Fikrni faqat yangi, avval uchramagan, tortishuvlarga sabab bo'ladigan masalalarga sarflash lozim. Zerikish - fikrning dushmanidir", - degan edi italiyalik ertakchi J. Rodari.

Ko'pincha, ta'lim amaliyotida o'quvchiga tayyor bilimlarni «yig'ib oluvchi»lik roli topshiriladi. Ta'limning bunday bir yoqlama tashkil etilishi xotiraning mexanik faoliyatiga tayangan bo'lib, unda tuyg'ular, fikrlar ishtirok etmaydi, binobarin, bunday ta'lim o'quvchini faol ijodiy ishlashga o'rgatmaydi.

Inson psixologiyasi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlardan ma'lumki, o'quvchi bir narsani ikki marta eshitishni xushlamaydi. Vaholanki, ta'lim tizimida, hatto, bugun ham o'quvchi bitta ma'lumotga kamida to'rt marta - o'quv materiali yangi mavzu sifatida tushuntirilganda, u mustahkamlanganda, uy vazifasini bajarish mobaynida va keyingi darsda javob berish jarayonida to'qnashadi. Hamma darslarning uy vazifasini so'rash, yangi mavzu bayoni, uni mustahkamlash va uyga topshiriq berish tarzida bir xil tizimda olib borilishi boladagi qiziquvchanlikni susaytirib,

ta'limtarbiya jarayonini zerikarli qilib qo'yadi. Darslar o'quvchining qiziqish va istaklariga muvofiq tashkil qilingandagina samarali bo'ladi.

O'qituvchi o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish maqsadida tashkil qilingan o'qish darslarida ularga ma'lum vaqt ichida bajarilishi lozim bo'lgan topshiriq beradi. Kichik yoshdagi o'quvchilar oldiga har xil adabiy timsollarni mustaqil taqqoslash talabini qo'yish ularda qat'iy qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinflar o'quvchilarida bunday ko'nikmani hosil qilish uchun, avvalo, ularni konkret shaxs yoki hodisani kuzatish, taqqoslab o'xshash va farqli tomonlarini ko'ra bilish, umumiy va xususiy jihatlam, ikkinchi darajali narsalarni ajrata bilishga yo'naltirish talab qilinadi.

Boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarni narsa hodisalarni taqqoslashga o'rgatish - tafakkurning oddiy, shu bilan birga favqulodda ahamiyatli turi hisoblanadi. U muayyan umumiylikka ega bo'lgan har xil hodisalarni qiyoslashdan yuzaga keladi. Umumiy belgilarga ega bo'lgan predmetlar solishtirilganda ularning farqli tomonlari ham ko'rinadi. Ikki yoki bir nechta timsol tabiatidagi o'xshash va farqli tomonlarni aniqlash uchun inson fikran ularning o'ziga xos xususiyatlarini ajratadi, belgilarini aniqlaydi (analiz qiladi) va ularni taqqoslagan holda umumiy tomonlarini tayin etadi (sintez qiladi). Shundan so'nggina o'z mustaqil fikrini aytadi.

Boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonida o'quvchi tafakkuri mustaqilligiga erishish uchun o'qituvchidan o'quvchilarni darslikda berilgan tushuncha-yu xulosalarning to'g'riligini tekshirish va dalillashga, bu yo'lda eng qulay usul va metodlardan foydalanishga, har bir narsa-hodisa yuzasidan mustaqil fikr yuritishga, vaziyatga ijodiy yondashishga, birovlariga, hattoki o'qituvchisiga ham, yoqish-yoqmasligidan qat'i nazar, o'z fikrini aytishga o'rgatish talab qilinadi. Muallim tarbiyalanuvchilarni mantiqiy fikr yuritish usullari bilan tanishtirib borishi; qolipda fikrlashga yo'l qo'ymasligi; nafaqat darslik muallifi yoki o'qituvchisining, balki o'rtoqlari fikr-mulohazalarini ham takrorlamaslikka, ijodiy izlanishga yetaklashi; o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, ularning aqliy imkoniyatlarini ishga sola bilishi; har bir o'quvchi oldiga o'ziga xos muammo, savol yoki topshiriq qo'ya olishi va uni yechishga yo'naltirishi; uchraydigan qiyinchiliklarni yengishga odatlantirishi zarur.

Boshlang'ich sinflar o'qish darslarida: o'quv topshiriqlarining noto'g'ri qo'yilishi; o'quvchilarni muntazam ravishda erkin faoliyatga undamaslik; mustaqil faoliyatning rivojlanganlik darajasiga e'tibor bermaslik o'quvchi fikrlashidagi mustaqillikning rivojlanishga to'siq bo'ladigan asosiy sabablardandir. O'quvchilardagi tanqidiy tafakkur va mulohazaning yetarli darajada taraqqiy etmaganligi, estetik did hamda madaniy saviyaning pastligi badiiy asar qimmatini yuzaki baholashga olib keladi. Asar to'g'risida chuqur

fikr yuritmasdan turib unga baho berishga shoshilish hollari asl turmush bilan badiiy asar o'rtasidagi farqni anglay olmaslikka olib keladi.

Bugungi boshlang'ich adabiy ta'lim metodikasi o'quvchining u yoki bu badiiy asarni o'qib, tushunishining o'zini yetarli emas, deb hisoblaydi. O'quvchi asarga yangicha yondasha bilishi kerak. Bu boshlang'ich sinf o'qituvchisining saviyasi va bilimdonlik darajasiga bog'liqdir. Shunda o'quvchining kichik yoshidan narsa va hodisalar, odamlar haqida mustaqil nuqtai nazar shakllana boradi. O'z-o'zidan ma'lumki, bu fazilat o'zgalaming tashqaridan bergan ko'rsatmalari mahsuli emas, kichik o'quvchining shaxsiy fikri, mustaqil o'ylashi va bir qarorga kelishining natijasi bo'ladi. Boshlang'ich sinflar o'qituvchisi o'quvchilarining tortinchoq bo'lishiga, fikrini ochiq aytmay, dilida saqlab qolishiga yo'l qo'ymasligi kerak.

Boshlang'ich sinflarning o'qish darslarida o'quvchini faqat o'zi yaxshi bilgan, uni qiziqtiradigan masalalar haqida fikrlashga, yozishga undash kerak boladi. O'quvchi uchun o'zi yaxshi bilmagan, o'ylamagan mavzu haqida yozishdan azobliroq yumush yo'q. Bunday topshiriq uning shaxsida yuzakilikni keltirib chiqaradi, ko'chirmachilikka majbur qiladi. O'quvchida bezovta, uyg'oq qalbni tarbiyalash uchun, avvalo, unda atrof-muhitga, tabiatga, hayvonot va nabotot olamiga, insonga kuchli qiziqish uyg'otish, har bir narsaning mohiyatiga kirishga yo'naltirish lozim bo'ladi.

L. Tolstoyning fikricha, bolalarda tafakkur erkinligini o'stirish uchun ularni ijodga undovchi hayotiy omil va kerakli material bilan ta'minlash zarur. Bolaga erkinlik berish, Uuni o'qitishni bas qilish" shaxs shakllantirishda juda katta samara beradi. "Agar mening bolalarga berganlarimni usul deb atash mumkin bo'lsa,- degan ekan L. Tolstoy, - usullar quyidagilardan iborat: a) ularga eng katta va xilma-xil mavzulami taklif etish va tanlash ixtiyorini berish. Bu mavzular bolalar uchun maxsus tanlangan bo'lmay, o'qituvchining o'zi uchun ham o'ta jiddiy va qiziq bo'lishi; b) bolalarga namuna sifatida faqat tengdoshlarining ishlarini berish; v) eng muhimi, bolalarning ishlarini tekshirayotganda daftarining ahvoliga, xatining sifatiga, xatolariga va, ayniqsa, uning ifoda tarziga, aytish joiz bo'lsa, uslubiga hech qachon tanbeh bermaslik kerak». Ana shunda boshlang'ich adabiy ta'lim oldiga qo'yilgan maqsad amalga oshishi bir muncha tezlashishi mumkin.

O'quvchining mehnati oson bo'lishi kerak emasligi, ularni mustaqil bilim olish, ko'nikma shakllantirish, malaka hosil qilish, mehnatga qiziqtirish, o'zida muayyan axloqiy sifatlarni qaror toptirishga odatlantirish zarurligi, bu esa qiyinchiliksiz amalga oshmasligi taniqli pedagoglar tomonidan ko'p bor ta'kidlangan. Faqat qiyinchiliklarning me'yorini bilish muhim ahamiyat kasb etadi. Toki, bu mehnat o'quvchining yosh xususiyatlariga mos, o'zlashtiriladigan bo'lishi, uni bajarish huzur va zavq

bag'ishlashi lozim. Insonga nisbatan bo'lgan talabchanlik uni kamolot sari yetaklashi va o'zini rivojlantirishga undashi kerak.

O'quvchilarda o'z fikrini ifodalash ko'nikmasini shakllantirishga boshlang'ich sinflardan boshlab katta e'tibor berish lozim. Ma'lumki, boshlang'ich sinf va kichik o'smirlik davrida diktant yoki bayon yozishda yaxshigina natijalarga erishgan O'quvchilar yuqori sinflarga borganda adabiy yoki erkin mavzularda ijodiy ishlar yozishga qiynalib qoladilar. O'zgalarning fikrini juda chiroyli qilib takrorlab beradigan "savodli" o'quvchilar ko'pincha o'z fikrlarini ifodalab berolmaydilar. Ular yo asar mazmunini qayta hikoya qiladilar yoki darslik mualliflari yoxud o'qituvchisining darsda aytganlarini takrorlaydilar. Ko'pchilik o'quvchilar maktabni o'z fikr va qarashlaridagi originallikni keraksiz deb bilgan holda bitirib ketadilar. Shuning uchun ham fikrni ifodalash ishini fikr aytishga uyalmaydigan davrdan, yani boshlang'ich sinflardan, hatto maktabgacha tarbiya muassasalaridan boshlash maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'qish darslarida badiiy asarlar bilan ishlash ijodkorlarning asarlari zamiriga singdirgan yuksak insoniy g'oyalarni o'quvchining ko'ngil mulkiga aylantirish demakdir. Bu o'quvchilar ularni faqat o'qishi bilan emas, balki tom ma'noda uqishi, o'rganishi va bilganlarini yozma yoki og'zaki ravishda ifodalashi orqali amalga oshiriladi. O'qish darslarida asosiy ish asarni o'qish, matn haqida o'quvchilar bilan suhbatlashish, uni tahlil qilishdan iborat. Badiiy asarlar orqali o'quvchining hayotga yaqin, qiziqarli masalalar bilan doim band bo'lgan aqli o'quv materialini o'zlashtiradi. Kuzatishga mantiqiy asoslar va xulosalarga o'rgangan o'quvchi asta-sekinlik bilan qachonlardir o'zi uchun mavhum bo'lgan fikrlarni ham ilg'aydi, ularda ham qiziqarli narsalarni ko'ra biladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qilgan badiiy asarni o'rtoqlari bilan birgalikda tahlil qilishlari, asar matnidagi hayotiy muammolarga munosabat bildirishlari ularda tanqidiy nuqtai nazarni shakllantiradi. Bu hol tarbiyalanuvchilarni biror ishga yuzaki yondashmaslikka, puxta o'rganmay, asoslar topmay turib fikr aytmaslikka o'rgatadi. Aslida, tanqid to'plangan qator ma'lumotlar asosida tahliliy muhokama qilishdir. O'quvchini shunday belgilarni qidirishga va ularni tahlil qilishga o'rgatish uni jiddiy fikrlashga, ehtiyotkorlik bilan mulohaza yuritishga moyil qiladi.

O'qish darslarida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishda ular bilan asar haqida suhbatlashish, asar matnidan javob izlashga (matnni aynan takrorlashga emas) majbur etadigan savollar berish, savollar yordamida o'quvchini asar mohiyatiga olib kirish, undagi tasvir haqida ongli ravishda, to'la ishonch bilan ma'lum xulosalarga kelishga ko'maklashish juda muhim. Badiiy asar tahlili jarayonida asarning mazmun va shakli orasidagi aloqani nazardan qochirmaslik, unda aks etgan shaxs bilan jamiyat orasidagi

munosabatga e'tibor qaratish ham o'qish darslarining samaradorligini ta'minlaydi.

Boshlang'ich sinflar o'qish darslarida badiiy asarlarni ijodiy o'rganish o'quvchilardan ko'p tomonlama, murakkab faoliyatni talab etadi. O'quvchi o'z tasavvur, tuyg'u va tafakkur kuchi bilan asar timsollarini o'rganadi, muallifning axloqiy-estetik qarashlarini anglaydi, bularning barchasini o'z hayotiy olami bilan taqqoslaydi. Shu yo'l bilan matn mohiyatiga imkon qadar kirib boradi. Badiiy asarlar va ular haqidagi qarashlarni o'zlashtirish jarayoni o'quvchining tushuncha-yu tuyg'ulari hamda dunyoqarashining shakllana borishi bilan tabiiy ravishda bog'liq bo'ladi. Badiiy asar tahlili muallif obrazli tafakkurining mohiyatini anglatadi. Bu jarayondagi bilish inson tafakkurining olamni anglashga bir umr, to'xtovsiz intilishi demakdir.

O'qish darslarida badiiy asarni to'laqonli o'zlashtirish tuyish va fikrlashning birligi orqali amalga oshadi. O'zlashtirish uchun esa fikrlash lozim. Har qanday asar zahirida uning tahliliga asos bo'ladigan jihatlar ifodalangan bo'ladi. Hamma gap tahlil jarayonida hayotiy va badiiy mantiq asosida mana shu jihatni ilg'ay olishdadir.

Boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlash asosida bilim olishlarini ta'minlashda ta'lim maqsadini to'g'ri belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich adabiy ta'lim metodikasi ilmi har bir o'qish darsi oldiga tarbiyaviy, ta'limiy, yo'naltiruvchi va rivojlantiruvchi maqsadlar qo'yilishi lozimligini ko'zda tutadi. Bu xil maqsadlar to'g'ri belgilab olinsa, dars jarayoni shu asosda tashkil etilsa, o'quvchilarning mustaqil fikrlashlari uchun ulkan imkoniyatlar paydo bo'ladi. Afsuski, hozir ham dars jarayonida o'qituvchining diqqat markazida o'quvchilarning mustaqil faoliyatini ta'minlash emas, balki o'z faoliyatini tashkillashtirish masalasi ustuvorlik qilib kelmoqda. Ya'ni o'qituvchi darsga tayyorlanishda o'quvchilar emas, o'zi qilishi kerak bo'lgan ta'limiy-tarbiyaviy ishlarni birinchi o'ringa qo'yadi. Butun diqqat-e'tiborini ana shunga qaratadi. O'quvchilar ikkinchi planga tushib qoladi.

Boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishda dars shaklini oldindan aniqlab olish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda: o'quv materialining mazmuni, hajmi, darsning o'z oldiga qo'ygan maqsadlari va qiyinlik darajasini belgilash; materialning o'quvchi hayotiy tajribasi, ilgari o'zlashtirgan bilimni va aqliy-amaliy faoliyati bilan aloqasini o'rnatish; o'quvchining mustaqil ishlari va o'quv topshiriqlari tizimini aniqlash; darsning jihozlarini, axborotlarning asosiy va qo'shimcha manbalarini o'rnatish ko'zda tutiladi.

O'qish darslari sinfdagi o'quvchilar bilan yalpi ishlash, ayni vaqtda har bir bolaning mustaqil faoliyatini birgalikda qo'shib olib borish ko'zda tutilgan holda, o'qitishning jamoa, guruh yoki individual shakllarida tashkil

etilishi mumkin. Bundan tashqari, o'qish darslarining maqsad va vazifalariga, mazmun va metodlariga mos keladigan tizim ham zarur.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilarini badiiy asarlar o'qishga O'rgatish, shu asosda ularni mustaqil fikrlashga odatlantirish uchun ota-onalarini bolalariga kitob o'qib berishga majbur qilishi lozim. Buning uchun maktabda bolalar va ota-onalarning kitob o'qishiga bag'ishlangan birgalikdagi majlislarini tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday majlislarda ota-onalarga farzandlariga o'qib berishi lozim bo'lgan badiiy asarlar ro'yxatini yozdirish, avvalo, maktab kutubxonasini zaruriy adabiyotlar bilan boyitish, sotib yoki ijaraga olish mumkin bo'lgan kutubxonalar yoxud internet sahifalari haqida ma'lumot berish kerak bo'ladi. Kitoblarning o'qilish muddatini belgilash va ota-onalarni bundan xabardor qilish zarur. Bolasining ertasi uchun qayg'uradigan ota-onalar bu ishlarni bajarishadi. O'qituvchi belgilangan muddatda o'qilgan badiiy asarlar ustida ishlash darslarini tashkil qilishi, suhbat asnosida o'quvchilariga matn mazmunini qayta hikoyalashni emas, balki munosabat bildirishni talab qiluvchi savol-topshiriqlar bilan murojaat qilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kompyuterga qiziqishlari baland ekani ayon. O'qituvchi o'quvchilardagi shu tabiiy xususiyatdan oqilona foydalana bilishi kerak. Ya'ni ular o'qishlari lozim bolgan badiiy asarlarni elektron kutubxonalardan topib o'qishni tavsiya qilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Yoki kompyuter orqali ko'rilgan multfilm, kinolar bilan ularning kitob variantini solishtirish borasida ham suhbatlar tashkil etish mumkin. Bunday taqqoslash darslarida o'quvchilar kitobda ifodalangan, kino yoki multfilmda aks ettirish aslo mumkin bo'lmagan muhim jihatlarni topishga yo'naltirilishi, buning sabablari haqida o'ylab ko'rishga undalishi, qahramonlar shaxsini ochishda kitobda aks ettirilgan baland tuyg'ular tasviri, iztiroblar ifodasining qanchalar muhim ekanini anglashga yo'naltirilishi zarur.

Boshlang'ich sinf yoshidan o'quvchilarni kitob o'qishga yo'naltirishning yana bir yo'li ularni rag'batlantirishdir. O'quvchilar ma'lum bir sinfni tamomlasalar, ularga maqto'v yorliqlari beriladi. Ana shu yorliqlar o'rniga taniqli shoir yoki yozuvchilarning kitoblari sovg'a qilinsa, foydaliroq boladi. Qolaversa, taniqli bolalar shoirlari yoki yozuvchilari bilan o'quvchilar uchrashuvlarini tashkil etish, ular bilan yosh kitobxonlar o'qigan asarlar yuzasidan suhbatlar uyushtirish ham o'quvchilarning badiiy so'zga muhabbatini oshirishi tabiiy.

Xullas, yosh avlod ma'naviy takomilini ta'minlashda, ularni mustaqil fikrlashga yo'naltirishda kitobdan oqilona foydalanish, buni to'g'ri tashkil eta bilish oilada ota-onaning, ta'lim muassasalarida o'qituvchilarning burchidir.

Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi

Qambar Ota Qishki ta'til

E'tibor qilinsa, taqdim etilayotgan barcha dars ishlanmalari yoki badiiy matnlarning tahlili, asosan, o'quvchilarning mustaqil faoliyati va tafakkuri taraqqiyotiga yo'naltirilganligini payqash mumkin. Bolalarni mustaqil fikrlashga yo'naltirishni maktabgacha tarbiya muassasalari mashg'ulotlaridan boshlab amalga oshirish maqsadga muvofiq ekani ayon. Taiim-tarbiyaning dastlabki bosqichida bu yo'ialishda erishilgan muvaffaqiyatlar boshlang'ich sinflarning dastlabki bo'g'inidan izchillikda davom ettirilishi bu boradagi samaradorlik garovidir. Shu ma'noda Qambar Otaning to'rtinchi sinf "O'qish savodxonligi" darsligidan o'rin olgan "Qish" she'rini kichik o'quvchilarning mustaqil tafakkuri va faoliyatini amalga oshirishga yo'naltirilishini ta'minlashni quyidagicha tashkil etish mumkin. Avval o'qituvchi she'rni ifodali qilib o'qib beradi. So'ngra o'quvchilarini matn mohiyatiga olib kirishga, ularni mustaqil mulohaza yuritib fikrlashga undash maqsadida asar tahliliga kirishiladi. Darslikda mazkur mavzuni o'rganishga qaratilgan birgina: «Qish fasli sizga nimasi bilan yoqadi?» degan savol kiritilgan. Bu savol o'quvchilarni asar mazmuniga mutlaqo murojaat qildirmaydi. Bu bo'yicha ish tutilsa, she'r o'qilgan joyida qolib ketaveradi. Uning o'quvchi shaxsiga hech qanday ta'siri bo'lmaydi. Axir bu she'r ma'lum maqsad asosida yozilgan va darslikka material sifatida kiritilgan. U shu maqsadga xizmat qilmog'i uchun o'qituvchi va o'quvchilar uning muhitiga kirmoqlari lozim. Buning uchun o'qituvchi birinchi sinf o'quvchilariga quyidagi savol va topshiriqlar bilan murojaat qilishi maqsadga muvofiq boladi Ko'rinib turibdiki, "Qish" she'ri mazmuni yuzasidan bolalarga taqdim etilgan savol va topshiriqlarning birortasiga matnda tayyor javob yo'q. O'quvchilar o'zlari mustaqil mulohaza yuritib fikr aytadilar. Shu tariqa badiiy asarning mohiyatiga kiradilar. Undagi go'zalliklarni ilg'aydilar, tasavvur qiladilar. Mustaqil mulohaza yuritib munosabat bildiradilar. Shu tariqa badiiy matnlarning mohiyatiga kirib so'zdan, tabiat tasviridan zavq oladilar. Bu zavq ularning ma'naviy kamolotiga o'z ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Uyga vazifa sifatida she'rni yod olishni topshirish mumkin. Sinfdagi chizishga qobiliyati bor bolalarga qish bilan bog'liq suratlar chizib kelishni topshirish ham o'rinli bo'ladi. Keyingi darsda suratkashlar chizganlarini o'rtoqlariga o'qib berishlarini talab qilish shart. Bu bilan o'qituvchi qobiliyat egalarini rag'batlantirgan bo'ladi.

Savol va topshiriqlar:

1. Mustaqil fikrlash tushunchasiga berilgan quyidagi ta'rifga diqqat qiling: "Insonning o'z oldida turgan muammoni aniq belgilangan maqsad va vazifalarga muvofiq holda bilimi hamda hayotiy tajribalariga tayanib, o'z intellektual imkoniyati darajasida turli yo'l, usul, vositalar yordamida,

mustaqil ravishda hal qilishga qaratilgan aqliy faoliyatidir». Uni qanday tushunganingizni birorta badiiy matnga tayangan holda asoslab bering. O‘qish darslarida o‘quvchilarni mustaqil mulohaza yuritishga yo‘naltirish borasida mulohaza yuriting.

2. Inson tafakkuri mustaqilligi darajasining belgilari - tashabbuskorlik, pishqlik va tanqidiylik haqida o‘ylab ko‘ring. Ularni o‘z qarashlaringiz asosida, hayotiy yoki badiiy haqiqatlar misolida tahlil qiling.

3. Quyidagi fikrni o‘qing: “Maqsad, vazifalari o‘zga shaxslar tomonidan belgilab qo‘yilgan, tayyor usul va vositalarga tayangan holda boshqalarning bevosita yordami bilan amalga oshiriladigan jarayonda ishtirok etgan tafakkur fikr qaramligini anglatadi. Mustaqil tafakkurga ega bo‘lmagan kishilar tayyor qarashlar quliga aylanadilar. Ularning tafakkuri o‘sinh-rivojlanishdan orqada qoladi. Mustaqil fikrlash rivojlanmagan hollarda kalabin, aqlan erinchoq, behafsala, loqayd odam shaklianadi. Tafakkurning qaramligi, muteligi jamiyat rivojiga, millat taraqqiyotiga to‘siq bo‘lib, alohida odam uchun fojiadir». Undagi kalit so‘zlami alohida ajratib yozing. Har bir so‘zning mazmun-mohiyatini ochib bering. Olingan ko‘chirmadagi har bir jumlani alohida-alohida tahlilga torting. Mustaqil fikrga ega bo‘lmagan fuqarolar jamiyatining, alohida shaxsning fojiasi darajasi haqida birgalashib mulohaza yuriting.

4. Inson tafakkurining mustaqilligi darajasini o‘lchash mezoniga e‘tibor qiling: “Ma‘lum vaqt oralig‘ida mustaqil ravishda bajarilgan aqliy ish ko‘lami va sifati” Siz buni qanday tushundingiz? Bo‘lajak o‘qituvchi sifatida o‘quvchilar bilimining mustaqilligi darajasini nimalarga asoslanib baholash to‘g‘risida o‘ylab ko‘ring. Kursdoshlar o‘zaro muhokama qilib, bir asar misolida qarashlaringizni asoslang.

5. Quyidagi fikrga diqqatingizni qarating: “Ammo adabiy ta‘limning o‘ziga xosligi shundaki, unda har bir o‘quvchi o‘z oldiga qo‘yilgan muammoni tegishli maqsad va vazifalarini belgilagan holda bilimi. hayotiy tajribasiga tayanib turli yo‘l, usul, vositalar yordamida mustaqil ravishda hal qilib, faqat o‘zining badiiy haqiqatini chiqarishi mumkin”. Bunga nima deysiz? Ona tili yoki matematika darslarida kelinadigan yagona haqiqat-xulosa bilan adabiyot darslarida qabul qilinadigan turfa haqiqatlar bir-biridan mazmunan qanday farq qiladi? Ularning mohiyatida, Sizningcha, nima yotadi? Ko‘chirmaning mazmunini sharhlang.

6. Italiyalik mutaxassis J. Rodarining “Agar bolalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatmoqchi bo‘lsak, eng avvalo, ularni ertaklar to‘qishga, sarguzashtlar tuzishga undash kerak. Fikrni faqat yangi, avval uchramagan, tortishuvlarga sabab bo‘ladigan masalalarga sarjlash lozim. Zerikish - fikrning dushmani” degan qarashlariga asoslanib buni amaliyotga tatbiq

etish yo'llari haqida o'ylab ko'ring. Siz, bo'lajak o'qituvchi, mazkur holatni qanday tashkil etgan bo'lardingiz?

7. Yuqorida: Muallim tarbiyalanuvchilarni mantiqiy fikr yuritish usullari bilan tanishtirib borishi; qolipda fikrlashga yo'l qo'llamasligi, nafaqat darslik mualliflari, balki o'rtoqlarining fikr-mulohazalarini takrorlamaslikka, ijodiy izlanishga yetaklashi; o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, ularning aqliy imkoniyatlarini ishga sola bilishi; har bir o'quvchi oldiga o'ziga xos muammo qo'ya olishi va uni yechishga yo'naltirishi; uchraydigan qiyinchiliklarni yengishga odatlantirishi zarur ", degan fikr bor. Siz buni, bo'lajak o'qituvchi sifatida, qanday tasavvur qilasiz? Muallim zimmasiga qo'yilayotgan har bir talabni alohida ajratib yozing. So'ngra ularni tahlilga torting. Amalda qanday bajarish kerakligi haqida birgalashib mulohaza yuriting.

8. Lev Tolstoyning "Bolani o'qitishni bas qilish kerak"ligi haqidagi fikriga qanday qaraysiz? Unda o'qituvchi, ya'ni Siz, darsda nima qilasiz? Bu haqda mazkur darslikdan o'qib o'rganganlaringiz bilimlarga tayanib mantiqli mulohaza yuriting. Tolstoyning qanchalar haq ekaniga o'zingiz qanoat qiling. Xulosalaringizni kursdoshlar bilan ortoqlashing.

9. Bo'limda alohida ta'kidlangan "O'quvchining mehnati oson bo'lishi kerak emas", degan fikrga o'z munosabatingizni bildiring. Bu haqiqatga qo'shilasizmi, yo'qmi? Har ikkala holatda ham fikringizni asoslang.

10. Zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimiga xos bo'lgan o'quvchidagi ichki imkoniyatlarni uyg'otib, uni o'zi o'qiydigan va o'zini o'zi tarbiyalaydigan qilish, bu jarayonda o'zi tashabbuskor, ehliyojmand bo'lishiga erishish lozimligi hamda butun kuchni shunga yo'naltirish" tarzidagi vazifalarning mohiyatiga kirishga urinib ko'ring. Bularni boshlang'ich adabiy ta'lim amaliyotida qanday tashkil etish mumkin deb o'ylaysiz? Fikrlaringizni o'rtoqlashing.

11. O'quvchilarni kitob o'qishga jalb qilish borasidagi taklif va mulohazalarga diqqat qiling. Ularni yana qanday tavsiyalar bilan boyitgan bo'lardingiz?

Reja:

1. Adabiy asarlarni didaktik tahlil etishda o'qituvchi o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati.
2. Didaktik tahlil usullari.
3. Boshlang'ich sinflar o'qish darslarida badiiy asarni didaktik tahlilga tortish bosqichlari.
4. Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi.

Tayanch so'zlar: *lekstual tahlil, timsolli tahlil, muammoli tahlil, matnni tasvirlash.*

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muminova D.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi. –N.: Namangan, 2019. – 170 b.
 2. Asqarova O., Muminova D.A. O'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Namangan. Namangan.: 2019. -218 b.
 3. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoliddinova Sh. Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi. –Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2020. -381 b.
- [www. tdpu. uz](http://www.tdpu.uz)
[www. pedagog. uz](http://www.pedagog.uz)
[www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet. Uz)

Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, ta'lim tizimida yoshlar, xususan, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning umumiy rivojlanishi - axborotlar oqimi asnosida bilimi, texnika va texnologiyalar ko'magida intellektual imkoniyatlari, dunyoqarashining nisbatan tez boyib-kengayib borishi umumiy pedagogika va xususiy metodika sohalarida ham ko'tarilish yuz berishini, o'qitish mazmuni va metodlariga o'zgartirishlar kiritilishini taqozo etmoqda. Shularga bog'liq holda boshlang'ich adabiy ta'lim metodikasini takomillashtirib borish ham davr talabidir. Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida takroriy bayon qilish mashqlarini kamaytirish, ijodiy va o'qilgan matn yuzasidan o'z fikrini bayon qilish ko'nikmasini o'stiradigan mashqlarni ko'paytirish, asar qismlari va yaxlit mam ustida ishlanadigan jarayonni kengaytirish, badiiy bitik mazmuni va obrazlari ustida ishlashda o'quvchilarning mustaqilligini oshirish, matnlarning didaktik tahlilida xilma-xil topshiriq turlarini yaratish, ta'limda texnika vositalari va ilg'or pedagogik texnologiyalardan maksimal darajada foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Buning uchun - avval “didaktik tahlil” tushunchasining mohiyatiga kirib olish o‘rinli bo‘ladi. Q.Yo‘ldoshev o‘zining “Badiiy tahlil asoslari” nomli monografik tadqiqotida asarlar tahlili turlari haqida so‘z yuritarkan, didaktik tahlilga shunday ta’rif beradi: **“O‘quv (didaktik) tahlili jamoa shaklida amalga oshirilib, badiiy asarning hozirgi hayotiy va badiiy mantig‘i hamda estetik o‘ziga xosligini anglash orqali o‘quvchilarda ezgu ma’naviy sifatlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan estetik-pedagogik faoliyatdir”** va o‘quv tahlili belgilab qo‘yilgan vaqt davomida, muayyan joyda, yosh va intellektual darajasi bir-biriga yaqin bo‘lgan o‘quvchilar o‘rtasida, ularning intellektual imkoniyatlari doirasida, jamoaviy tarzda amalga oshirilishi ko‘zda tutilishini aytadi.

Olim adabiy asarlarni didaktik tahlil etishda o‘qituvchi-o‘quvchilarning birgalikdagi faoliyatini quyidagi uch usulda uyushtirilishini ma’lum qiladi:

- a) muallifga ergashib yoki matn doirasidagi tahlil;
- b) badiiy obrazlar asosidagi tahlil;
- v) muammoli o‘quv tahlili.

Monografiyada didaktik tahlilning birinchi usulida o‘qituvchi badiiy matnning estetik mohiyatigagina emas, balki uning qurilish tartibiga ham amal qilishi va matn mantig‘ini, uning ichki tartibini aslo o‘zgartirmagan holda asar zimnidagi ma’noni, badiiy jozibani o‘quvchilar bilan birgalikda kashf eta borishini ta’kidlaydi. Buni tekstual tahlil, ya’ni asar matniga tayanib tashkil etiladigan tahlil usuli deyish ham mumkinligini va bunday tahlil kechimida o‘qituvchi yo‘naltiruvchi faoliyat ko‘rsatishini aytadi.

Ikkinchi yo‘nalish, ya’ni obrazlarga tayanib tahlil qilishda o‘qituvchining e’tibori asardagi timsollarga qaratilishi va asarning badiiy ma’nosi, jozibasi obrazlar ruhiyatini anglab borish asnosida ochilishini ma’lum qiladi. Bu usuldagi tahlilni muallif timsolli tahlil deb atashni ma’qul ko‘radi va bu yo‘nalishda amalga oshiriladigan tahlilda o‘quvchilarning ancha faol ishtirok etishlariga imkoniyat tug‘ilishini aytadi.

Asarlar didaktik tahlilining uchinchi usuli - muammoli tahlil haqida monografiyada tahlil, asosan, o‘quvchilar tomonidan olib borilishi ko‘zda tutilishi ta’kidlanadi. O‘qituvchi tarbiyalanuvchilari oldiga badiiy asar matnidan kelib chiqqan holda badiiy yoki hayotiy muammo qo‘yishini va ularga bu muammoni yechish yo‘llarini ko‘rsatib, bu kechimda foydalanish mumkin bo‘lgan qo‘shimcha adabiyotlar bilan ta’minlashi kerakligi aytiladi. Asar tahlili jarayonida o‘quvchilar faqat o‘zlari bilgan tushunchalaridangina foydalanib qolmay, bir qator yangi estetik-mantiqiy bilimlarni mustaqil o‘zlashtirib olishga ham majbur bo‘lishlari ma’lum qilinadi. Jamoaviy muammoli tahlil kechimida o‘quvchilarning ma’naviy olamida ham, aqliy dunyosida ham muayyan o‘zgarishlar sodir bo‘lishi, muammoli tahlil faqat jamoaviy shaklda emas, balki individual yo‘sinda ham amalga oshirilishi

mumkinligi, biror asar yuzasidan qo'yilgan hayotiy-estetik muammoni yechish uyga vazifa qilib berilganda, individual muammoli o'quv tahlili yuzaga kelishi aytiladi.

Bu fikrlaming barchasiga qo'shilgan holda aytish mumkinki, boshlang'ich adabiy ta'limda didaktik tahlilning bu muammoli turi o'quvchilarning yosh xususiyatlari va intellektual imkoniyatlari hisobga olinganda kutilgan natijani bermasligi ham mumkin. Shu bois didaktik tahlilning muammoli usuli adabiy ta'limning yuqori bosqichlari maqsadiga muvofiqdir.

Monografiyadagi didaktik (o'quv) tahlilda o'quvchilar adabiy timsollarni o'z taqdiri va o'ziga xos tabiatiga ega tirik kishilar tarzida qabul qilishlariga erishish kerakligi, shundagina, bu timsollar tuygan tuyg'ular tarbiyalanuvchilarga ham yuqishi, ta'sir qilishi, ya'ni tarbiyalashi haqidagi qarashlarga ham qo'shilish mumkin. Bu qarashlar bevosita boshlang'ich sinflar o'quvchilariga ham daxldor.

Olimning badiiy asarlar didaktik tahlili mobaynida timsollarning ijobiy va salbiy kabi bir-biriga zid guruhlariga ajratilishiga yo'l qo'ymaslik, har bir badiiy timsolni o'zi qarama-qarshi tabiatli kishilar nuqtai nazaridan to'g'ri baholashga erishish lozimligi haqidagi qarashlari ham diqqatga sazovor. Kichik o'quvchilarga atrofdagi odamlarni jo'ngina yaxshi yoki yomonga ajratish mumkin emasligi, har bir kishi tabiatida ijobiy va salbiy sifatlar mavjudligi, mukammallik faqat Yaratganga xosligi badiiy timsollar misolida xatti-harakatlari, tutumlari tahlili asnosida anglatib boriladi.

Mustaqillik tufayli ta'lim sohasida amalga oshirilgan islohotlar boshlang'ich ta'lim bo'yicha konsepsiya va Davlat ta'lim standartining yaratilishi, o'quv dasturlarining davr talablaridan kelib chiqib yangilanishi, oradan o'n yillar o'tgach, davlat ahamiyatiga molik bu pedagogik hujjatlarning takomillashtirilishi, darsliklaming yangilanganligi sohada ma'lum taraqqiyot bo'layotganidan dalolat beradi. albatta. Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida badiiy asarlarni didaktik tahlilga tortishda ham:

- asarlar mazmunini tahlil qilish va to'g'ri, tez. ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirishni bir tizimga solishga urinildi;

- asarlarning g'oyaviy asoslari va mavzusini, uning obrazlari, sujet chizig'i, kompozitsiyasi va tasviriy vositalarini tushuntirish o'quvchilarning shaxs sifatida umumiy kamol topishiga yaxshi xizmat qilishiga, shuningdek, bog'lanishli nutqining o'sishiga e'tibor qaratildi;

- o'quvchilarning hayotiy tajribasiga tayanish asar mazmunini ongli idrok etishning asosi va uni tahlil qilishning zaruriy sharti ekani ustuvorlik qila boshladi;

- sinfda o'qishga o'quvchilarning bilish faoliyatini takomillashtirish, atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish va ilmiy dunyoqarashlarini

shakllantirish asosida tahlil qilinishiga samarali vositasi sifatida yondasha boshlandi.

Lekin dunyo miqyosidagi taraqqiyotning tezligi tufayli bu usullar bugun boshlang'ich adabiy ta'lim oldiga qo'yilayotgan talablarga to'liq javob berishga qodir bo'lmay qoldi. Boshlang'ich adabiy ta'limda badiiy asar tahlilining muhim omillardan biri uning o'quvchilarga hissiy ta'siridir. Kichik o'quvchilar muallifning asarda nazarda tutgan yetakchi fikrini tushunibgina qolmay, uni hayajonlantirgan haqiqatlar, voqea-hodisalami tuyishlari, hayajonlanishlari, badiiy asar o'qish va uning ustida ishlashdan zavq ola bilishlari ma'naviyatlarining sog'lomlashuvida muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limi jarayonidagi badiiy matnlarning didaktik tahlili asnosida o'quvchilarda mustaqil fikr paydo bo'lishi, munosabat uyg'onishi, muallif qayd etgan yoki o'qituvchi nazarda tutgan dalillarga to'g'ri kelish-kelmasligidan qat'i nazar, o'z qarashlarini belgilab olishi zarur.

Boshlang'ich adabiy ta'limdagi badiiy asarlar tahlilida asaming estetik qimmati, badiiy go'zalligiga ham alohida e'tibor qaratilishi, shu asnoda o'quvchilarning badiiy savodxonligi ham ta'minlanishi zarur. O'qish darslari o'quvchilarda badiiy asarlarning bir-biridan farqini ajrata bilish, yozuvchining hayotiy voqealarni qanday badiiy vositalar orqali aks ettirgani va qanday obrazlar yaratganini aniqlay olish. mustaqil o'qish va asami tahlil qilish malakasini hosil qilishi maqsadga muvofiqdir. O'quvchilar adabiy ma'lumotlarni o'zi ashi tirish. badiiy asami tahlilga tortish asnosida uning mazmuni, undagi yetakchi fikrlar ahamiyatini ham anglab boradilar.

Boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirishda. yuqoridagilar bilan birga, adabiy tushunchalarini shakllantirish ham muhim o'rin tutadi. O'quvchilar adabiy tushunchalarni o'rganish natijasida badiiy adabiyot san'atning bir turi ekanligini, uning hayot bilan aloqadorligini bilib oladilar. Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida o'quvchilar badiiy til vositalari - sifatlash, o'xshatish, jonlantirish, mubolag'a va adabiy janr turlari - ertak, hikoya, masal, she'r, doston, maqol, topishmoq, tez aytish kabilar bilan ham amaliy ravishda tanishib boradilar. Badiiy asar tilini tahlil qilish orqali o'quvchilarda o'z ona tiliga muhabbat hissi ham shakllanadi.

Ertaklardagi o'xshatishlar, jonlantirish va mubolag'alar o'quvchilarning tafakkur, tasavvur olamini boyitadi, adabiy savodxonligini oshiradi. O'quvchilarni asarlarning didaktik tahlili mobaynida matndagi shu kabi xususiyatlarni topishga yo'naltirish, savol-topshiriqlarga javob berish asnosida ulardan foydalanishga o'rgatish ham og'zaki nutqlarining boyishi, ham adabiy savodxonligining takomillashuviga asos bo'ladi. Masallardagi allegoriyani ochishda ham ko'chma ma'noli so'zlardan ko'p foydalaniladi.

Ular bolalarga masal mazmunini tushunishga xalal bergani uchun ayrim ko'chma ma'noda ishlatilgan so'zlar asarni o'qishdan oldin tushuntiriladi.

Boshlang'ich adabiy ta'lim metodikasi adabiyotshunoslik, psixologiya va pedagogikada belgilab qo'yilgan nazariy qoidalarga tayanishi maqsadga muvofiqdir. Sinfda o'qishni, badiiy mam didaktik tahlilining samarali tashkil etilishi uchun oqituvchi badiiy asarning o'ziga xos xususiyatlarini, ta'limning turli bosqichlarida o'qish jarayonining psixologik asoslarini, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning matnni idrok etish va o'zlashtirish xususiyatlarini hisobga olishi zarur. Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida o'quvchilarni faqat asar matni bilan tanishtirish asosida dastur talablariga javob berib bo'lmaydi. Negaki, matn tag zaminidagi tarbiyaviy ta'lim uni tushunish, idrok qilish natijasidagina o'z ta'sirini ko'rsatadi. Boshqacha aytganda, har qanday asardagi sehr-joziba matn zaminidagi yashirin mazmun-mohiyatni anglab yetilganda o'quvchi diqqatini o'ziga jalb etishi, uning ma'naviy kamolotiga ijobiy ta'sirini ko'rsatishi mumkin. Bunga boshlang'ich adabiy taiimda asarlarning didaktik tahlili asnosida o'quvchilarda adabiy-nazariy tushunchalarni o'zlashtirish, tahlil malakalarini shakllantirish orqali erishiladi.

Boshlang'ich adabiy ta'limda badiiy asar ustida ishlash va uning asosiy bosqichlarini belgilashda o'qituvchi badiiy bitikning san'at asari sifatida o'ziga xos xususiyatlari va o'quvchilarning tayyorgarlik darajasini nazarda tutishi lozim bo'ladi. Badiiy asar sujeti rivojida qahramonlarining yangi-yangi qirralari ochila boradi. Bu xususiyatlar mam ustida ishlashda uni yaxlit o'qish va idrok etishni talab qiladi. O'quvchilarni badiiy asar ustida ishlashga o'rgatish ularda adabiy-estetik tahlil malakalarini shakllantirish va rivojlantirish orqali ta'lim-tarbiya berishni nazarda tutadi. Asar matnini didaktik tahlil qilish kichik o'quvchilarga muallif fikrini, hissiyoti va xulosalarini tushunishga yordam beradi, asarda ifoda etilgan voqealarga mustaqil munosabatini uyg'otadi. Asar tahlili o'qituvchidan o'quvchilar faoliyatini ma'lum maqsadga yo'naltirishni taqozo qiladi. O'quvchi asar mazmuni bilan uni mutolaa qilish paytida tanishsa, uning didaktik tahlili jarayonida poetik vositalariga murojaat qiladi. Mutolaa hissiyotni boyitib, aqlni peshlasa, tahlil asar zaminidagi ma'noni chuqur anglashga yordam beradi.

Boshlang'ich sinflar o'qish darslarida badiiy asarlarni didaktik tahlilga tortish uch asosiy bosqichda amalga oshiriladi:

1. Birinchi bosqich (sintez). Bu bosqichda kichik kitobxonlar matnni yaxlit idrok etadilar. asar mazmuni va undagi tasviriyl ifoda vositalari bilan tanishadilar.

2. Ikkinchi bosqich (analiz)da tarbiyalanuvchilar asardagi voqealar rivojining izchilligini belgilash, qahramonlar xulq-atvori va tabiatiga xos

bo'lgan asosiy xususiyatlarini aniqlash (qahramonning mazkur vaziyatda nega shunday qilgani va buning sabablari o'rganiladi), asarning aniq mazmunini tasviriy vositalar bilan birga tahlil qilish va qahramonlar xulq-atvorini baholash (muallif nimani, qanday tasvirlagani, nima uchun u yoki bu dalilni tanlagani)dan iborat.

3.Uchinchi bosqich (ikkinchi sintez). Bu bosqichda asar qahramonlarining muhim xususiyatlarini umumlashtirish. qahramonlarni bir-biri bilan taqqoslash va baholash. asardagi yetakchi qarashlarni aniqlash, badiiy asarni hayotni bilish manbai va san'at asari sifatida baholash qanday (ma'lumotlarga ega bo'linadi, asar nimaga o'rgatadi, muallif o'z fikri va taassurotlarini qanday qilib aniq, ravshan hamda ta'sirli tarzda yetkaza oldi va hokazolar) dan iboratdir.

Asarning didaktik tahlili maqsadga muvofiq tarzda- tashkil etilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil faolligi ortadi. Chunki asarni tahlil qilish asnosida ular ijodiy jarayonni boshlaridan kechiradilar, bir qator noma'lumni kashf etadilar. Boshlang'ich adabiy ta'limda asarni o'qishga kirishishdan oldin kichik o'quvchilarni badiiy matnni o'qishga tayyoriylash lozim bo'ladi. O'quvchilar matn mazmunini to'g'ri idrok etishlari uchun unda tasvirlangan badiiy hayot bilan haqiqiy hayot haqida ma'lum tasavvurga ega bo'lishlari zarur. Buning uchun mutolaadan oldingi tayyorgarlik ishlari amalga oshiriladi.

Ma'lumki, boshlang'ich sinflar "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsliklarida sinfda o'qish uchun badiiy va ilmiy-ommabop matnlar taqdim etilgan. O'quvchilarni shu turfa mazmundagi matnlar bilan tanishtirish o'qishga tayyorgarlik bosqichidan boshlanadi. Tayyorgarlik bosqichida yozuvchi yoki shoirning bolalik xotiralari haqida gapirib berish, o'quvchilarning asarda tasvirlanadigan voqea-hodisalarni idrok qilishlari va asar pafosini his etishlari, undagi notanish yoki ko'p ma'noli so'zlar, murakkabroq tarzda obrazli ifodalarni anglab olishlari uchun izohlash ishlari amalga oshiriladi. Agar asar yil fasllari haqida bo'lsa, tabiat qo'yniga sayohat uyushtirish ham sinfda o'qishning muvaffaqiyatini ta'minlashga xizmat qiladi. Tayyorgarlik shakllaridan biri bo'lgan bunday sayohatlardan tabiat tasviriga bag'ishlangan, ishlab chiqarish, qurilish, shahar, qishloq hayotiga, kasbga doir mavzular va tarixiy asarlar o'rganilganda foydalanish mumkin. Ishlab chiqarish korxonalariga, muzey va boshqa joylarga sayohatlar tashkil etish ham tarixiy voqealarning to'g'ri idrok etilishini ta'minlaydi, kattalar mehnati bilan tanishtiradi, o'quvchida mehnatga muhabbat uyg'otadi, kasbga yo'naltiradi va hokazo. Tarixiy materiallarni o'rganishdan oldin ham u bilan bog'liq film namoyish qilinsa, o'quvchilarning asarni idrok qilishlari faollashadi, mazkur tarixiy hodisa haqidagi tasavvurlari tiniqlashadi. O'qituvchining muallif shoir va

yozuvchilar haqidagi asarning yozilish tarixi bilan bog'liq qisqacha ma'lumotlari ham badiiy bitikning o'zlashtirilishiga o'z ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. O'qituvchi so'zlab berayotganda ularning portretlari bolalar uchun yozgan asarlarini namoyish etishi ular haqidagi hujjatli filmlar bilan tanishtirishi ham o'quvchilarning muallif ijodiga qiziqishlarini orttiradi. Kichik o'quvchilar asarlarini o'rganmoqchi bo'lgan adiblar haqida ko'p va xo'p bilishlari boshlang'ich adabiy ta'lim samaradorligining garovidir.

Asarni o'qishga tayyorgarlik jarayoni bevosita o'quvchilarning mustaqil izlanishlari asosida ham tashkil etilishi mumkin. Sinfdan sinfga ko'chish bilan o'quvchilarning yozuvchi hayoti va ijodi haqidagi bilimlari ham ortib boradi. Asar muallifi bilan tanishtirishga qo'yilgan talablar ham ko'payadi. O'qituvchi endi muallif haqida qisqa ma'lumot berishdan yozuvchi hayoti bilan to'liqroq tanishtirishga o'tadi. Bunda u kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning yoshiga mos imkoniyatlarni, ular yozuvchi ijodi bilan qay darajada tanish ekanligi va uning asarlaridan nimalarni o'qib-o'zlashtirganligini hisobga oladi. Asarning didaktik tahliliga tayyorgarlik davridan so'ng 1-bosqich, ya'ni o'quvchilarni asar mazmunini bilan tanishtirish ishlari boshlanadi. Boshlang'ich adabiy talimda badiiy asarni yaxlit idrok etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun boshlang'ich sinflar tajribasida asar ustida ishlash shu asar yoki uning bir darsda o'rganishga mo'ljallangan parchasini yaxlit o'qish tarzida amalga oshiriladi. Hikoya, masal, she'rlarning mazmunini to'g'ri idrok etish, shuningdek, matnning hissiy ta'sirini oshirish uchun o'qituvchining ifodali o'qishi katta ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini asar matni bilan tanishtirishning ham o'ziga xos bir necha turi mavjud:

1. Matn o'qituvchi tomonidan ifodali o'qib beriladi (ba'zan asar matni audioapparatlar orqali ham eshittirilishi mumkin). O'quvchilar matn mazmunini bilan tanishtirilgach, o'qituvchi ularga boshlang'ich taassurotlarini aytishni talab qiladigan savol-topshiriqlar bilan murojaat qiladi. Masalan, «Hikoyadagi qaysi qahramon sizga yoqdi? Nimasi bilan ma'qul keldi?», «Qaysi qahramonning qay bir xatti-harakati yoki tutumi sizni hayajonlantirdi?», «Hikoya o'qilganda siz qaysi o'rinda juda xursand bo'ldingiz yoki xafa bo'ldingiz?» va hokazolar kabi. Bu kichkinagina kirish suhbatlari asarning o'quvchilarga ta'sir quvatini bilish, bolalarni asar matnining didaktik tahlilini amalga oshirishga qiziqtirish, darsda ularning mustaqil faoliyatini oshirish maqsadini ko'zda tutadi.

2. Sinfdagi yaxshi o'qiydigan o'quvchilarga o'qitish. Bunda o'qituvchi o'quvchini oldindan matnni o'qish yo'llari bilan tanishtiradi va uning o'qilishini o'zi kuzatadi, xato va kamchiliklarini bartaraf etadi. Shundan so'ng tayyorlangan o'quvchi sinf jamoasiga asarni ifodali qilib o'qib beradi.

Umuman olganda, asarning janriy xususiyati hisobga olingan holda u bilan tanishtirishning o'ziga xos usullarini ham belgilab olish lozim.

Boshlang'ich sinflarda kichik o'quvchilarni har qanday matnni to'g'ri, tez, ongli va ifodali o'qishga o'rgatish ularda asarni didaktik tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirish bilan birgalikda amalga oshiriladi. O'qish malakalarini shakllantirish bilan matn ustida ishlashning o'zaro bog'liqligi asarni didaktik tahlil qilishga qanday yondashishni ham belgilab beradi.

Badiiy asar ustida ishlashning ikkinchi bosqichi bevosita asarning didaktik tahlilidir. Asarni tahlil qilishning asosiy yo'nalishi matnning aniq mazmuni (voqea-hodisalar va ulaniing rivojlanishi)ni, qahramonlarning axloqi va xarakterli xususiyatlarini, asardagi yetakchi qarashlarni aniqlash, ularni muhokamaga tortish asnosida kichik o'quvchilarning ma'naviy kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishni ta'minlash hisoblanadi. Badiiy bitiklarni didaktik tahlilga tortishning metodik shartlaridan yana biri asar mazmunini uning tasviriy-ifodaviy vositalari bilan bog'liq holda o'zlashtirishdir. Yana bir asosiy qoida asar ustida ishlash jarayonida ta'lim-tarbiyaviy vazifalarni umumiy ravishda amalga oshirish hisoblanadi. Bu qoidalar asar ustida ishlashning asosiy yo'nalishini belgilaydi, shuningdek, matnni tahlil qilish jarayonida o'quvchilar bajaradigan topshiriqlarni va muhokama qilish uchun ularga beriladigan savol va topshiriqlarning xarakterini aniqlab olishga ham yordam beradi.

Asarlarning didaktik tahlili jarayonida matn ustida ishlashning quyidagi turlaridan foydalaniladi:

1. Tanlab o'qish. Bunda o'quvchi matnning berilgan vazifaga mos qismini ajratib olib o'qiydi. Vazifa asarning mazmunini oydinlashtirish, sabab-natija bog'lanishini belgilash, badiiy xususiyatini ochish, o'qilgan matnga o'z shaxsiy munosabatini ifodalashdan iborat bo'lishi mumkin.

2. O'quvchilarning berilgan savol va topshiriqlarga o'z so'zlari bilan javob berishi. Badiiy matn talililida o'quvchilarning bu faoliyati ham ularda o'qilganlar yuzasidan muhokama yuritish ko'nikmasini o'stirishga, asar qahramonlarini baholashga, muallif tasvirlagan hayotiy lavhalar bilan yetakchi fikrlar o'rtasidagi bog'lanishni aniqlashga imkon beradi. Ishning bu turida beriladigan savollar ma'lum maqsadga yo'naltirilgan va muayyan izchillikda bo'lishi, o'quvchilarni mustaqil fikrlash va erkin faoliyatga undashi lozim.

3. O'quvchilarni savol berishga o'rgatish. O'quvchilarni savol berishga yo'naltirish ham matn ustida ishlashda yaxshi natija beradi. O'quvchilar matnni ongli o'zlashtira olsalargina, matn yuzasidan savol bera oladilar. O'quvchilarni o'qiganlari va bilganlari orasida anglanmay qolgan o'rinlar yuzasidan savollar berishga o'rgatishni 2-sinfdan boshlash maqsadga muvofiqdir. O'quvchilarni ongli ravishda savol tuzishga o'rgatish uchun

o'qituvchi matnga o'zi tuzgan yoki « O'qish kitobi»da berilgan savollarni tahlilga tortadi. Savol va topshiriqlar tahlili uchun o'qituvchi o'quvchilari oldiga u yoki bu savol qanday maqsadda qo'yilganini, unda kim yoki nima haqida gap borayotganini, savol ko'proq qaysi so'zlar bilan boshlanayotganini aniqlashga, savol va topshiriqlarning mohiyatiga kirishga yo'naltiruvchi savollarni qo'yadi hamda matndan foydalangan holda bu savollarga javob berishni o'rgatadi.

4. Matnni tasvirlash. Matnni tasvirlash matn ustida ishlashda katta ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, undan to'g'ri foydalanish esa asarda yozuvchi tasvirlagan badiiy va hayotiy manzaralarni o'quvchilar aniq tasavvur qilishlari uchun qulay imkoniyat yaratadi. Matnni ikki xil tasvirlash mumkin: 1) so'z bilan tasvirlash; 2) grafik tasvirlash. So'z bilan tasvirlash o'ziga xos murakkab ish turi bo'lib, unda manzarani so'z yordamida aniq qayta tiklash talab etiladi. So'z bilan tasvirlash, shuningdek, grafik tasvirlash uchun ham o'quvchi matnni, undagi voqea sodir bo'lgan vaziyatni, qahramonlar tashqi ko'rinishini, xarakterli xususiyatlarini yaxshi bilishi zarur. So'z bilan tasvirlashda so'zlarni aniq tanlash talab qilinadi, bu esa o'quvchilar nutqini rivojlantirishda foydali vositalardan biri hisoblanadi.

Badiiy matnni tasvirlash ishlaridan o'qituvchi turli maqsadlarda, chunonchi, reja tuzishga asos sifatida, qayta hikoyalashga tayyorlashda, voqea yuz bergan sharoitni aniqlashda foydalanishi mumkin. Boshlang'ich adabiy ta'limda tasvirlashdan mustaqil ish sifatida ham foydalanish mumkin: o'qituvchi matnning ma'lum qismidan o'quvchilarga juda ma'qul bo'lgan manzarani so'z bilan yoki grafik tasvirlashni, unga muallif so'zini tanlashni hamda turli tabiat manzaralarini, qahramonlar tashqi ko'rinishini, voqea sodir bo'lgan joylarni tasvirlashni topshiriq qilib berishi mumkin. Grafik tasvirlash ham ancha murakkab ish turlaridan biri bo'lib, undan xos o'quvchilarning qobiliyat va iqtidorlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida foydalanish mumkin. Buning uchun o'quvchilar tasvirlanadigan matndan ma'lum bir qismni ajratib oladilar, uni diqqat bilan o'qib chiqadilar, mazmunini o'zlashtiradilar va unga mos rasm chizadilar Bunda o'quvchilar bilan qanday ranglardan foydalanish, ranglar ifodalaydigan ma'nolar bo'yicha suhbat o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

Matnni tasvirlashda rasmlar ko'rgazmasini tashkil etish ham adabiy ta'lim maqsadiga muvofiqdir. Har bir rasm muallifi o'zi chizgan rang tasvir namunasini izohlab beradi. Kompyuterlashtirilgan sinflarda grafik tasvirlash ishlarini sinfda bajartirish ham mumkin. Bunda o'quvchilarning ijodiy yondashuvlariga, erkin faoliyatiga imkon beriladi. O'quvchilar asar voqealari rivojini seriyali rasmlar asosida muayyan izchillikda tasvirlashlari ham, har bir rasm seriyasi ostida shu qismda ifoda etilgan muhim fikrlarni yozib

qo'yishlari ham mumkin. Bular asar matnini to'liq qayta hikoyalash, shuningdek, o'qilgan matnning rejasini tuzish, uning mazmunini, tasviriy vositalarini bilib olishga yordam beradi.

5. Asar rejasini tuzish ham matn mazmunini ongli va chuqur tushunishda, asosiy fikmi ajratishda, voqealarning izchilligini ta'minlashda, matn qismlarining o'zaro bog'lanishini tushunishda o'quvchilarga yordam beradi. Reja ustida ishlash o'quvchi nutqi va tafakkurini tizimlashtirishga ko'maklashadi. O'quvchilar matnni mazmunan tugallangan qismlarga bo'lishga va har bir qismning asosini topishga, ularga qisqa va aniq sarlavha topishga, uni reja qismlari asosida shakllantirishga o'rganadi!ar. Boshlang'ich adabiy ta'limda reja tuzishga tayyorgarlik ishlari savod o'rgatish davridayoq boshlanadi. Tayyorgarlik mashqining eng oddiy turi berilgan sarlavhalardan kichik mam mazmuniga mosini topib qo'yish hisoblanadi. Bunday mashqlarga o'rgatishda o'qituvchi sarlavha asosiy fikrn, mazmunning mohiyatini ifodalashini ta'kidlaydi, bolalarning topgan sarlavhalarini tahlil qilib, u yoki bu sarlavha nima uchun mos yoki mos emasligini tushuntiradi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida badiiy asar matnini didaktik tahlilga tortishda, umuman, badiiy asarlarni o'rganishda o'quvchi shaxsiga kuchli ta'sir qiluvchi, ularning saviyasiga mos, bilimlarning o'zlashtirilishini ta'minlovchi metod va usullardan oqilona foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Savol va topshiriqlar:

1. Badiiy asarlar didaktik tahlilining boshlang'ich sinflar adabiy ta'limidagi zarurati haqida o'ylab ko'ring. Munosabatingizni asoslang.

2. Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limidagi didaktik tahlil tushunchasiga berilgan ta'rifni tahlilga torting. Undagi yetakchi belgilarni ajratib yozing va mohiyatiga kiring.

3. Professor Q. Yo'ldoshev tomonidan taqdim etilgan adabiy asarlar didaktik tahlilini tashkil etishning: tekstual, timsolli va muammoli turlariga xos bo'lgan yetakchi xususiyatlarini ajratib yozing. Ularni tahlilga torting. Munosabat bildiring.

4. Olimning: "Badiiy asarlar didaktik tahlili mobaynida timsollarning ijobiy va salbiy kabi bir-biriga zid guruhlariga ajratilishiga yo'l qo'yimaslik» haqidagi qarashlariga o'z munosabatingizni bildiring. Qarashlaringizni asoslang.

5. Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida badiiy asarlarni didaktik tahlilga tortishning yetakchi xususiyatlarini ajrating. Ularga munosabat bildiring. Qarashlaringizni asoslang.

6. Boshlang'ich sinflar o'qish darslarida badiiy asarlarni didaktik tahlilga tortishning uch asosiy bosqichiga xos bo'lgan jihatlarni ajratib yozing. Ularni tahlilga torting. Xulosalaringizni asoslashga urinib ko'ring.

7. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini asar matni bilan tanishtirishning o'ziga xos turlaridagi yetakchi xususiyatlarni ajratib, ularni sharhlang. Munosabatingiz hech qachon quruq bo'lmasin. Ularni hamisha asoslashga o'rganing.

8. Boshlang'ich adabiy ta'limda asarlarning didaktik tahlili jarayonida matn ustida ishlash turlarining xususiyatlarini ajratib oling. Ularni tahlilga torting. Munosabat bildiring. Munosabatingizni asoslang.

9. Boshlang'ich sinflar o'qish darslarida badiiy matnlar didaktik tahlilini tashkil etishda o'qituvchi amalga oshirishi lozim bo'lgan ishlarni belgilab oling. Ularga o'z munosabatingizni bildiring.

10. "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsliklaridagi birorta mavzuning didaktik tahlilini amalga oshiring. Bunda o'qituvchi sifatidagi faoliyatingizni to'liq ishga soling.

11. O'zingiz yaxshi ko'rgan biror badiiy asarning filologik tahlilini amalga oshiring. Har ikkala tahlil xususiyatlari haqida o'ylab ko'ring.

Reja:

1. Ko'rsatmali vositalarning turlari.
2. Axborot tarmoqlaridan foydalanish imkoniyatlari.
3. Darsni loyihalashtirishda dasturiy mahsulotlardan foydalanish.
4. Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi.

Tayanch so'zlar: jonli mushohada, tevarak-atrof, narsa va hodisalar, idrok etish, ko'rsalmalilik, tamoyil, idrok elish, nazariy bilim, amaliyot bilan bog'lash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muminova D.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi. –N.: Namangan, 2019. – 170 b.
2. Asqarova O'., Muminova D.A. O'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Namangan. Namangan.: 2019. -218 b.
3. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoliddinova Sh. Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi. –Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. -381 b.

www.tdpu.uz

www.pedagog.uz

www.Ziyonet.Uz

Insonga xos bo'lgan bilish hissining birinchi pog'onasi - jonli mushohada, ya'ni tevarak-atrofdagi narsa va hodisalami idrok etishdir. Ko'rsatmalilik tamoyili idrok etishni osonlashtirishi va nazariy bilimlarni hayot, amaliyot bilan bog'lash imkonini beradi. Bu tamoyil o'rganilayotgan hodisalarga qiziqishni oshiradi, bilimlarni puxtaroq egallanishiga yordam beradi. Ibn Sinoning qayd qilishicha, inson o'zining o'quv mashg'otlari boshlanishida narsaning tashqi xossalarini o'rganadi, uning aslini va tasvirini ko'rib o'zicha bevosita bilimlarni hosil qilishi mumkin. Har qanday narsaning ta'rifi uning mavjudligini isbotlash vositasida bilinadi, ya'ni narsa va hodisalar qaysidir bir fan aniqlaydigan xususiyatlatdan iborat bo'ladi. Bu qanoat o'qitishdagi ko'rsatmalilik tamoyilining faqat bir jihatini yoritadi. Insonda mavjud narsalar yoki ulaming tasvirlarini idrok etish orqali ob'yektiv voqelik to'g'risida tasavvur hosil bo'ladi va shu asnoda ularni to'g'ri ta'riflash imkoniyati tug'iladi.

Olimning ta'limotlaridan, inson narsa va hodisalar ularning xususiyatlarini ko'rish (vizual), eshitish (audial), tatib ko'rish, hidlash, sezish (taktil) orqali

qabul qilishi, ularning asosiy qismini, ya'ni to'qson foizdan ortiqligini ko'rish va eshitish orqali o'zlashtirishi ma'lum. Narsa va hodisalarni idrok etish tashqi sezgi organlari orqali amalga oshadi va ushlab ko'rish bilan ham ro'y beradi. Ushlab ko'rish sezilgan narsaning issiqligi, sovuqligi, namligi, quruqligi, qalinligi, yumshoqligi, og'irligi, yengilligi, shakli va hokazolarini bilish imkonini beradi. Teri va mushaklar esa sezgi qurolidir. Nervlar ana shu hisni mushaklar va teriga yetkazadi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, internet orqali o'zlashtiriladigan o'quv materiallari ham ko'rish va eshitish orqali o'zlashtiriladi. Ma'lum bo'ladiki, internet materiallari nisbatan o'zlashtiriluvchan ahamiyat kasb etadi.

Van Amos Komenskiy ham «Buyuk didaktika» asarida ifodalagan «oltin qoida»sida o'quvchilar sezib idrok etishi mumkin bo'lgan narsalarni, albatta, sezgilar vositasi bilan, xususan: ko'rish mumkin bo'lgan narsalarni ko'z bilan ko'rib, hidi bor narsalarni hidlab ko'rib ta'mini sezish mumkin bolgan narsalarni tatib ko'rib, ushlab sezish mumkin bo'lgan narsalarni ushlab bilib olishlari kerakligini ta'kidlagan. Birdaniga ko'p sezgilar yordamida idrok elish mumkin bo'lgan narsalarni iloji boricha, bir necha sezgilar yordamida idrok etish lozimligini aytgan. Bu qoidaning uch asosi bor.

Birinchidan, avval sezmagan narsasi haqida kishida bilim ham bo'lmaydi. Shuning uchun ham, o'qitish narsalar haqida quruq mulohaza yuritishdan emas, balki narsalarni bevosila kuzatishdan boshlanishi kerak.

Ikkinchidan, bilimning to'g'ri va aniqligi ham faqat sezgilarning guvohligiga bog'liq. Demak, bilim sezgilarga qanchalik ko'proq tayansa, u shunchalik ishonchli bo'ladi. Bolalarga haqiqiy va mustahkam ilm berish uchun umuman, hamma narsa bevosita kuzatish va sezgilar asosida o'qitilishi kerak.

Uchinchidan, sezgilar - xotiraning eng ishonchli vositasi. Agar kishi tuyani bir ko'rgan bo'lsa, biror marta qand yegan bo'lsa, Rimga bir marta borib, uni diqqat bilan tomosha qilgan bo'lsa, bulbul xonishini bir marta eshitgan bo'lsa, bularning hammasi xotirasida mustahkam qoladi va hech qachon esidan chiqib ketmaydi.

Olim bu mulohazalarini mustahkamlash uchun Plavtning quyidagi fikriga tayanadi: "Eshitganini aytib beradigan o'nta kishidan, o'z ko'zi bilan ko'rgan bitta guvoh afzal".

Y.A.Komenskiy xulosasi bo'yicha o'quvchini boshqalarning narsalar haqidagi kuzatishlari va guvohliklarini emas. balki o'sha narsalarning o'zini bilishga va tadqiq etishga o'rgatish zarur. Maktab amaliyotida ham darsda o'rganiladigan hodisaning eng muhim tomonlarini aniq ifodalaydigan, ana shu belgilarni avval ajratishda, keyin guruhlashda, umumlashtirishda o'quvchilarga xalaqit beradigan ortiqcha elementlardan xoli ko'rsatmali qo'llanmalardan, shuningdek, obrazli tasvirlarga uyg'unlashgan holda, ya'ni

o'quvchilarning fikrlashini muayyanidan mavhuma oson yo'naltiradigan qilib ishlangan ko'rsatmali qo'llanmalardan foydalanish g'oyat samarali tadbiridir.

Boshlang'ich sinflarda ob'yektlarning o'zini namoyish etish yoki ular bilan bevosita tabiatda tanishish, darslarda narsalarning o'zidan iborat tarqatma materiallarni qo'llash maqsadga muvofiqdir. Rasmi ko'rsatmali qo'llanmalar: manzara tasvirlari, diapozitiv va diafilmlarning samarasi kamroq bo'lsa-da, ular orqali ham u yoki bu narsalar to'g'risida qaysidir darajada yaxlit tasavvur hosil qilish mumkin. Aralash ko'rsatmali vositalar to'plami ham o'quv jihozlarining muhim elementi hisoblanadi. Ular dars vaqtida turli ko'rsatmali vaziyatlarni yaratish, tez o'zgartirish va birlashtirishda yordam beradi. Buning uchun rasmi materiallardan foydalaniladi yoki doskaga bo'r bilan rasmlari, chizmalari chiziladi va har xil yozuvlar bajariladi.

Mazkur vositalar jumlasiga magnitli taxta va flengatlar ham kiradi. Ularning didaktik imkoniyatlari bir xil. Ular boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda beqiyos katta ahamiyatga molikdir, ammo o'quv jarayonida audio-vizual qo'llanmalar, ahyon-ahyonda boshqa ko'rsatmali vositalardan ham foydalanish zarur. Buning quyidagi turli variantlari bor:

1. Dasturdagi ashyolarni qayta ishlash mavzu bo'yicha kirish darsida o'quv filmini namoyish etish va keyingi darslarda kino - kolsovkalar, kinofiagmentlar, diapozitivlar, diafilmlar va jadvallarni qo'llash.

2. Mavzuning xususiy masalalarini diapozitivlar, diafilmlar, jadvallar, namoyish qilinadigan tajribalar, kinofragmentlar va kinokolsovkalardan foydalanib ishlab chiqish. Mazkur mavzu bo'yicha umumlashtirish darsida o'quv filmlarini ko'rsatish.

3. Darsda o'qituvchining tushuntirishi bilan birgalikda diafilmlari diapozitivlar, kinofragmentlarni va darsning oxirida o'quv filmini namoyish etish.

4. O'quvchilarning tasavvurini kengaytirish, ularda shakllanadigan tushunchalar mazmuni to'liqligini ta'minlash uchun ekran qo'llanmalarining bitta seriyasidan foydalanib o'quv materialini ishlab chiqish va ularning boshqa to'plamini mustahkamlash.

Ko'rsatmali vositalarning turli didaktik imkoniyatlarini nazarda tutib ularni kompleks holda qilinadi. Shu taqdirdagina darsning bilish bilan bog'liq vazifasini hal qilish eng yuqori bosqichga ko'tarilishi mumkin. Shu bilan birga o'rganilayotgan hodisaning imli jihatlarini yoritish lozim bo'lgandagina har xil ko'rsatmali qurollardan foydalanish o'zini oqlaydi. Chunki mazkur jihatlarining har birini ko'rsatmalilikning ma'lum turi yordamida ishonarli tarzda va to'la yoritish mumkin Ko'rsatmali vositalarni tanlashda ularning

imkoniyatlarini har bir o'quv predmetining o'ziga xos xususiyati va har qaysi darsning mazmuni bilan taqqoslash zarur.

Ko'rsatmali qo'llanmalar o'quvchilarga ko'rsatmalilikning quyidagi har xil turlaridan foydalangan holda taqdim etiladi:

1.Tabiiy ko'rsatmalilik - o'quvchilarni mavjud ob'yektlar, o'simliklar, hayvonlar, minerallar va hokazolar bilan tanishtirishni taqozo eladi. Tabiiy ko'rsatmalilikni sinfda ham ekskursiyalar paytida ham namoyish etish mumkin.

2.Hajmli ko'rsatmalilik - mavjud olam hajmining aks etishidir. Bu fotosuratlar, rasmlar, diafilm va diapozitivlardan iborat bo'ladi.

3.Ovozli ko'rsatmalilik - tovush obrazlarini ifodalash uchun ovozli vositalardan foydalanish. Gramplastinkalar va magnitafon yozuvlarini eshitish, ovozli kino va hokazo.

4.Simvolik va grafik ko'rsatmalilik - xaritalar, rejalar, sxemalar, chizmalar va diagrammalar. Ular mavjud voqelikni shartli umumlashgan simvolik ko'rinishda aks ettirishi sababli fikrlashni rivojlantiradi.

Maktabda birinchi sinfdan o'ninchi sinfgacha ko'rsatmalilikning ana shu barcha turlaridan foydalaniladi, lekin, tabiiyki, boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning yoshini hisobga olib, ularga bevosita kuzatishlarni, shu asosda fikrlash va faoliyat olib borishni topshirish, yuqori sinflarda o'quvchilarning mustaqil va mantiqli fikrlashi rivojlanishiga ko'ra simvolik va grafik kuzatishlarni ko'proq qo'llash maqsadga muvofiq boiadi.

Ko'rsatmalilik o'quvchilar o'rganiladigan u yoki bu narsalar to'g'risida muayyan tasavvurga ega bo'lmagan paytda juda zarur. Ammo shuni ham unutmaslik lozimki, ko'rsatmali qo'llanmalarni namoyish etishga tayyorlanmaslik yoki ularni noto'g'ri tanlash faqat zarar keltiradi.

Ta'lim tizimidagi zamonaviy ko'rsatmalilikda axborot texnologiyalaridan foydalanish yil sayin rivojlanib borayotgani, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim jarayonini sifat va mazmun jihatidan yanada yuqori bosqichga ko'tarishga xizmat qilayotgani ma'lum. Ta'lim jarayonini mazmunli tashkil etish uchun zamonaviy texnik vositalardan foydalanish davr talabi. Jumladan, texnologiya, kompyuter, multimedia, internet, yagona axborot muhiti va shunga o'xshash axborot-kommunikatsion texnologiyalarning zamonaviy vositalaridan foydalanish dunyo tarbivashunosligida o'z samarasini bermoqda.

Bugungi kunga kelib milliy tarbiya tizimida ham internet o'qituvchi hayoti va faoliyatining bir qismiga aylanib bormoqda. Chunki u yangi ma'lumotlar olishning eng qulay va ko'nikilgan manbaiga aylandi.

Milliy tarbiyashunoslikda ham pedagoglarning ma'lum qismi darslarida axborot tarmoqlaridan olgan materiallaridan foydalanishadi. Internetning cheksiz-chegarasiz imkoniyatlari darsga tayyorlanish uchun o'quv

materiallarini qidirishni osonlashtirdi. O'qituvchilar o'quv materialini internet orqali elektron variantda topishning afzalliklarini bilishadi. Sababi ular bu bilan:

- bilimlarini mustaqil ravishda orttirib boradilar;
- masofadan o'qish orqali malakalarni oshirib boradilar;
- darslarni tayyorlash va tashkil etish bo'yicha o'quv materiallarini topadilar;

- mutasaddi idoralarning zaruriy hujjatlarini topadilar;
 - pedagogik yangiliklar haqida ma'lumotlar oladilar;
 - eng yangi pedagogik topilmalarga ega boradilar;
 - o'z metodik ishlanmalarini hamkasblari bilan o'rtoqlashadilar;
 - o'zining maqola, reja va dars ishlanmalarini chop etadilar;
 - boshqa hududlardagi hamkasblari bilan ma'lumot almashadilar;
 - internet-donlardan metodik adabiyotlarni solib oladilar va hokazo.
- Bulardan tashqari, o'z ta'limiyatlarida internet darslar tashkil qilishda ham foydalanadilar:

- o'quvchilarni sinfda va sinfdan tashqari o'qishini tashkil etadilar;
- o'quvchilarning internetdan to'g'ri foydalanishlariga ko'maklashadilar;
- tarbiyalanuvchilarining jamoa bo'lib ishlashlarini tashkil etadilar;
- o'quvchilarning ma'lumot olish imkoniyatlarini oshiradilar.

Internet-resurslarning dunyo tarbiyashunosligida zamonaviy darslarni tashkil etishdagi imkoniyatlarini quyidagilarda ko'rish mumkin:

- o'qituvchi uzoq yillar o'rganib qolgani an'anaviy o'qitish bo'yicha bilimlarini yangilab, internet orqali o'zining metodik bilimlar omborini boyitib boradi:

- boshqa hamkasblarining tajribalarini, ularning tavsiyalari va dars ishlanmalarini o'rganadi;

- o'zining dars rejasi, ishlanmalari, maqola va yangi g'oyalarini chop ettiradi. Bularning barchasi o'qituvchining kasbiy faoliyatini sifatli amalga oshirishga imkon beradi. Buning uchun o'qituvchilarning quyidagilarni amalga oshirishi maqsadga muvofiqdir:

- o'quvchilarga yuklanadigan topshiriqlar hajmini aniqlab olish;
- o'z an'anaviy o'qitish usullari bilan birga zamonaviy internet materiallaridan foydalanishi;
- internet orqali hamkasblar darslarini kuzatish, zarurat tug'ilsa, ularning tajribalaridan o'z amaliyotida foydalanish.

Bundan tashqari, nafaqat o'qituvchilar, balki o'quvchilari ham sinfda yoki kutubxonada internet orqali zarur o'quv materiallarini topishi, topgan materiallarini o'rtoqlari bilan bo'lishishi bilimlarini, uy vazifalarini o'qituvchisiga internet orqali topshirishlari ham mumkin. O'qituvchi va

o'quvchilarning internet orqali doimiy muloqoti bu faoliyat samaradorligini ham ta'minlaydi.

Internetdan izlash tizimi o'quvchilarga har xil yo'nalishdagi multimedia-ma'lumotlarini tanlash imkoniyati bilan taqdim etadi. O'quvchilar har xil ma'lumotnoma (spravochnik)lar, qomus (ensiklopediya)lar va o'quv materiallariga kirish, eng so'nggi yangiliklardan xabardor bo'lish imkoniyatiga ham ega bo'ladilar. Internet imkoniyatlari bugungi kunda shunchalar kattaki, u har xil masalaning uyda yoki maktabda o'tirgan joyidan qimirlamay « yechimini topish imkoniyatini yaratadi. Ma'lumotlar omboriga kutubxonalar, fonotekalar filmotekalar orqali kiriladi. Bu shakldagi qidirish serverlar bilan ishlash aynan nimani qidirish kerakligini aniq bilganda qulay va oson kechadi.

Internet tarmog'ida materiallarning turfa multimedialari mavjud. O'quvchilar mavjud materiallar orasida muhimini va zarurini tanlab olishlari qiyin kechadi. Shu bois qidiruv serverlariga murojaat qilish maqsadga muvofiq deb topilgan. Ularda ham har xil mavzularga yo'naltiruvchi bunday serverlar foydalanuvchilarning talablariga binoan zarur manbani qidirishga kirishadi.

O'qituvchilarning darslarida internet texnologiyalaridan foydalanishi darslarni ham, o'quv fanini ham belgilab qo'yilgan vaqt me'yoridan chiqib ketishiga sabab bo'lmoqda. Sababi o'quvchining bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishi dars tugashi bilan to'xtab qolmaydi. Bola qiziqdimi., demak, izlanadi. Maktab va oliy o'quv yurtlari kutubxonalarining internetga ulanishi o'quvchi va talabalarning qidirish, to'plash, ma'lumotlarni qayta ishlash ehtiyojlarini qondirishga xizmat qilmoqda. O'z navbatida, ta'lim maqsadi Milliy dastur va DTS talablariga muvofiq vazifalarni amalga oshirish imkoniyatlarini ham kengaytirmoqda.

Zamonaviy maktabning vazifasi o'quvchi shaxsining muvaffaqiyatli taraqqiyotini ta'minlash, uning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan ma'naviy fazilatlarini oshirishi o'quvchining dunyo miqyosidagi ma'lumotlar olamida teng huquqli foydalanuvchi sifatida shakllana borishi garovidir.

Maktab va oliy o'quv yurtlari ta'lim-tarbiya jarayonida internet texnologiyalari, telekommunikatsion vositalardan tizimli foydalanilishi, xodimlarning innovatsion vositalar ko'magida ish yuritishi darslarning maqsadi, o'quv rejasi, dars shakllari va metodlaridan o'quvchilarni o'qitishda qanchalik qo'l kelayotganini kuzatish imkonini ham bermoqda.

Masalan, boshlang'ich talim texnologiya darslarida ham o'quvchilarni elektron pochta bilan qanday foydalanish, qidirish ishlarini qanday amalga oshirish, zarur ma'lumotlarni internet orqali qanday qilib tez topish, uy vazifalari uchun zarur bilim va ma'lumotlarni topish yo'llari o'rgatilmoqda.

O'qituvchi dars rejasini noan'anaviy, nisbatan qiziqarli tarzda tuzish va shu asosda darsni tashkil etish uchun u internet orqali ko'rgazma materiallar (suratlar, jadvaltar, fotosuratlar) dan. multimediya materiallaridan foydalanadi. Har xil tanlovlar, ko'rgazmalar, grantlarda qatnashish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Dunyo miqyosida maktablar internet-texnologiyalarining yangi bosqichiga, ya'ni o'quv rejalarida altemativ ta'lim elementlarini qo'llashga o'tib bormoqdalar. Bu bilan ba'zi o'quv muammolarini hal qilishga erishmoqchilar. Bu nafaqat o'qituvchilar, balki o'quvchilarga ham o'quv maqsadlarini amalga oshirishni, dunyoqarashini kengaytirish, bilimlarini orttirish va shaxsini to'g'ri shakllantirishga imkoniat yaratishi nazarda tutilgan. O'quvchilar har xil saytlardan o'zlariga qulay sharoitlarda ta'lim olishlari mumkin. Bunda asosiy mas'uliyat bolalarga yordam berish va ulami yo'naltirish vazifasi ota-onalarga yuklatiladi.

Yangi zamonaviy informatsion texnologiyalar orqali o'quvchilar bilimlarni istagan joylarida olishlari mumkin. Ma'lum mutaxassislik bo'yicha bilimlarni, dunyoqarashini kengaytirish va malakalarini oshirishda zarur bo'ladigan ma'lumotlarni uyda o'tirgan holda dunyo miqyosidagi kutubxonalardan olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'quvchilarda dunyo bo'ylab tengdoshlari bilan muloqot imkoniyatlari paydo bo'ladi. Ular boshqa o'qituvchilar, dunyo miqyosidagi olimlar, mutaxassislardan o'zlariga kerakli ma'lumotlarni olish imkoniyatini qo'lga kiritadilar. O'quvchilar internet-bilimlarni kompyuterlashtirilgan sinflarda o'tirib mustaqil ravishda olishlari mumkin.

Intenet-texnologiyalar bolalarga ta'lim berish va ularni tarbiyalashdan tashqari bolalarning ma'lumotlar bilan to'yinish muammosini ham keltirib chiqaryapti. Bundan tashqari, o'quvchilar ayrim nokompetent saytlardan yolg'on ma'lumotlarni ham olyaptilar.

O'quvchilar internet ma'lumotlar oqimiga kirib tayyor ma'lumotlarni olish bilan birga mavjud mavzu bo'yicha o'z nuqtai nazariga ham ega bo'lishlari kerak. O'quvchi bu masalani mustaqil ravishda hal qilolmaydi. Bu degani, o'quvchilarini ma'lumotlar oqimida yolg'iz qoldirish mumkin emas.

Bundan tashqari, intenet-texnologiyalarni bolalarni o'qitish ishlariga olib kirishning ijobiy tomonlarini qayd etgan holda shuni ham aytish joizki, ular har qanday ma'lumotga tekin kirish imkoniyatiga ega bo'lganidan keyin o'zgalarning ishlarini o'zlashtirib olib, oddiygina fikrlash yoki munosabat bildirish, mulohaza yuritishdan voz kechmoqdalar. Aniq aytiladigan bo'lsa, o'quvchilar tayyor insholarni ko'chirib olib ularni o'zlarining mustaqil ijodiy ishlari sifatida taqdim etmoqdalar. Bunday salbiy xislatlar shakllanishining oldini olish uchun o'qituvchi yordamiga ehtiyoj sezilmoqda.

Qisqa qilib aytganda, milliy maktabni zamonaviy informatsion texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanib dars o'tish boshlang'ich sinflar o'qituvchilari va o'quvchilari uchun ham oddiy ta'lim jarayoniga aylanib bormoqda. Lekin internetdan oqilona foydalanish uchun avval bolalarning saviyasiga ishlash, ma'naviyatini sog'lom shakllantirish, ruhiyatini tozartirish taqozo etiladi.

Bugun internet butun ijtimoiy hayotni qamrab olmoqda, internetdan foydalanuvchilar va informatsion sahifalarning soni kundan kunga ortib bormoqda. Internet, eng avvalo ma'lumotlar tarmog'i. Juda katta ma'lumotlar hajmi internetni ma'lumotlar qidirishda tengsiz tarmoqqa, manbaga aylantirib qo'yimoqda. Bu tarmoqdan nafaqat o'qituvchi, o'quvchilar ham foydalanib, o'zlariga kerakli ma'lumotlarni olmoqdalar. Bugungi talabalar bilim va ma'lumotlarni kitoblardan emas, osongina, uyda o'tirib internetdan qidirmoqdalar. Bugun o'quvchilar ham internet resurslaridan unumli foydalanishga ehtiyoj sezmoqdalar. Ota-onalar ham. maktab ham o'quvchilarning veb-imkoniyatlardan samarali foydalanishlariga e'tibor qilishlari, masalan, yo'nalishli onlayn konferensiyalarda qatnashishlari, o'z saytlarini tuzish ishlarida foydalanishlarini nazorat qilishlari, ularni foydali ishlarga yo'naltirishlari maqsadga muvofiqdir. Mutaxassislar farzandlarini internetdan foydalanishni ta'qiqlagan ota-onalarni ham ayblamoqdalar.

Bu o'z navbatida, bolalarga tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishga, tengdoshlaridan ortda qolishga, ota-onalarga nisbatan salbiy munosabat paydo bo'lishiga olib kelishini ta'kidlamoqdalar. Axborot texnologiyasi faqatgina ta'lim tizimiga kirib kelmasdan shu sohaning barcha bo'g'inlarini bosliqarish, tashkil qilish, axborot resurslari bilan ta'minlash, ish yuritish hujjatlarini tezlik bilan topish, moliyaviy (ilmning yo'lga qo'yish kabi muhim ishlarni amalga oshirishda xizmat qiladi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim tizimiga kirib kelishi – ta'lim tizimida ham sifat o'zgarishi omili bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda, ta'lim tizimining har bosqichini texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Kundalik hayotda media-texnologiyalarning o'rnini tobora keng bo'lib bormoqda.

Darsni loyihalashtirishda o'qituvchi turli dasturiy mahsulotlardan foydalanadi. Dars jarayoniga tayyorgarlik ko'rishda tayyor dars mahsulotlar (ensiklopediya, lug'atlar, ta'limiy darslar va hokazolar) dan foydalanishda kompyuterning o'rnini alohida ahamiyat kasb etadi. Kompyuter texnologiyasi vositasida dars olish barcha fanlardan laboratoriya mashg'ulotlarini, amaliy mashg'ulotlarni. yangi mavzularni ko'rgazmali tushuntirish imkoniyatiga ega bo'lib, o'rilgan darslarning materiallarini talaba mustaqil qayta ko'rib chiqishi mumkin.

Axborot kommunikativ texnologiyalardan foydalanishning afzalligi: ta'limni individuallashtirish; talabalarning mustaqil ishlarini mujassamlashtirish; darsda amalga oshirilgan topshiriqlar hajmining oshishi; internetdan foydalanilganda axborot oqimi doirasining kengayishi natijasida o'zlashtirishda faollik, darsda motivatsiyaning kuchayishini ko'rish mumkin. Darslarni axborot kommunikativ texnologiyalardan foydalanib tashkil etishda o'qituvchi o'z mehnatining ko'p qismini kompyuterga yuklashi mumkin bo'ladi. Bu bilan darsni yanada qiziqarli, rangbarang qilib, mazmunan boyitadi.

O'qituvchi o'quvchining bilimini o'z vaqtida xolisona baholab boradi, ularga noan'anaviy saboq berish usullarini topishga ijodiy yondashadi. Bu o'qituvchining kasbiy jihatdan rivojlanishiga ham asos bo'ladi. O'quvchining bilimini qisqa vaqt mobaynida aniqlab, uni to'g'ri yo'naltirishda o'qituvchi oldida qulay imkoniyat yaratiladi. Bundan tashqari, o'quvchi olishi kerak bo'lgan axborotni hali davr talabiga mos vaqtida, o'z dolzarbligini yo'qotmasdanoq olish imkoniyati mavjudligi va topshiriqning murakkablik darajasini to'g'ri baholash sharoiti yaratiladi.

O'quvchilar kompyuterda masalalami yechish, jadval va grafik yechimlarni tuzish, chizmalar chizish, bog'lanishli matnlar yaratish, rasmlar chizish kabi ko'plab imkoniyatlarga ega bo'ladilar. Bu, o'z navbatida, o'quvchilar ijodiy tafakkuri rivojlanishiga zamin bo'lib xizmat qiladi.

Shunday bo'lsa-da, o'z kasbining mahoratli sohibi bo'lgan o'qituvchi tomonidan o'zining chuqur bilimi, katta tajribasiga tayangan holda, axborot kommunikativ texnologiyalardan foydalanib o'tkazgan dars mashg'ulotlari, talabalar kolz oldida namoyish etilgan media-mahsulotlari, ko'rgazmali materiallari asosida yanada qiziqarli bo'lib, oson o'zlashtiriladi va ularda mustaqil fikrlash hamda o'z ustida ishlash malakalarini mustahkamlaydi.

Oliy maktab ta'limi jarayonida axborot kommunikativ texnologiyalardan foydalanib dars o'tishni o'zlashtirib olgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z amaliy faoliyatlarining samaradorligini ta'minlashda ham internet ma'lumotlariga murojaat qiladilar. Masalan, boshlang'ich adabiy ta'limni samarali tashkil etish maqsadida internet orqali mavzuga daxldor sujetli rasmlar, ilmiy-ommabop lavhalar, badiiy asarlarning mazmuni va qahramonlariga ishlangan suratlar, o'zi uchun zarur bo'lgan nazariy ma'lumotlarni topib foydalanishi mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, o'quvchilarini ham internet ma'lumotlaridan foydalanishga yo'naltiradilar. Boshlang'ich adabiy ta'limning bunday zamonaviy tarzda tashkil etilishi o'quvchilarning ham diqqatini tortadi; bilimlarni o'zlashtirish jarayonini qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi. Faqat buning uchun o'qituvchi ham, o'quvchi ham ingliz va rus tillarini bilishi taqozo etiladi. Sababi hozirda o'zbek tilida istalgan ma'lumotni internetdan topish imkoniyati kam. E'tibor qilinsa,

mazkur darslikda ham bir qator ma'lumotlar internet orqali olinganini, talabalarga yo'nalish berishda, tavsiyalar berishda internet orqali ma'lumotlar tavsiya etilganini payqash mumkin. Bu ham, o'z navbatida, bo'lajak o'qituvchilarning amaliy faoliyatini tashkil etishda internet materiallaridan foydalanishga yo'naltirishdir. Masalan, boshlang'ich adabiy ta'limda sujetli rasmlardan foydalanilganda tavsiya etilgan internet manbaalarini ochib tavsiya etilgan suratlarni ekranda namoyish etish va bevosita uning tahlilini amalga oshirish mumkin bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, ko'rgazmalilikning zamonaviy usullari bilan birga an'anaviy tamoyillaridan ham o'mi bilan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ayni zamonda, o'quvchilarning zamonaviy axborot texnologiyalariga oqilona yondashishini nazorat qilish ham o'qituvchining bugun paydo bo'lgan yangi vazifasidir.

Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi

Abdulla Avloniy, "Aqlli qarg'a" ertagi

Amaldagi birinchi sinf "O'qish kitobi» darsligida Abdulla Avloniy qalamiga mansub "Aqlli qarg'a" nomli ertagi o'rganish uchun taqdim etilgan»: „Jaziramasida hamma yoqda suvlar quribdi. Bechora qarg'a suv yo'qligidan chanqab, juda qiynalibdi. Har tarafdin suv axtarar ekan, birovning oldida turgan ko'zani ko'rib qolibdi. Ko'zaning yoniga kelib qarasa, ichida suv bor ekan. Lekin bo'ynini suqib ichay desa, bo'yi yelmabdi. Shunda tumshug'i bilan toshlarni yig'ib, ko'zaning ichiga tashlay boshlabdi. Birozdon so'ng ko'zaning ichidagi suv yuziga chiqibdi. Aqlli qarg'a suvdan ichib, tashnalik balosidan qutulib, uchib ketibdi". Bu hikoyani o'rganishni birinchi sinf o'quvchilarga qiziqarliroq o'tish uchun kompyuterdan qarg'alarning har xil holatdagi suratlarini topib ekranda namoyish etiladi. Rus tilidagi "Vikipediya"dan qarg'alarning tashqi ko'rinishi, oziqlanishi (hatto bolalarga qarg'aning ovozi ham eshittirish mumkin), yashash tarzi haqida ilmiy ma'lumotlar beriladi. Qarg'aning aqlliligini hayotiy haqiqatlar misolida ham o'quvchilarga ma'lumotlar beriladi. O'quvchilar qarg'a haqida umumiy tasavvurga ega bo'lganlaridan so'ng yuqoridagi mam o'qib eshittiriladi. Darslikda mazkur matn mazmuni yuzasidan: "Qarg'a jaziramada nega qiynalibdi?" va "Sarlavha nega "Aqlli qarg'a" deb nomlangan" tarzidagi ikkita savol berilgan, xolos. Bu bilan o'quvchilar matnning mohiyatiga ham kirolmaydilar, Abdulla Avloniy nazarda tutgan sifatlarni ham farqlay olmaydilar. Hikoya matni bilan tanishtirgan o'qituvchining o'zi savol va topshiriqlar tuzishga majbur bo'ladi. 1.Yaxshilab o'ylab ko'ring-chi, yoz fasli jaziramasida suvlar nega va qanday qilib quriydi?

2.Qarg'alar haqida hozir eshitganlaringiz ilmiy ma'lumotlarni eslang. Ular O'zbekistonda, asosan, qaysi faslda yashashadi?

3. Qarg'aning aqlliligini nimada ko'rdingiz?

4. Qarg‘aning bo‘yni suvga yetmagani sababini uning rasmiga qarab asoslab bering.

5. O‘ylab ko‘ring-chi, ko‘zachaga qarg‘a tashlangan tosh bilan suv ko‘tariladimi? Istasangiz, buni amalda tekshirib ko‘ring.

6. Ko‘zaga tosh tashlanganda suv qanday qilib ko‘tariladi deb o‘ylaysiz? 7. O‘ylab ko‘ring, qarg‘a ko‘zachadagi suvni ichish uchun yana qanday aqlli xatti-harakatlar qilishi mumkin edi?

8. Qissadan hissa chiqarishga urinib ko‘ring. Ertakchi bobo bu ertagi bilan sizga nimalarni tushuntirmoqchi bo‘lyapti, deb o‘ylaysiz?

9. Asarga siz qanday sarlavha qo‘ygan bo‘lardingiz? Nima uchun ertakni shunday nomlaganingizni asoslab bering.

10. Shu aqlli qarg‘a bilan o‘zingiz yangi ertak to‘qing.

Shu tariqa savol va topshiriqlar ustida ishlanib, internet materiallaridan oqilona foydalanilib o‘tilgan dars birinchi sinf o‘quvchilarining dunyoqarashini boyitadi, bilimni orttiradi, saviyasini ko‘taradi, mustaqil va mantiqli mulohaza yuritishga o‘rgatadi. Aks holda badiiy matnlar o‘qilgan joyida qolib ketaveradi.

Savol va topshiriqlar:

1. Darslikda taqdim etilgan barcha internet sahifalariga kiring. Mazkur sahifalardan mavzuga doir materiallardan foydalanishga urinib ko‘ring.

2. Internet sahifalaridan boshlang‘ich sinflar adabiy ta‘limini samarali tashkil etishga yordam beradigan sahifalarni qidirib toping. Topgan ma‘lumotlaringiz va yangiliklaringizni bir-biringiz bilan o‘rtoqlashing.

3. Internet orqali Xurshid Davronning “kh-davron.uz/” saytiga kiring. Uning “youtube”dagi va “facebook”dagi sahifalariga ham kiring. U yerdan bolalar adabiyoti bilan bog‘liq materiallarni qidirib toping va ko‘chirib oling. Topgan materialingizni darslarda o‘rganganlaringiz asosida tahlilga torting.

4. Internet orqali rus tilidagi “Vikipediya”dan qarg‘a haqidagi ilmiy ma‘lumotlarni qidirib toping. Qarg‘aning aqlliligini namoyish etuvchi ma‘lumotlarni axtaring.

5. Siz ham o‘quvchilarga berilgan savol va topshiriqlarga javob berishga urinib ko‘ring. Matndagi barcha gaplar haqiqat, deb o‘ylaysizmi?

6. “Internet mening taqdirimda” mavzusida kichik esse yozing.

12-MAVZU: BOSHLANG'ICH SINFLARNING O'QISH DARSLANDA O'QUVCHILARNING OG'ZAKI VA YOZMA NUTQINI O'STIRISH YO'LLARI

Reja:

1. Boshlang'ich adabiy ta'limda og'zaki va yozma nutqni o'stirish usullari.
2. O'quvchilar nutqining rivojlanishi yo'llari.
3. Qayta hikoyalashning o'ziga xos talablari.
4. Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi.

Tayanch so'zlar: savod o'rgatish nutq o'stirish, o'qish va nutq o'stirish, grammatika va nutq o'stirish, to'g'ri yozish va nutq o'stirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muminova D.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi. –N.: Namangan, 2019. – 170 b.
2. Asqarova O'., Muminova D.A. O'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Namangan. Namangan.: 2019. -218 b.
3. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoliddinova Sh. Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi. –Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. -381 b.

www. tdpu. uz

www. pedagog. uz

www. Ziyonet. Uz

Boshlang'ich adabiy ta'limda o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish bu bosqichning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Qolaversa. nutq har qanday aqliy faoliyat va muloqotning asosi hamdir. O'quvchilarning taqqoslash, tasniflash, tahlillash, mustaqil va mantiqli mulohaza yuritish, tizimlash hamda umumlashtirish. xulosalar chiqarish singari aqliy faoliyat bilan bogliq ko'nikmalari nutq orqali shakllanadi. Ayni vaqtda, o'quvchining og'zaki va yozma nutqiy faoliyatida ham namoyon bo'ladi. O'quvchining aqliy rivojlanganlik darajasi og'zaki va yozma nutqidagi mantiqiy tiniqlik. qarashlarning dalillanganligi va obrazlilikida ham ko'rinadi. Boshlang'ich adabiy ta'limda o'quvchilarning bog'lanishli nutqi, ya'ni yaratishdagi muvaffaqiyatlari boshqa o'quv fanlarini o'zlashtirishdagi imkoniyatini ham oshiradi. Bundan tashqari, o'qish ko'nikmalarining tolaqonli shakllanishini va imlo savodxonligi ortishiga ham ijobiy ta'siri ko'rsatadi.

Nutqni o‘stirish o‘qish va imlo savodxonligi, to‘g‘ri yozish qoidalarini o‘zlashtirish jarayonining shakllaridan biridir. So‘zdan iborat jumla va bog‘lanishli matn yaratishda to‘g‘ri hamda o‘rinli foydalanish qoidalari ustida ishlash, bexato va savodli yozish. Asosan, boshlang‘ich sinflar ona tili darslarining vazifasi hisoblanadi. Ona tili ta‘limi dasturi asosiy bandlarining nomi (savod o‘rgatish va nutq o‘stirish; o‘qish va nutq o‘stirish; grammatika va nutq o‘stirish, to‘g‘ri yozish va nutq o‘stirish) ham nutq o‘stirishning boshlang‘ich ta‘lim amaliyotida qanchalar ahamiyatli va zarur ekanini ko‘rsatadi. Lekin boshlang‘ich adabiy ta‘lim amaliyoti ham nutq o‘stirish ishlariga bevosida daxldordir.

Nutq ichki fikr va qarashlarni ifodalash ehtiyojidan paydo boladi. Nutq jummalarni to‘g‘ri tuzishga o‘rgatish, ya‘ni so‘zlarni qoldirmay, ma‘lum izchillikda, bir-biri bilan to‘g‘ri bog‘lash va talaffuz qilish, so‘ngra uni yozma shaklda ifodalash demakdir. O‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini shakllantirishda ularga nazariy ma‘lumotlar berish ham maqsadga muvofiqdir. Ya‘ni bilim va ko‘nikmalar anglangandagina yaxshi o‘zlashtirilishi, nutq faoliyatida kutilgan samarani berishi mumkin.

O‘quvchilar boshlang‘ich ta‘limning dastlabki bosqichidan boshlab har xil mashqlarni bajarish asnosida mavzu bo‘yicha gapirish, asosiy masalani ochish, fikrini to‘g‘ri ifodalash va bog‘lanishli nutq nima ekani bilan tanishib boradilar. O‘quvchilarga qayta hikoya, tahlil, tavsif va muhokama nima ekanini anglashga ko‘maklashiladi. Ularda predmetni tasniflash bilan biror surat yoki kuzatishlarini tasniflash orasidagi tafovutni farqlash ko‘nikmasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zi ko‘rgan-bilganlari va kuzatganlarini tasniflash bilan surat va kuzatishlari haqida hikoya qilish bir-biridan nimasi bilan farqlanishini, batafsil yoki tanlab hikoya qilish nima ekani, didaktik tahlil, og‘zaki va yozma inshoning farqi, bayon va insho nima ekanini o‘quvchilar boshlang‘ich sinflar davridan farqlab borishlari kerak. Bularning barchasini kichik o‘quvchilar amalda bajarish asnosida o‘zlashtirib boradilar.

Maktab hayotining dastlabki kunlaridan boshlab o‘quvchilar qayta hikoyalashga o‘z qiziqishlarini namoyon etadilar. Ularning qayta hikoyalashlari va tasvirlashlari dars jarayonini jonlantiradi, tasavvurlarini, muloqoti va tashabbuskorligini oshiradi. O‘qituvchi savodga o‘rgatishning dastlabki kunlaridan boshlab nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirishga ishlaydi. Shu tariqa kichik o‘quvchilarning nutqiy faoliyati - ma‘lum maqsad sari yo‘naltirilgan faol kashf etish jarayonini til birliklari yordamida amalga oshirish va har xil vaziyatlardagi o‘zaro muloqotda aytilganlarni qabul qilishdan iboratdir.

A. Leontev: «Odam tom ma‘noda muloqotga kirishish uchun bir qator ko‘nikmalarni: muloqot sharoitida tez va to‘g‘ri yo‘nalishni belgilab olish; o‘z nutqini to‘g‘ri shakllantirish; nutq mazmunining o‘zaro o‘xshash

(adekvat) usullarini topish; muloqotni ushlab turish va davomlilikini ta'minlash kabilarni o'zlashtirib olishi maqsadga muvofiqdir. Agar muloqot talablarining biror qismi buzilsa, so'zlovchi undan kutilgan natijaga erisholmay qoladi, ya'ni suhbat samarasiz bo'ladi», - deya ogohlantiradi.

Metodik adabiyotlarda o'quvchilar nutqining rivojlanishi quyidagi ko'nikmalarning shakllanishi bilan bog'liqligi ta'kidlanadi:

1) muloqot vaziyatiga moslashish va o'zining bu jarayondagi vazifalarini aniqlab olish;

2) muloqot mazmunini rejalashtirish;

3) o'z fikrini shakllantirish va o'zgalarni tushunishni bilish;

4) o'zi va hamsuhbatining nutqini nazorat qilish, uning suhbatdoshga ta'siri va tushunilishini ta'minlash

Boshqa bir adabiyotlarda o'quvchilarning og'zaki va yozma ravishda fikr ifodalashi uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar:

1) muloqot vaziyatida mo'ljalni to'g'ri olish, ya'ni onglilik ko'nikmasi - muloqot yo'nalishi, ya'ni fikr qanday vaziyatlarda, kimga yo'naltirilgani, nima maqsadda aytilgani (biror yangilikni ma'lum qilishmi, munosabat bildirish uchunmi, biror narsani tushuntirish uchunmi, suhbatdoshga ta'sir ko'rsatish uchunmi) ni bilish;

2) aytilajak fikrlarining mazmunini rejalashtirish ko'nikmasi - ularning mavzusi va asosiy g'oyasini, suhbat yo'sinidagi kichik mavzuchalami, ularning ketma-ketligini belgilab olish;

3) tuzilgan rejani amalga oshira bilish ko'nikmasi - har bir fikrni tizimga solgan holda mavzu ko'tarish va asosiy fikmi ifodalash; bunda adabiy til me'yorlariga amal qilish; so'z, so'z shakllari, iboralar, ohangi va tuzilishiga amal qilish; suhbatdoshning muloqot imkoniyatlarini, shartlarini inobatga olish; suhbat matnining asosiy mazmuni va mohiyatini nazardan qochirmaslik; jumladan jumlagi fikrlar izchilligini ta'minlash, jumllalararo va matn qismlarining aloqadorligini ta'minlash; nutq madaniyati qoidalariga amal qilish;

4) muloqot vaziyatida aytilganlarni nazorat qilish ko'nikmasi - gaplarning suhbat mavzusiga aloqadorligini ta'minlash, asosiy fikr va ifodaning izchilligi, nutq masalalari bo'yicha qo'llaniladigan jihatlar, nutq madaniyatiga rioya qilish, nutq xususiyatlarini nazorat qilish; vaziyat taqozosiga qarab nutqiga o'zgartirishlar kiritish;

5) aytilganlarni qabul qilish (eshitish va o'qish) ko'nikmasi - o'zining kommunikativ imkoniyatlarini anglash; sarlavha, muloqotning boshlanishi va boshqa tashqi belgilardan (kitobdagi suratlar, so'zlovchining imo-ishoralari va qarashlari)dan axborotning umumiy mazmuni, mavzusi, maqsadi va davomini tasavvur qilish; so'zlarning ma'nosini tushunish, har bir so'zga ortilgan yukni, tuzilish va ohangni his qilish; alohida dalillarni,

ma'lumotlarni, kichik mavzularni ajratish, ularga asoslanib matnning umumiy mazmunini anglash, muhim va nomuhim ma'lumotlarning darajasini, ma'lum va yangi bilimlarni, muhim jihatlarini belgilash; muallif yoki so'zlovchi fikrlarining yo'nalishini, uning asosiy mazmunini tushunish va mohiyatiga kirish; muloqot jarayoni (kitob va suhbat)da axloqiy mezonlarga amal qilish; matnni anglash darajasini, uning mazmuniga qanchalik chuqur kira olayotganini, muallifning pozitsiyasi va munosabatini his qilish; ma'lumotlarni tushunish usullari (matnga qayta murojaat qilish, notanish so'zlarning ma'nosini aniqlash, savollar qo'yish)dan foydalana bilish va hokazo.

Ko'rinadiki, kichik yoshdagi o'quvchilarning nutqini takomillashtirish ustida ishlash nafaqat fikmi(og'zaki va yozma shaklda) ifodalash, balki ularni qabul qilishni ham nazarda tutadi. O'quvchilarga maxsus kommunikativ mashqlarni bajartirish ham nutq faoliyatini to'g'ri tashkil etishga yordam beradi.

Ya'ni o'quvchi ma'lumotni shunchaki qabul qilmasin yoki o'qituvchining topshirig'i bilan qayta hikoyalansin. Bunday mashqlar nutq faolligi ta'minlashga yo'naltiradigan, fikr aytishga talablar qo'yadigan vaziyatlarni yaratishga xizmat qilishi lozimligi ham nazarda tutilishi maqsadga muvofiqdir.

Yuqorida sanalgan ko'nikmalarning har birining shakllanishi ma'lum mashqlarni, nazariy ma'lumotlarni talab qiladi. Boshlang'ich adabiy ta'limda kichik yoshdagi o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirish ustida ishlash mashqlari quyidagicha bo'lishi mumkin. O'quvchilar:

- o'zlari tuzgan matndagi muloqot vaziyatlari va ko'tarilgan masalalarni taqqoslashi;
- sarlavhasi va matnning boshlanish qismidan uning mazmuni va xarakterini anglagan holda matnga sarlavhalar topishi;
- asar matni yuzasidan fikr ifodalashga tayyorlanib reja tuzishi; - matndagi so'z, ibora va jumalarning qismlari asosida berilgan topshiriqlar ustida ishlashi; - bir qator so'zlar ko'magida so'z birikmalari va jumalar tuzishi;
- har xil nutqiy birikmalar yaratishi;
- ma'lum kuzatishlardan keyin belgilangan yo'nalish bo'yicha matnni qayta yaratishi;
- ma'lum maqsad asosida asarni tahlil va taqriz qilishi;
- matnni uning tahlilidan so'ng qayta yaratishi;
- matnning mavjud bo'laklari yoki qo'shimcha qismlar ko'magida yangi ham yaratishi;
- qayta hikoya qilishda tilni his qilishi, so'zga e'tiborli bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Ayni bir xil nutq ko'nikmalarini har xil nutq materiallari asosida nafaqat boshlang'ich adabiy ta'limning, balki umuman o'qitish ishlarining birinchi kunlaridanoq barcha o'quv fanlari misolida shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Bu har xil mavzulardagi, asosiy fikr xarakteri, yozilish uslubi, janri, tuzilishi, hajmi, o'quvchilarning mustaqilligi, og'zaki va yozma shakllardagi bilimdonligi, har xil o'qish turlaridan foydalangan holda amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, o'quvchilar nutqi bilan bog'liq masalalar haqida gapirilarkan, o'qituvchi uning asosiy to'rt shakli: gapirish, eshitish, o'qish va yozish kabilar nazarda tutilishini bilishi lozim.

Boshlang'ich adabiy ta'limda o'quvchilarni shu to'rt shaklning har birini o'zlashtirishlariga erishish maqsadga muvofiqdir. Real hayotda odam o'z nutqini ma'lum shart-sharoitda kimgadir yo'naltiradi. Bu har qanday ruhan sog'lom odam uchun tabiiy hol. Shuning uchun dars jarayonida ham bolalarning nutqiy muloqotga kirishish ehtiyojining tabiiy shart-sharoitlarini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Nutqiy faoliyatda o'quvchi o'z fikri va tuyg'ularini ifodalashga yo'naltiriladi yoki o'zgalarning fikri qabul qilinadi. Ma'lum bo'ladiki: fikr nutq faoliyatining predmeti; til bu faoliyatning vositasi; nutq esa bu jarayonda qo'llaniladigan usuldir. Nutq faoliyatining mahsuloti bir jumla, agar fikr davom ettirilsa, ma'lum bo'ladi. Ma'lumotlarni qabul qilish asnosida esa xulosa kelib chiqadi. Xulosa nutq faoliyatining so'nggi natijasi, javob reaksiyasi bo'ladi, aks holda suhbatdoshning fikri tushunilmagan hisoblanadi. O'quvchilarning nutqini o'stirish ustida ishlaganda, dastlab ularni aytadigan fikrining asosiy mazmunini, uning boshlanishi, asosiy qismi va yakunini anglab-belgilab olishga o'rgatish maqsadga muvofiqdir. Har qanday matn ayni zamonda bolalar uchun yaratilgan matnlarda ham o'z tuzilishiga ko'ra murakkab o'rinlari bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatlarda matnning mavzusini (yetakchi fikrni) ochish uchun avval matnni ma'noli bo'laklarga ajratish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ayni zamonda, matnning qismlari bir-biri bilan uzviy bog'liqlikda bo'lishi, mazmunan asosiy fikrga va mavzuga bo'ysunishi lozimligi o'quvchilarga anglatilishi lozim. Kichik o'quvchilarning eshitgan matnlarini qaytadan yaratishlarida o'z xatti-harakatini detallashtirish, uni mazmunli bo'laklarga ajratishga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Qayta hikoya qilishning sifati ko'p jihatdan xatti-harakatlarni nomlashda til birliklarini tanlash bilan bog'liq boladi. Qayta hikoyalashda ko'pincha o'tgan zamon fe'lidan foydalaniladi. Qayta hikoyalash asar qahramoni bilan bog'liq hodisalar, u nimalarni his qilgani nimalarni yashab o'tkazgani, u ishtirok etgan voqealar bayonidan iborat bo'ladi. Voqea-hodisalar rivoji vaqt birligiga amal qilingan holda, izchillikda davom etadi. Qayta hikoyaning izchilligi «avval, keyin, so'ngra, shunda,

shundan, keyin, yana, birinchi, keyingi» kabi soʻzlar orqali erishiladi. Biror matnni qayta hikoya qilishning asosiy xususiyati voqqa-hodisalarning boshdan oxir rivojlanib borishini maʼlum qilishdan iboratdir. Qayta hikoyalarda feʼllar juda koʻp qoʻllaniladi va aynan shu feʼllar nutq boyligining darajasini harakatlar izchilligini namoyish etadi. Oʻquvchilarning qayta hikoyalashlari uchun ham oʻqituvchi mazmun asosida aynan qanday masalalarga urgʻu borishni, qanday jumlar tuzish, qanday soʻzlarni tanlash toʻgʻri boʻlishi haqida oʻziga hisob bergan holda ish yuritishi maqsadga muvofiqdir. Boshlangʻich adabiy taʼlimda oʻquvchilarning qayta hikoyalashi maktabdagi barcha gumanitar va texnik oʻquv fanlarini birlashtiradigan muhim ish turlaridan biridir. Odatda qayta hikoyalash deganda oʻqilgan matnni oʻz soʻzlari bilan qayta aytib berish tushuniladi. Aslida, oʻquvchining qayta hikoyalashi uning matn mohiyatiga kirishi uni tuslanishi bilan bogʻliq. Oʻquvchining qayta hikoyalashi mexanik tarzda amalga oshishi yoki matnni ayrim xatboshi yoki jumla shunchaki yodlab olishi xotira bilan amalga oshiriladi. Yaʼni mavzu tushunilmaydi, oʻzlashtirilmaydi. Oʻquvchilar ham, ota-onalar ham, hatto oʻqituvchilar ham qayta hikoyalashning oʻziga xos talablari borligini va ular nimalardan iborat ekanini bilib qoʻyishlari maqsadga muvofiqdir:

qayta hikoyalash oddiy hayotiy nutq. Hech qanday yodlash yoki takrorlash emas:

- qayta hikoyalashda matndan olingan obrazli ifodalar, badiiy leksika va har xil konstruksiyalar dan foydalaniladi;
- izchillikka, ifoda mantigʻiga, sabab va oqibatning mohiyatiga kirgan holda tashkil etiladi;
- matnning tugalligiga erishish, bu jarayonda dalillar, asosiy jihatlam, ayniqsa, u ilmiy matnlar boʻlsa, oʻtkazib yubormaslik kerak boʻladi.

Qayta hikoyalashda oʻquvchi nutqining monotonligi bu jarayonning eng katta kamchiligidir. Ayniqsa, badiiy matnlarning qayta hikoyasida emotsionallik ustuvor boʻlishi lozim. Bunday paytlarda ifodali oʻqish va matnni rollarga boʻlib gapirib berish yaxshi yordam beradi, oʻquvchilar matnni qayta hikoyalashni oʻzlashtirishlari uchun avval uning ustida ishlashni oʻrganishlari kerak. Yaʼni, asardagi muhimni ajratishlari va yozib olishlari (yoki oʻqituvchi xattaxtaga yozib borishi), matnni didaktik tahlilga tortishlari, tilining boyligiga diqqat qaratishlari lozim. Bu jarayonda ota-onalar ham bevosita ishtirok etishlari, farzandlari bilan imkon qadar koʻproq suhbatlashishlari, koʻchada yoki maktabda qanday hodisalar yuz berganini, nimalarni koʻrgani, koʻrganlari multfilm yoki kino haqida suhbatlashishlari, munosabatlarini soʻrashlari, fikrlarini asoslashni talab qilishlari, koʻrganlarini batafsil gapirib berishni soʻrashlari maqsadga muvofiqdir. Ota-onalar bolalarini, albatta, juda qiziqish bilan eshitishlari, hayratlarini namoyish

etishlari o‘rinli bo‘ladi. O‘qituvchi yoki ota-onalar bolaga doimiy ravishda o‘z bolaligida yuz bergan xotiralarini, hayotidagi muhim lavhalarni gapirib berishlari ham bolalarda qayta hikoyalash ko‘nikmasining shakllanishi va rivojlanishiga o‘z ijobiy ta‘sirini ko‘rsatadi. Bu jarayonda o‘quvchi yoki ota-onaning hikoyasi dialogik emas, monologik tus olishi zarur. Bola og‘zaki bog‘lanishli matnlarni qancha ko‘p eshitsa, qayta hikoyalashning mohiyatiga shuncha tushunib boradi. Qayta hikoyalash ko‘nikmasini shakllantirishda o‘quvchida xotiraning qaysi turi yaxshi rivojlanganligini aniqlab olish ham maqsadga muvofiqdir. Ba‘zi bolalar o‘qilgan matnni yaxshi eslab qoladilar, ayrimlarning esa ko‘rgan narsasi xotirasida yaxshi saqlanib qoladi. Kimda vizual xotira kuchli bo‘lsa, suratlar ustida ishlash, audial imkoniyatlari yuqori bo‘lgan bolalarga ko‘proq o‘qib berish yoki badiiy matnlarning audioyozuvlarini eshittirish yaxshi samara beradi. Kichik yoshdagi o‘quvchilar hamisha ham asarning mantig‘ini anglayvermaydilar, asosiy o‘rinlarini mustaqil ravishda ilg‘ay olmaydilar. Ularni qayta hikoyalashga tayyorlash uchun, avval savollar yordamida bu jarayonga yo‘naltirish kerak bo‘ladi. Dastlab savollar mayda-mayda, har bir voqeaga daxldor tarzda taqdim etiladi. Asta-sekinlik bilan savollar umumlashma xarakter kasb eta boshlaydi. Ya‘ni bitta savolga bir nechta jumla bilan javob qaytarish, butun boshli xatboshini qayta hikoyalash talab etiladi. Bundan tashqari, bolalarning o‘zlarini ham savollar berishga yo‘naltirish lozim. Bu bolalarni yetakchi o‘rinlarni asardagi asosiy g‘oyani ilg‘ash va ajratib olishga o‘rgatadi. O‘quvchilarning qayta hikoyalashi nazarda tutilgan asar bilan dastlabki tanishuv bosqichida uni ma‘noli bo‘laklarga bo‘lish maqsadga muvofiqdir. Avval birinchi xatboshi o‘qiladi va unda nima ifodalangani bilan bog‘liq savol beriladi hamda o‘quvchilardan javoblar olinadi. Shu tariqa matnning har bir xatboshisi o‘qilib mazmuni gapirib beriladi. O‘qish oxirida ajratilgan yetakchi o‘rinlar asosida matnning rejasi tuziladi. Bu kichik reja yozib olinadi yoki o‘quvchi tomonidan xattaxtada aks ettiriladi. O‘quvchilar esa mana shu reja asosida qayta hikoyalab beradilar. Boshlang‘ich sinflaming dastlabki bosqichida shu tarzda qayta hikoyalashga o‘rgangan o‘quvchi asta-sekin asardagi yetakchi epizodlarni farqlashga o‘rganadi va qayta hikoyalash uchun zarur bo‘lgan o‘rinlaridan foydalanib asarni qayta hikoyalab beradi. Boshlang‘ich adabiy o‘qish amaliyotida qayta hikoyalashning taassurotlarni umumlashtirish va birgalikda qayta hikoyalashda rezyume tuzish, maqsad va asosiy g‘oyani aniqlash, olgan taassurotlarini aytib berish va yakun yasash muhim sanaladi. Kichik yoshdagi o‘quvchilar qayta hikoyalashining batafsil qayta hikoyalash shaklida o‘z so‘zlari bilan qayta hikoyalash vaziyatni, asar qahramonlari va davomi o‘zgartirib qayta hikoyalash singari shakllari ham mavjud.

Boshlang'ich adabiy ta'limda batafsil qayta hikoyalashni tashkil etishda:

- 1) o'quvchilarga uning boshqa turlaridan farqini anglatish;
- 2) matnning tahliliy hikoyasida asar tili, tayanch so'zlari ustida ishlash;
- 3) matnni ifodali qayta hikoyalash maqsadida uni ifodali o'qishni mashq qildirish (ikki marta);

- 4) qayta hikoyalashni mantiqiy va kompozitsion bo'laklarga ajratish;
- 5) matnning rejasini tuzish;
- 6) lavhalarni qayta hikoyalashda dastlabki qayta hikoyalashning kamchiliklarini muhokamaga tortish;

- 7) matn mazmunidagi voqeani o'quvchi hayotidagi analogik hodisalar bilan, ya'ni boshqalar tomonidan yozilgan hodisalar bilan bosh dan kechirilgan voqealarni o'zaro bog'lash. Boshlang'ich adabiy ta'limdagi tanlab qayta hikoyalash quyidagilardan iborat bo'adi:

- asardagi biror epizodni savollar yoki o'qituvchining topshirig'i bo'yicha qayta hikoyalash;

- rasm yoki illustratsiya asosida qayta hikoyalash;

- berilgan mavzu bo'yicha parchalarni qayta hikoyalash. Tanlab hikoyalash ham bolalarning tafakkuri va nutqini o'stirish vositalaridan biridir. Tanlab hikoyalashda o'quvchi:

- 1) o'qilgan matndan bir qismini, uning chegarasini ongli ravishda ajratib so'zlab beradi;

- 2) hikoyadan faqat bir lavhani aytib beradi;

- 3) hikoya mazmunini faqat bir sujet yo'nalishida so'zlab beradi.

O'quvchilarda tanlab qayta hikoyalash malakasini hosil qilishga boshlang'ich sinf izohli o'qish darslarida keng qo'llaniladigan:

- 1) hikoya qismiga chizilgan rasm asosida hikoyalash;

- 2) hikoyadagi bir voqeani tasvirlovchi rasm asosida hikoyalash;

- 3) tanlab qayta hikoyalashni talab etadigan savollarga javob berish singari usullar yordam beradi. O'quvchi tanlab hikoya qilishda ham, batafsil hikoya qilganda ham o'qilgan matnni tahlilga tortadi. Badiiy matn tahlili bolalar tafakkurini, nutqidagi mustaqillikni o'stiradi va o'qilgan matn mazmunini o'zlashtirishga yordam beradi. O'qilgan hikoyaga rasm chizishda o'quvchi rassomlar tomonidan chizilgan rasmlardan o'qilgan asarning mazmuniga mos birini tanlaydi yoki o'zi rasm chizadi. Agar o'quvchi rasmni yaxshi chiza olmasa, o'zi chizmoqchi bo'lgan rasmni og'zaki tasvirlab beradi, ya'ni so'z bilan chizadi. O'qilgan hikoyani davom ettirish usuli maktab tajribasida keng qo'llaniladi. Bu usul hikoyaning mazmuni uni davom ettirishga imkon beradigan asarlarda qo'llaniladi. Boshlang'ich adabiy ta'limda badiiy matnlarni qayta hikoyalashda ijodiy qayta hikoyalash ham muhim ahamiyatga molik. Unda quyidagi ish turlari amalga oshiriladi:

- hikoyachining shaxsini o'zgartirib qayta hikoyalash;
- matnga qo'shimchalar kiritib yoki ijodiy o'zgarishlar bilan qayta hikoyalash;
- qahramonlarning birortasi nomidan qayta hikoyalash;
- so'zlab turib rasmini chizish;
- matnning ekranlashtirilishini tasavvur qilgan holatida qayta hikoyalash;
- matn mazmunini sahnalashtirish va hokazo.

Qayta hikoyalashda o'qilgan hikoya mazmuni yuzasidan o'qituvchining savollari o'quvchilarni hikoyaning detallari haqida, ayrim voqealar o'rtasidagi bog'lanishning sabab-natijalari haqida fikrlashga qaratilishi lozim. Asar syujetining rivojlanishida obrazlar, ularning xatti-harakati asosiy rol o'ynaydi. O'quvchilar asar mazmunini unda ishtirok etgan timsollar va ularning xatti-harakati, xarakterli xususiyatlarini tahlil qilish yordamida yaxshi anglab yetadilar. O'qituvchining savollari asari qahramonlari nima qilgani, ularning u yoki bu xatti-harakati qayerda va qanday sharoitda yuz bergani haqida so'zlab berishga, voqealarni izchil bayon qilinishiga hanida o'zaro bog'liqligini yoritishga yo'naltirilishi lozim. O'quvchi o'qilgan asar mazmunini o'qituvchi savollari yordamida qayta aytib berishida: ayrim lavhalar o'zaro bog'lanadi, bir-biriga taqqoslanadi, ular yuzasidan muhokama yuritiladi va xulosalar chiqariladi. Ko'pincha boshlang'ich sinf o'quvchilari timsollar xatti-harakatini yaxshi tushunmasliklari, ba'zan noto'g'ri yoki yuzaki anglashlari natijasida asar mazmunining mohiyatiga kira olmasliklari mumkin. Shuning uchun ham o'qituvchi savolni juda o'ylab tuzishi, u bolani fikrlashga, o'ylashga majbur etadigan, timsollarning xatti-harakati, voqealarning bog'lanishi yuzasidan muhokama yuritishga undaydigan, ularni o'zaro qiyoslashga, ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlasliga yordam beradigan bo'lishi lozim. O'quvchi asar qahramonlarining xatti-harakatini qanchalik aniq ko'z oldiga keltira olsa, u hikoyaning asosiy mazmunini shunchalik chuqur tushunadi, shu darajada mustaqil qayta hikoya qilib beradi. Boshlang'ich adabiy ta'limda o'quvchilar og'zaki nutqini o'stirishda badiiy bitiklar didaktik tahlilining eng kichik shakli - fikrini ifodalashga o'qishning dastlabki kunlaridan boshlab kirishadilar. O'qituvchining savollariga javob berish asnosida o'quvchilar hodisaning sabab-oqibatlarini tushuntirib berish, bu jarayonda fikr ifodalashi kichik didaktik tahlilni anglatadi. Tahlilning bu turi ham nutqning har qanday turi singari o'z tartibiga ega. Bu borada ma'lum tamoyillarga, qoidalarga asoslangan bilimlar fikr aytish va fikrni qabul qilish jarayonini yengillashtiradi, ongliligini ta'minlaydi. Mazkur jarayon qandaydir fikmi ifodalash, so'ngra uni asoslash, keyin xulosa chiqarish tizimida amalga oshadi. Shu tariqa boshlang'ich sinflar adabiy o'qishi jarayonida o'quvchilar

nutq turlari haqida tasavvurga ega boshladilar, mashqlarni bajarish asnosida nutqning ogʻzaki va yozma shakllarini yaratish hamda qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradilar, har xil shakldagi matnlarni yaratishni oʻrganadilar. Boshlangʻich adabiy taʼlim amaliyotida oʻquvchilarning ogʻzaki nutqi ularning yozma nutqi shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi. L. S. Vigotskiy yozma nutqni: «Nutq bu monolog oʻquvchining oq qogʻoz bilan tasavvuridagi suhbatdosh tarzida tillashishi, ayni zamonda, ogʻzaki nutqning har qanday shaklida oʻz-oʻzidan, tashqi taʼsirlarsiz suhbatlashishi holatidir» - tarzida taʼriflaydi. Boshlangʻich adabiy taʼlim jarayonida shakllantiriladigan yozma nutq namunalaridan biri bayonda matn chuqur tahlilga tortilgan holda qayta hikoyalaniadi, ayni zamonda, maʼlumotlar tanlash, ularni tizimga solish, til birliklaridan toʻgʻri, aniq va ifodali foydalana bilish taqozo etiladi. Bayon yozishga tayyorlanish jarayonida matn talilil qilinar ekan, bir yoʻla ikki vazifa amalga oshiriladi. Avvalo, oʻquvchilarni matnning uni qayta bayon etishda qoʻl keladigan detallarini anglagan holda, tanlangan maʼlumotlarni, til birliklari va aytilgan fikrlarni biriga bogʻlagan holda eshitishga oʻrgatadi. Bayon yozishga tayyorlanayotgan matnning tahlili oʻzgalar tomonidan yaratilgan asarni ongli ravishda qabul qilish asosida oʻz matnini yaratishga zamin tayyorlaydi. Yaʼni, bayon yozish oʻquvchilarni insho yozishga tayyorlaydi. Milliy boshlangʻich taʼlim amaliyotida bayon eshitilgan matnni yozma ravishda bayon etishnigina nazarda tutadi. Boshlangʻich adabiy taʼlimda shakllantiriladigan yozma nutq koʻnikmalari orasida uning ikki turi alohida ahamiyat kasb etadi: matnni yozma ravishda qayta hikoyalash (bayon) va oʻz mustaqil ijod mahsulini yaratish (insho). Bu ikki tur ham kompleks xarakterdagi mashqlar sirasiga kiradi. Chunki ularning har ikkalasini bajarish asnosida nutq koʻnikmalarining barcha turi shakllanishi va rivojlanishi yuz beradi. Yaʼni muloqot vaziyatida orientir olishdan boshlab oʻz nutqini nazorat qilishgacha boʻlgan barcha bosqichlardan oʻtiladi. Nutq koʻnikmalarini uygʻun (kompleks) shakllantirishda bir xil oʻquv topshiriqlarini bajarishga yoʻnaltirish bayon va inshoni birlashtiradi, ulami hamisha yonma-yon qoʻllashga asos boʻladi. Taʼlimiy muammolarni oʻqitishning bu ikki turi koʻmagida hal qilishning ham oʻziga xos yoʻllari mavjud. Bayon tayyor matnga tayangan holda nutq oʻstirishni nazarda tutsa, insho oʻz matnini yaratish mashqlari orqali nutq oʻstirishga koʻmaklashadi. Insho ham oʻquvchilarning yozma nutqini rivojlantirishga yoʻnaltiradi. Nutq oʻstirishga yoʻnaltirilgan bunday amaliy mashqlar turli xil ish turini qamrab oladi: nutq faoliyatini takomillashtirish va nutq koʻnikmalarining barchasini yaxlit shakllanishiga koʻmaklashish. Insholami tashkil etishda nutqiy amaliyotda tayaniladigan barcha talablarga imkon qadar rioya qilish kerak boʻldi. Maʼlum nutq arxaterialini yaratishga kirishishdan oldin muloqot vaziyatini yaratib berish, unda oʻquvchilarning ishtirok etishiga erishish

haqida qayg'urish o'rinli bo'ladi. Bunday tayyorgarlik darslarida o'quvchilarda xuddi hayotdagidek fikr almashish muloqotiga kirishish ; ehtiyojiga mos tabiiy sharoit vujudga kelishi kerak. Bu fikr almashish jarayoni kuzatishlar, taassurotlar almashish tarzida bo'lishi lozim. Bunday suhbatlarda o'qituvchining vazifasi savol berish va javobga baqirish emas, balki teng huquqli suhbatdoshga, o'quvchilarning fikrlash qiziqadigan hamkorga aylanishdan iborat bo'ladi. Inshoga tayyorlanish bir necha bosqichdan iborat bo'ladi:

Dastlabki tayyorlov bosqichining maqsadi keyingi bosqichlilarga zamin tayyorlashdan iborat. Unda zarur bilimlar, taassurotlarni to'plash tashkil etiladi, til birliklaridan foydalanish yo'llari o'rgatiladi.

Nutqiy vaziyat yaratish va bevosita inshoga tayyorlanish bosqichi. Bu bosqichda emotsional tayyorgarlik, ishlashga moyillik va unda faol qatnashishga qiziqish ta'minlanadi.

Insho yozish jarayoni. Bu bosqichda o'quvchilar aynan yozma nutq masalalarini hal etishga diqqatlarini jamlashi, xatolar qilishdan qo'rqish hissini orqaga tashlashlari lozim bo'ladi. Shu tariqa nutq vaziyati, u nutqning qaysi turiga daxldor bo'lishidan qat'i nazar, o'qituvchi tomonidan uning barcha turlarini hisobga olingan holda belgilanishini taqozo etadi. Nutqning shakli (yozma yoki og'zaki), faoliyati (ta'riflash, qayta hikoyalash va muhokama), mazmuni, janri singari har xil yo'sinda tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir. Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi Jajji she'rlar tilsimi o'zbek adabiyotining bolalarga bag'ishlangan qismi ancha oqsayotgani bugun hech kimga sir emas. Negadir, adabiyotshunoslik ham bu borada ancha passiv. Ko'pchilik mutaxassislarining diqqat e'tibori kattalarga bag'ishlangan asarlar tahlili va bir qator "izm"lar muhokamasiga qaratilgani holda, bolalar adabiyoti vakillari X. To'xtaboev, T. Adashboev, A. Obidjon kabi oz sonli ijodkorlar faoliyati tadqiqi, sohadagi yutuq va kamchiliklar, uning kelajak avlod tarbiyasidagi o'mi va roli so'zshunoslar nazaridan chetda qolayotir. Bu, o'z navbatida, boshlang'ich sinflar "O'qish kitobi", yuqori bosqichning dastlabki sinflari "Adabiyot" darsliklarining mazmunan sayozlashuviga, bunday darsliklar bilan ishlayotgan o'quvchilarning ma'nan bir joyda deysinib qolishlariga, bolalari kelajagi uchun qayg'urayotgan otalarning e'tirozlariga sabab bo'lmoqda. Ma'lumki, bolalarga bag'ishlab asar yozish - o'ziga yarasha murakkab ish. Buning uchun ijodkor, o'zi necha yoshda bo'lishidan qat'i nazar, qalban bola bo'lishi, hamma narsaga bolalarcha nazar bilan qaray olishi, eng muhimi, ko'rgan-bilganlari, aytishni istaganlarini bolalarning badiga urmaydigan, ularni qiziqitira oladigan, e'tiborini tortadigan tarzda ifodalay bilishi lozim. Bolalar adiblari o'quvchilariga shunchaki bola deb emas, o'zining kichraytirilgan "olam va odam sirlarini bilishga intilayotgan, shakllanib kelayotgan shaxs,

kichkinagina fikr kishisi deb qarashi, yozganlarida tarbiya yoki nasihatni ustuvor qo'ymay, maqsadini satrlar qatiga berkita bilishi shart. Aks holda uning bitiklari bolalar qalbidan ham, adabiyot olamidani ham o'rin olmaydi. Shunday iqtidorga ega bo'lgan bolalar shoirlaridan biri Nurulloh Ostondir. N. Ostoni ijodi, asosan, kichik hajmdagi ash'orlardan iborat. Ularning ma'lum qismi topishmoqsimon she'rlar bo'lsa, bir qismida hayvonlar, har xil sabzavot va mevalarning xususiyatlari, foydali jihatlari ifodalab berilgan. Shoir Allohning har bir yaratig'iga bolaning nazari bilan qaraydi, ularni sodda, tushunarli tilda ta'riflaydi. Masalan, shoir qalamiga mansub "Chuchmomaga xat" she'rini olaylik:

*Tugab qoldi siyohim,
Endi qaydan olaman?
Sheriklardan siyoh rang
Darrov izlab qolaman.
Topolmasdan qalamda
So'ng yozaman xushnoma:
-Menga jindek berib tur,
Siyohingdan Chuchmoma!*

Sarlavhasining o'zi bilan she'rxon ko'nglini "qitiqlaydigan" bu satrlar maktab o'quvchisi tilidan bitilgan. Ma'lumki, bugungi o'quvchilar siyoh ishlatishmaydi. Ular matn mohiyatiga kirishlari uchun, avval siyoh haqida tasavvurga ega bo'lishlari kerak. Shundagina siyoh bilan chuchmoma o'rtasidagi mutanosiblikni, mamda aks etgan hayotiy haqiqatni anglab yetadilar. She'r, kichkinagina bo'lishiga qaramay, o'z o'quvchisini o'ylashga, izlanishga undaydi. Muallifning maqsadi ham shu — o'quvchisini fikrlashga undash, dunyoqarashini kengaytirish, bilimini oshirish. U siyohning o'ziga xos jihatlari, chumomaning botanik xususiyatlari va ranglar haqidagi bilimlarni chuchmomaga yozilgan ikki misra xat: Menga jindek berib tur; Siyohingdan Chuchmoma!" ga joylay bilgan. Shoir o'quvchisidan o'qishni talab qilayotgani yo'q, bilim olishning zarurligi haqida nasihat ham so'qayotgani yo'q. Ota-ona, tarbiyachi yoki o'qituvchi kichik she'rxonni matnning mohiyatiga kirishga yo'naltirsa, bo'ldi; uning zamiriga berkitilgan bilimni o'zi qiziqib izlayveradi. Bu Alloh tomonidan har bir bolaning tiynatiga singdirilgan tabiiy xususiyat - olam va odam sirlarini bilishga bo'lgan intilishdir. Ayni zamonda ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi. Shoir: Nurulloh Ostoning bir qator she'rlaridan boshlang'ichi: adabiy ta'limda chiston-topishmoq sifatida foydalanish mumkin Uning qalamiga mansub "Kungaboqar", "Qo'zichoq", "Qovog'ari", "Metroda", "Burun", "Soatga", "Tuya", "Achchiq qalampirga" "Samovarda", "Taxtamushuk" kabi she'rlar shular jimlasidandir;- . Muallif qalamiga mansub quyidagi satrlar nimaning tilidan aytilayotganini anglash uchun she'rxon, avval uning mazmuniga

diqqat qaratishi, soʻzlovchiga - “Men”ga xos boʻlgan xususiyatlarini aniqlashi kerak boʻladi:

*Qarang, buncha yam-yashil,
Qizgʻaldoqrang dalalar.
Bunda buncha koʻp ekan,
Menga oʻxshash barralar.
Dikirlatib chopaman,
Toʻrtta oyoq Yoʻqolmasin deb choʻpon*

Taqib qoʻydi sirgʻamni. Sheʼrdagi “Men”ga xos boʻlgan dastlabki xususiyat - barralik ikkinchisi - toʻrt oyoqlilik; uchinchi - dikirlab chopish; toʻrtinchi ~ yoʻqolib qolishi mumkinligi; beshinchi - sirgʻasi borligi; oltinchi - uning egasi choʻpon ekani. Kattalar bolalarni sheʼrga qiziqtirish uchun, avval uni ifodali qilib oʻqib berishi, soʻng gap nima haqida ketayotganini aniqlash maqsadida qoʻzichoqqa xos boʻlgan xususiyatlarini sanab berishi yoki oʻzlariga toptirishi (bu bolalarning yoshi va bilgichligi bilan bogʻliq, albatta) kerak boʻladi. Shu jihatlarining hammasini matndan bolalarga toptirib darstaxtaga yozib borish va oxirida umumlashtirib bu jihatlar nimaga tegishli ekanini aniqlashni kichik sheʼrxonlardan talab qilish bilan oʻqituvchi bir vaqtning oʻzida ham dars yoki mashgʻulotning samaradorligini taʼminlaydi, ham tarbiyalanuvchilarni mustaqil mulohaza yuritishga undaydi, ham fikrlash orqali bilimlarni oʻzlashtirishga yoʻnaltiradi. Sheʼrning dastlabki ikki misrasi: “Qarang, buncha yam-yashil, Qizgʻaldoqrang dalalarda, bir qaraganda, qarama-qarshi fikr ifodalangandek tuyuladi. Lekin diqqat qilinsa, muallif fikr ifodalashda qoʻzichoqning koʻzqarashini nazarda tutgani maʼlum boʻladi. Uzoqdan qaralganda dalalar qoʻzichoqqa ham qizgʻaldoq bilan qoplangan boʻlib koʻrinadi. Lekin shoir yaqindan qaragan kichkinagina qoʻzichoq ularni pastdan, oʻz boʻyi darajasida koʻrishini va qoʻzichoq uchun muhim boʻlgan narsa - yam-yashillikni eʼtibordan chetda qoldirmagan. Shoir N. Ostonskiy qalamiga mansub chiston, topishmoqlardan dars va mashgʻulotlarda shu tariqa foydalanish mumkin. Qalamkash N. Ostonskiy oʻzining hayvonlar, meva va sabzavotlar tilidan aytgan bir qator sheʼrlarida kichik oʻquvchisiga ularning xususiyatlari haqida bilim beradi. Masalan:

*“Hap senimi, dedim-u,
Choʻchitmoqchi edim-u,
Qazib sahro qumini,
Tashlab qochdi dumini» satrlari kaltakesakning oʻziga xos jihatini;
“Suv ichmaydi haftalab,
Hech qilmaydi naf talab.
Bir qondirsa chanqoqni,
Yeyaverar yantoqni» misralari tuyaning xususiy fazilatini;*

“To‘ldiradi samoni,

Turnalarning karvoni» baytida tumalarning jihatlarini ochib beradi. Kattalarning kichik she‘rxonlarni bu kabi bitiklar bilan tanishtirganda ular e‘tiborni hayvonlar, o‘simlik va sabzavotlarga xos bo‘lgan mana shunday alohida xususiyatlariga qaratishi bilim berishning qiziqarli va tabiiy yo‘lidir. Bu yo‘sinda o‘zlashtirilgan bilimlar bir umrga bolaning ruhiyatida o‘rnashib qoladi. N. Ostons tarbiyaviy ahamiyat kasb etgan she‘rlarining ko‘pchiligida tarbiya haqida yalang‘och fikr aytmaydi. Nabiralari xarakteriga singdirishni istagan barcha sifat, fazilatlarni satrlar zahiriga berkitib qo‘yadi, she‘rni o‘qigan yoki eshitgan kichik she‘rxon ko‘nglida shu jihatlariga moyillik paydo boladi. Masalan: “Tuyaning bo‘talog‘i» she‘rida el orasidagi: “Tuya hammomni orzu qilgan ekan” iborasida ilgari surilgan qarash ya‘ni tuyaning orzusi amalga oshgani oddiy hol tarzida bayon etilgan:

Bo‘talog‘im arzanda.

Hammomni qilmas kanda.

Yozmi-qishmi, to‘rt fasl,

Borib turar muttasil.

Kim yuvinsa yo‘ ochiq,

Tayyor sovun va sochiq!

Aslida, tuyaning qishin-yozin muttasil hammomni kanda qilmasligini nafaqat kichik she‘rxon, hatto kattalar ham aqliga sig‘dirolmaydi. Lekin bolalarning shuuriga, ruhiyatiga singdirilisli kerak bo‘lgan bir haqiqat bor: tuyaki tinimsiz hammomga qatnab, tanasining tozaligiga e‘tibor berar ekan, bolalar uchun bu - tanani toza saqlash eng katta ehtiyojga aylanishi, bu tozalik zahirida sog‘lom, baquvvat bo‘lib o‘sishdek ehtiyoj yotishiga ishora bor. Bolalar toza yurish haqida kattalar tinimsiz ravishda eslatib turadilar, talab qiladilar, nasihatlar beradilar. Bolalar bunday talablar va nasihatlardan «to‘yib» ketishgan, Shoir mana shu haqiqatni ilg‘agani holda nasihat bermay, aql o‘rgatmay, tozalikka ishora qilayotir. Bo‘taloqning muttasil hammomga tushib turishi ulaming labiga mayin tabassum chaqiradi va kattalarning talablarida jon bor ekanini bo‘taloq misolida anglaydilar. Hama gap kattalar - ota-onalar, tarbiyachi va o‘qituvchilarning mahoratiga bog‘liq. Yoki shoir qalamiga mansub «Betoqat» she‘rini olaylik:

Jamalaksoch lantiq qiz,

Janjali bir sandiq qiz.

Doim yurar o‘pkalab,

Yuvmas tishni cho‘tkalab.

Och qolsa yo‘q toqali,

Murabbodir ovqati!

She‘rda muallif jamalaksoch qiz fe‘lidagi illatlarni sanash bilan boshqalarni bunday kamchiliklardan himoya qilishga urinadi. Shoir aytilgan

sifatlarning birortasini illat deb atamagan, qizchani yomon qiz ham demagan. O'quvchisini tarbiyalashga, unga nasihat so'qishga urg'u bermagan. Qizaloqqa xos sifatlarning oqibatini kashf etishni bolalarning o'zlariga havola qilgan. Tantiqlik, janjalkashlik, hamisha qovoq solib, kimlardandir arazlab, o'pkalab yurish, tish yuvmaslik, toqatsizlik va shirinlikni ko'p yeyish yaxshi sifatlar emasligini bolalarning o'zlari ham juda yaxshi bilishadi: buni kattalar aytaverib me'dalariga tegib ketgan. Muallif bu yo'ldan bormoqchi emas. Faqat kattalar she'r matni ustida ishlaganda qizaloqqa xos bo'gan bu fe'l-atvoming oqibati nimalarga olib kelishi mumkinligi haqidagi savolni o'rta tashlashi muallif maqsadining amalga oshishiga imkon yaiatadi: kichik she'rxonni har bir sifatning oqibati haqida o'ylashga, mulohaza yuritib, munosabat bildirishga undash kerak, xolos. Shoirning kattalardan talabi - shu . Shoir Numlloh Ostons o'zbekning bolasini jahon bolalar adabiyoti namunalari bilan tanishtirishda ham katta ishlar qilgan. Shoiming ayrim 358 tarjimalari shu qadar tugal chiqqanki, agar muallif ulaning tarjima ekanini aytmasa, o'quvchi asliyat deb bilishi aniq. Masalan: Drogan Lukich qalamiga mansub «Yomg'ir yog'ar» she'ridagi quyidagi satrlarni olaylik:

Bulutlarga osmon tor.

Hech qayerga sig'maydi.

Janjallashadi avval,

Keyin birga yig'laydi.

Tarjimon bulutlarning yomg'ir yog'ishidan oldingi holati va yomg'ir yog'ishini shunchalar aniq tasvirlaganki, bu parchadan nafaqat yosh she'rxon, balki katta yoshli o'quvchi ham sonning ta'sir kuchiga tan beradi, ko'ngli muvozanatdan chiqadi, huzurlanadi. O'quvchining shu lazzati mukammal bo'lishi uchun unga: «Bular nima uchun janjallashadi, sizningcha? She'r matniga tayanib javob bering. Ularning hech qayerga sig'masligini siz qanday tasavvur qilasiz? Shuncha katta osmon bulutlarga qanday qilib torlik qilishi mumkin? Shu haqida o'ylab ko'ring-chi! Bulutlarning janjallashishini qanday tasavvur qilasiz? Bulutni nimalarda ko'rish yoki eshitish mumkin? Bulutlar qanday qilib yig'laydi? Buni siz qanday tasavvur qilasiz?» va hokazo. Savol va topshiriqlar bilan murojaat qilish kifoya. Qolganini bolalarning o'zlari aniqlab olaveradilar. Xullas, bolalar shoiri Nurulloh Ostonsning ijod namunalari bolalar bog'chalari tarbiyachilari, boshlang'ich maktab o'qituvchilari, pedagogik oliy o'quv yurtlarida shu ikki yo'nalish bo'yicha tahsil olayotgan talabalar uchun yaxshigina bilim manbai, o'quv material bo'lishi aniq.

Savol va topshiriqlar:

1. Boshlang'ich adabiy ta'limda yetakchilik qiladigan nutq turlarini ajrating. Har birining asosiy xususiyatlarini tahlilga torting.

2. Nutqning og'zaki turi boshlangich adabiy ta'limning qaysi bosqichida, qay shaklda amalga oshirilishini aniqlang va buning sabablarini topishga urinib ko'ring.

3. Badiiy matn tahlili jarayonida nutqning qaysi turlaridan foydalaniladi deb o'ylaysiz? Bu ish turlaring qaysi biri sizningcha og'zaki nutq samaradorligini ta'minlashda yetakchilik qiladi? Fikringizni asoslang.

4. Boshlang'ich adabiy ta'limda yozma nutqning qaysi shakllari yetakchilik qiladi? Nega shunday deb o'ylashingizni asoslab bering.

5. Nosir Fozilovning to'rtinchi sinf «Oqish kitobi» darsligidan o'rin olgan «Ko'kyol» hikoyasini nutqning og'zaki shaklidan foydalangan holda tahlilga torting.

6. Uchinchi sinf adabiy ta'limi uchun mo'ljallangan S. Anorboyev qalamiga mansub «Bahs hikoyasi matnini yozma nutq shakllaridan biri ko'magida tahlilga torting. Yozma nutq shaklini o'zingiz belgilang.

7. O'quvchilar nutqini rivojlantirish uchun zarur bo'ladigan ko'nikmalarni alohida ajrating va daftaringizga ko'chirib oling.

13-MAVZU. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA KITOBXONLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitob o'qishning shaxsni intellektual, psixologik va fiziologik jihatdan rivojlanishiga yordam beruvchi ta'sirlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Binobarin, kitob o'qish orqali o'quvchilarning nutqi rivojlanadi; nutqi (nutq lug'ati)ni boyiydi; tasavvuri o'sadi; tafakkuri rivojlanadi; xotirasi mustahkamlanadi; hissiyoti (hissiy sifatlar, xususan, hamdardlik hissi) tarbiyalanadi; "ijtimoiy idroki" shakllanadi. Ayni o'rinda shuni ham qayd etib o'tish kerak, shaxsda "ijtimoiy idrok"ning shakllanishi unda yashovchanlik qobiliyatining rivojlanishini ta'minlaydi. Bu esa boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning kitob o'qishga ijobiy yondashishlariga erishish dolzarb pedagogik vazifalardan biri ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu vazifani hal qilish orqali esa boshlang'ich ta'lim davridan boshlab shaxs (o'quvchilar)ni ijtimoiy munosabatlarga izchil, to'g'ri yo'naltirish imkonini beradi. Zamonaviy jamiyatda qaror topgan ayrim holatlar ta'lim sohasining jadal rivojlantirish yo'lida to'siq bo'lmoqda. Xususan, jamiyat a'zosi bo'lgan alohida aholi qatlamining real daromadlari o'sganligiga qaramay, kitoblar hamda bosma OAVga bo'lgan talab pastligicha qolmoqda; kitob o'qish uchun talab qilinadigan bo'sh vaqt tarkibiy tuzilmasining o'zgarishi uning nufuzi pasayishiga olib kelmoqda; ta'lim sohasida savodxonlik va o'qish madaniyatini rivojlantirishga nisbatan e'tibor pasaymoqda: a) umumiy o'rta ta'limda - bitta til (masalan, rus tili va adabiyoti, yozma matnlari bilan ishlash)ni o'quv predmeti sifatida o'qitish uchun ajratilgan soatlarning qisqarganligi; b) o'rta maxsus ta'limda - kasbiy tayyorgarlik (OTM, qo'shimcha ta'lim, malaka oshirish) darajasida kitobxonlik kompetentsiyasi, yozma matnlar bilan ishlash mahoratini rivojlantirishga oid tizimli dasturlarning mavjud emasligi; axborot texnologiyalarining intensiv rivojlanishi kitob o'qishni ifodalovchi ijtimoiy-madaniy muhit doirasining torayishiga olib kelmoqda; nazariy jihatdan taklif etilayotgan kitob va kitob mahsulotlari (badiiy, ma'lumotli, ilmiy-ommabop, maxsus adabiyotlardan iborat mahalliy va tarjima asarlari) sifatining talab darajasi emasligi ko'plab hududlarda kitob o'qishning zamonaviy ijtimoiy-madaniy muhitini shakllantirishga to'sqinlik qilmoqda; ta'lim muassasalari, kutubxonalar, nashriyotlar, kitob savdosida kitob o'qishning nufuzini ko'taradigan, bu boradagi harakatni qo'llab-quvvatlaydigan hamda rivojlantiradigan malakali kadrlarning yetishmasligi kitobxonlar doirasini kengaytirish yo'lidagi to'siq bo'lmoqda. Eng achinarli jihati yuqorida qayd etilgan muammoning yoshlar orasida kitob o'qishga bo'lgan qiziqishning pasayishi, ularning kitobxonlik madaniyatiga ega emasligidir. Falsafa

kategoriylarining mohiyatiga tayanib aytiladigan bo'lsa, har qanday oqibat (holat)ning yuzaga kelishi o'z-o'zidan bo'lmaydi, balki qanday sabablar negizida yuz beradi. Shu nuqtai nazardan olganda O'zbekistonda yoshlar, xususan, talaba va o'quvchilar o'rtasida kitob o'qishga bo'lgan salbiy munosabatning shakllanishi, ularning kitobxonlik malakalariga ega bo'lmashligini bir qator sabablar bilan izohlash mumkin. Chunonchi: 1) badiiy, ma'rifiy, ilmiy-ommabop, tarbiyaviy, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan adabiyotlarni chop etish, ular bilan ta'lim muassasalarini ta'minlash, milliy va jahon adabiyoti namoyandalarining yetuk asarlarini saralash, tarjima qilish ishlari puxta o'ylangan tizim asosida tashkil qilish, ta'lim va madaniyat muassasalari uchun kitob xarid qilishga mablag'lar yetarli darajada mavjud bo'lgan manbalar hisobidan jalb etish yo'lida jamiyat miqyosida faollikning yetishmayotganligi; 2) kitob sotishga ixtisoslashgan korxonalar tomonidan ta'lim muassasalari, kutubxonalar va mahallalarda yangi kitoblar taqdimotlarini o'tkazish, mutolaa madaniyatini oshirish, shu jumladan, ommaviy-axborot vositalari orqali targ'ibot-tashviqot qilishga qaratilgan tadbirlarning yuksak talablar darajasida emasligi. Har qanday taraqqiyot ijtimoiy rivojlanishga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Axborot texnologiyalari jadallik bilan rivojlanayotgan mavjud sharoitda shaxs ehtiyojlarini qondiruvchi ma'lumotlarni tarqatuvchi OAV soni, turining ko'payib, ular qamrab olgan ko'lamning tobora kengayib borayotganligi kitob va kitobxon mavzusining yanada dolzarblashayotganligida ikki jihatni ko'rish mumkinligini tasdiqlaydi: "yaxshi tomoni, mutolaa ehtiyoji yuksalib, shaffoflashib borayotganligi; xavotir tarafi ommaviy kitobxonlik susayib, betiyiq kitoblarning rastalarda ko'payayotganligi". Avval aytib o'tilganidek, badiiy adabiyotlar turli yoshdagi kishilarga qaysi yosh davrida bo'lishidan qat'i nazar nutq, tasavvur va dunyoqarashni boyitish, tafakkurni kengaytirish, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, "insonning ma'nan yuksalishiga, salohiyatini boyitishga xizmat qiladi". Global axborotlashuv sharoitida ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy, madaniy qiymatga ega bo'lmagan kitob mahsulotlarining yaratilayotganligi, badiiy, hatto ilmiy adabiyotlarning yuqori saviya, amaliy qiymatga ega emasligi o'z navbatida shaxsning fikrlash qobiliyati, tafakkur salohiyatiga ega bo'lishiga erishishni ijtimoiy ehtiyojga aylanishini ta'minladi. Jamiyat a'zolarining ong, tafakkur va keng dunyoqarashga ega bo'lishlariga erishishning muhim omili sifatida kitob o'qishni, kitobxonlikni keng targ'ib qilish masalasini tobora dolzarblashishiga olib kelmoqda. M.Yu.Gudovanning yondashuviga ko'ra kitob o'qishni uch holatga ko'ra, ya'ni: faoliyat, ijtimoiy institut hamda madaniy amaliyot sifatida o'rganish kerak. Bizning fikrimizcha, kitob o'qish jarayon hamda shaxs faoliyatining muayyan ko'rinishi, kitobxonlik esa kitob o'qish faoliyatini maqsadli, izchil

va samarali tashkil etish asosida o'zlashtirilgani sifat sanaladi. O'z mohiyatiga ko'ra jarayon va faoliyat uni tashkiliy-metodik jihatdan to'g'ri, oqilona, tizimli tashkil etishni taqozo qiladi. Shunga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoni ham pedagogik-psixologik talablarga ko'ra maqsadli, izchil va tizimli tashkil etilishi lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish muammosining umumiy mohiyatini yoritishda dastlab tayanch tushunchalarni ajratish hamda ularning mazmunidan xabardor bo'lish tadqiqiy xarakterga ega pedagogik faoliyat yo'nalishini to'g'ri belgilash, sinovdan o'tkaziladigan nazariy g'oya va farazlarni aniq ifodalash, kutiladigan natijani oldindan to'la tasavvur etish imkoniyatini ta'minlaydi. Shu sababli ilmiy tadqiqotni olib borishda muammo asosini tashkil etuvchi, uning mohiyatini yorituvchi tayanch tushunchalarni ajratib olish va ularni pedagogik nuqtai nazardan yoritishga e'tibor qaratildi. Pedagogika sohasida shaxs, shu jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchilari hamda kitobxonlik o'rtasidagi o'zaro munosabatni yoritishda "kitob", "o'qish", "kitob o'qish" (yoki "mutolaa"), "kitobxonlik savodxonligi", "kitobxonlik", "kitobxonlik faoliyati", "kitobxonlik ko'nikmasi", "kitobxonlik malakasi", "kitobxonlik kompetentligi" hamda "kitobxonlik madaniyati" tushunchalari tayanch tushunchalar - asosiy kategoriyalar sifatida qabul qilingan. Quyida mazkur tushunchalar negizida pedagogika va psixologik yo'nalishlarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda shaxs (xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilari)ning kitobga, kitob o'qishga bo'lgan munosabatining mazmuni ochib beriladi. Tadqiq etilayotgan muammoga doir manbalarning barchasida arabchadan tarjima qilinganda "yozilgan, muqovalangan asar" ma'nosini anglatuvchi "kitob" tushunchasi deyarli bir xil deya ta'riflanadi: ma'lum matnli varaqlardan iborat, juzlab tikilgan, muqovalangan, hajmi 48 varaqdan kam bo'lmagan bosma (qadimgi qo'lyozma) asar; bosma hamda qo'lyozma (qadimiy) asosidagi matnli va grafikli ma'lumotlarni o'z ichiga olib, juzlab tikilgan yoki alohida qog'oz yoki daftar sahifalaridan iborat qattiq muqovali nodavriy chop etiladigan nashr mahsuloti turlaridan biri. Qolaversa, "ko'p asrlardan buyon insonning yo'ldoshi bo'lib kelayotgan qadimgi madaniy atribut" bo'lgan "kitobdan dastlab voqeliklar, ilmiy bilimlarni yozib borish uchun foydalanishgan, so'ngra kitob chop etishning va badiiy adabiyotning yaratilishi bilan bog'liq holda bo'sh vaqtni mazmunli o'tkazishning elementiga aylandi" Anglanganidek, kitoblarning eng muhim xususiyati ularning qo'lyozma (asosan, qadimgi adabiyotlar) va bosma shaklda bo'lishi, matnli yoki grafikli ma'lumotlarni o'z ichiga olishi, muqovalanishi sanaladi. Global axborotlashuv sharoitida kitoblar, nafaqat qo'lyozma va bosma, shu bilan birga elektron shaklda ham mavjud bo'ladi. Kitoblar orasida bolalar uchun mo'ljallangan kitoblar o'ziga xos o'rin tutadi. Bu turdagi adabiyotlar

ham boshqa turdagi kitoblar kabi borliq to'g'risidagi axborotlarni jamlovchi kishilik taraqqiyoti tajribasini o'zida ham etuvchi manbadir. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarini ham kitobga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishlariga erishishda bolalar adabiyotlarini shunchaki ermak, o'yinchoq deb emas, balki ularni intellektual, hissiy, axloqiy madaniyatini shakllantirishning eng samarali vositasi sifatida qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Zero, kitob va kitob o'qish "yosh avlodning ma'naviyatini yuksaltirish, milliy adabiyotimiz va san'atimizni yanada rivojlantirish, yoshlarni milliy - qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalash" da o'ziga xos o'rin tutadi. Ayni o'rinda shuni ham qayd etib o'tish zarur, kitob "bolalarni qiziqтира olishi, zavqlantirishi, hayratlantirishi, to'ldirish kerak". Bolalar adabiyotlari (bolalar uchun mo'ljallangan badiiy asarlar)ning eng muhim didaktik ta'sirlaridan yana bid - bolalarda estetik dunyoqarash (estetik ong, his-tuyg'u, did, ideal, sezgi, tasavur, tafakkur hamda qarash)ni shakllantirishga xizmat qilishi bilan belgilanadi. Estetik dunyoqarashning shakllanishi hamda rivojlanishi bolalarni hissiy jihatdan kamol topishiga yordam beradi. Hissiyot rivojlanishining eng muhim jihati - bolalar atrofdagilarga, borliqqa, tabiatga nisbatan befarq, loqayd bo'lmaydi. Ming afsuski, "bugungi kunda o'qish umummadaniy, estetik, hissiy ehtiyojlarini qondirishga emas, balki eng oddiy axborot olish ehtiyojini qondirish"ga yo'naltirilmoqda. Bolalarning kitob bilan muloqoti uni o'qishda ko'rinadi. Mohiyatan o'qish "ijtimoiy ahamiyatli axborotlar, kasbiy va kundalik faoliyatni tashkil etishda zarur bo'lgan bilimlar, avval va hozirda madaniy jihatdan qadrli bo'lgan tarixiy hamda zamonaviy voqealar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'zlashtirishning muhim usuli"dir. Pedagogik manbalarda o'quvchilar, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan tashkil etiladigan faoliyatning asosiy turlari o'yin, mehnat va o'qish ekanligi qayd etib o'tiladi. O'yin faoliyati ixtiyoriylikka asoslanib, o'quvchilar tomonidan borliqni anglash, amaliy harakatlarni tashkil etish ko'nikma, malakalarini o'zlashtirish, kattalarning harakatlarini imitatsiyalash uchun imkoniyat yaratiladi. Mehnat va o'qish faoliyatlari majburiylik xususiyatiga ega. Ular orqali o'quvchilar mehnat va o'qish (ta'lim olish)ni ijtimoiy zaruriyat ekanligini anglaydi, muayyan turdagi mehnat faoliyatini bajarishga oid ko'nikma va malakalarni o'zlashtiradi, uni tashkil etish jarayonida ijobiy fazilatlar - mehnatsevarlik, tartiblilik, intizom, o'zgalarning mehnati hamda mehnat mahsulotlariga ijobiy munosabatda bo'lish, ularni asrash, ulardan tejamkorlik bilan foydalanish, o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlik, mas'uliyat kabilarni o'zlashtirib boradi. Garchi o'qish boshlang'ich sinf o'quvchilarining faoliyatida o'yin va mehnat kabi asosiy o'rinni egallasa ham ushbu jarayonni tashkil etish o'z-o'zidan ro'y bermaydi. Boshlang'ich sinflarda o'qish jarayonini samarali, muvaffaqiyatli tashkil etish

o'quvchilarda kitobxonlik ko'nikmalarini nafaqat shakllantirish, shu bilan birga rivojlantirish muayyan pedagogik-psixologik shart-sharoitlarning mavjudligi, ularning individual-shaxsiy xususiyatlarini inobatga olish orqali ta'minlanadi. Quyida boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik mohiyati to'g'risida so'z yuritiladi. "Mutolaa" ("kitob o'qish") tushunchasi arab tilidan tarjima qilinganda "diqqat bilan o'qish", "o'rganish" ma'nolarini anglatadi. Nazariy jihatdan ushbu tushuncha "diqqat bilan o'qish, o'qib tushunib olish"ni anglatadi. Shuni unutmaslik zarurki, kitob o'qish - boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mashaqqatli mehnat sanaladi. V.A.Suxomlinskiyning fikricha, "kitob o'qish aqlli, fikrlovchi tarbiyachi uchun bolaning yuragiga yo'1 topishga yordam beradigan so'qmoq yo'lga o'xshaydi". So'qmoq yo'ldan yurish esa har doim ham oson kechmaydi. Shu sababli bu jarayonni asta-sekin, biroq, izchil tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Psixologlarning fikriga ko'ra, bolalarning aqliy, axloqiy, jismoniy va estetik kamol topishida ikki muhim davr ko'zga tashlanadi: a) 2 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan davr. b) 5 yosh va undan keyingi davr. Mazkur davrlar o'zida quyidagi xususiyatlarni namoyon etadi. Yosh davrlari 2 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan davr 5 yosh va undan keyingi davr. Bola o'z ongi yordamida san'atni hayotdan ajrata olmaydi, shuning uchun badiiy asarlarga ham o'yinchoqqa yondashgan singari munosabatda bo'ladi yoki hayotning aynan o'zi aks etadi, deb hisoblaydi; san'atni esa xuddi qiziqarli o'yin kabi qabul qiladi. Bolaning o'zi mustaqil ravishda hayotni san'atdan farqlay boshlaydi va san'at uning uchun qadrlil bo'lib boradi. O'zining asar matnida bayon qilingan voqealar to'g'risidagi tasavvurlarida bola hech qachon badiiy asar chegaralaridan chiqmaydi, bayon etilayotgan voqealarni real joy yoki vaqt bilan bog'lamaydi, voqelikni o'zicha o'zgartiradi, unga yangi personajlar yoki boshqa asarlardagi badiiy qahramonlarni qo'shadi. Bola badiiy asarni boshqacha fikrlar, tuyg'ular va tasavvurga ega begona kishi tomonidan yaratilgan, "o'zga" dunyoning aksi sifatida qabul qila boshlaydi. O'qishni bilish va axborot olish faoliyatining ko'rinishi sifatida shaxs shakllanishining tarkibiy tuzilmasida alohida o'rin tutadi. Binobarin, u fikriy faoliyatni shakllantiradi, ahamiyatli darajada turli ijtimoiy sharoitlar, masalan, ta'lim va yosh xususiyatlariga bog'liq holda bilimlarni egallash darajasi bo'lgan rivojlanish, ta'lim va tarbiyaning, shuningdek, madaniy tajribaning asosi sanaladi. Bu o'rinda mashhur pedagog V.A.Suxomlinskiy kitob o'qitishning ahamiyati haqida so'z yuritarkan, quyidagilarni yozadi: "Kitob bolalarning ma'naviy hayotida katta rol o'ynaydi, faqat qachonki, bola yaxshi o'qiy olsa. "Yaxshi o'qish" deganda nima tushuniladi. Bu, avvalo, eng oddiy ko'nikma o'qish texnikasini o'zlashtira olishdir". Darhaqiqat, mutolaa kitobxon shaxsini shakllantirishning muhim asosi bo'lib, u muayyan ko'nikma, malaka

va tajribaga ega bo'lishni taqozo qiladi. Pedagogik yo'nalish va bolalarda o'qish ko'nikmasi, malakasi va madaniyatini shakllantirishga qaratilgan tadqiqotlarning natijalarini umumlashtirilgan holda mutolaa ko'nikmalari quyidagilardan iborat ekanligini aytib o'tish mumkin: matnda nima, kim haqida so'z yuritilayotganligidan kelib chiqqan holda vaziyatni tushunish; muhim axborotni ajratib ko'rsatish; matn ostida ifodalangan yashirin sabab va mo'ljallarni tushunish; matnning hal qiluvchi tahlili: matnning turli qismlarini o'lchash; shaxsiy tajribani qiyoslash; matnning shaklini o'zgartirish va izohlash: mazmunni chiqarish; matn bo'yicha muhokamani tashkil etish, o'qilganlarga asoslangan holda xulosa chiqarish; matnni baholash, muallifning pozitsiyasi (yondashuvi)ni ko'ra olish, yaxlit holda asarning kayfiyatini his qilish; o'qilganlarga nisbatan shaxsiy munosabatni shakllantirish va o'z tanlovini izohlash. "Texnika, o'qish sur'ati, o'qilganlarni tushunish - kichik yoshdagi maktab o'quvchisining badiiy, shu bilan birga, umumiy ta'limdagi olg'a harakatlanishining asosiy tashkil etuvchilari sanaladi". Ayni o'rinda shuni ko'rsatib o'tish joizki, o'quvchilarning o'qish (mutolaa) sur'ati "ta'limning asosiy tarkibiy qismi emas, u ta'lim oluvchining individual xususiyatlari, kuch-quwati, asab tizimining qo'zg'aluvchanligi, temperamentiga bog'liq. Shu sababli bir daqiqada o'qiladigan so'zlarning miqdori har bir bola uchun alohida belgilash" talab etiladi. Psixolog A.P. Nechayevning tadqiqotlarida o'quvchilarning o'quv bilish darajasidan kelib chiqqan holda mutolaaning turlarini belgilab beriladi. Bunda muallif o'quv-bilish darajasiga tayangan holda bolalarni uch guruhga ajratadi: 1-guruh — matnni badiiy idrok va tasavvur qila oladigan o'quvchilar; 2-guruh — o'qilganlarni sust tushunadigan, matnga nisbatan shaxsiy munosabat bildiray olmaydigan va ko'rish idroki past darajali o'quvchilar; 3-guruh - faol tasavvuri past darajada bo'lgan, "ruhiy avtomatizm" belgilariga ega o'quvchilar. Kitob o'qishning izchil olib borilishi, davomiyligi natijasida asta-sekin o'qish madaniyati o'zlashtiriladi. O'qish madaniyati "shaxsning kitobxon sifatida rivojlanganlik darajasini, ongi, faoliyati va muloqotining miqdor hamda sifat ko'rsatkichlarini ifodalovchi holati" demakdir. L.A.Mosunova mutolaani o'quvchi shaxsida o'z-o'zini anglash qobiliyatini rivojlantirish vositasi sifatida e'tirof etgan holda badiiy adabiyotni idrok etish murakkab jarayon bo'lib, u bir necha tarkibiy asoslarga ega bo'lishiga alohida urg'u beradi. Muallifning e'tirofi badiiy adabiyotni idrok etishning tarkibiy asoslari quyidagilardan iboratligini ko'rsatadi: qayta tiklash va ijodiy tafakkurlarni faollashtirish; o'quvchilarda motivatsion zahiralarni ko'paytirish; ta'lim jarayonini insoniylashtirish; ijodiy faoliyatni tashkil etish tajribasini bosqichma-bosqich rivojlantirish. Kitob o'qish (kitob mutolaasi) da eng muhim omil - qiziqish sanaladi. Asar syujetining qiziqarliligi, bayon etish usulining sodda, ravonligi bolalarni kitobga bo'lgan e'tiborini tortadi.

Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarini kitob o'qishga majburlash emas, balki ularda kitob o'qishga bo'lgan qiziqishni shakllantirish hamda tizimli ravishda rivojlantirib borish zarur. Xo'sh, qanday omillar boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitob o'qishga bo'lgan qiziqishni yuzaga keltiradi? Shaxsning kitobxonlik kompetentsiyasini zarur darajada shakllantirishni ta'minlashda ta'lim muassasalari alohida o'rin tutadi. Ularda boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik kompetentligini shakllantirishga doir ishlarni quyidagi yo'nalishlarda olib borish maqsadga muvofiqdir: 1) o'quvchilarda ovoz chiqarib va ovoz chiqarmay o'qish ko'nikma, malakalarini rivojlantirish; 2) har bir o'quvchida: a) tanishish xarakteridagi o'qish; b) chuqurlashtirilgan o'qish; d) izlanishga asoslangan o'qish; c) tomosha qilishga asoslangan o'qish kabi kitob o'qish turlari bo'yicha ko'nikma, malakalarni hosil qilish. Xalqaro o'quvchilarning ta'limiy yutuqlarini baholash dasturi - PISA (Programme for International Student Assessment) jamoasi tomonidan olib borilgan tadqiqotlar jarayonida kitobxonlik kompetentligi negizida g'oyasi, maqsadli va rasmiy tuzilishiga ko'ra turli xarakterdagi matnlarni tushunish, ular o'rtasida aloqani bir qadar kengroq hayotiy tajriba bilan bog'lay olish, ulardan o'quv faniga muvofiq turli maqsadlar uchun foydalanish imkoniyatiga ega, shuningdek, muhim bo'lsa-da, biroq, qo'yilgan maqsadga mos kelmaydigan axborotlarni matndan chiqarib tashlash qobiliyati tushuniladi. Pedagogik sohadagi tadqiqotlarda "kitobxonlik madaniyati" tushunchasi ham faol qo'llaniladi. Elektron manbalardan birida ko'rsatilishicha, kitobxonlik madaniyati - kitobxonlik ko'nikmasi, ehtiyoji va dunyoqarashi: o'qish va kitobga bo'lgan barqaror qiziqish, kitobxonlik zakovati, matnni ifodaviy va tushungan holda o'qitish ko'nikmasi, turli janrdagi asarlarni o'zlashtirishga bo'lgan qobiliyat, zaruriy nazariy-badiiy bilimlar, o'qilgan asarlarni bibliografik, nutqiy va talqiniy bilimlar, o'qilganlar bilan bog'liq holda o'z fikri va tuyg'ularini ifodalovchi nutqiy, shuningdek, muallifning pozitsiyasini tushunish malakasi rivojlanganligining muayyan darajasi hisoblanadi. Bizning yondashuvimizga ko'ra, "kitobxonlik madaniyati" negizida tegishli sifatning muayyan darajasi emas, balki yuqori darajasi aks etadi. Zero, "madaniyat" tushunchasi turli zamona va makonlarda ham yuqorilik, ustuvorlikni anglatishga xizmat qilgan. Tadqiqotchi A.Mavmlov "Kitobxonlik madaniyati" tushunchasiga ta'rif berar ekan, quyidagichalarni qayd etib o'tadi: kitobxonlik madaniyati - o'zining kasbiy-mutaxassislik hamda badiiy-ma'naviy barkamolligini oshirish uchun kitobni tanlay olish va o'zi uchun zarurini o'qish; kitob ustida ishlash malakasini obdon o'rganib olish va unga chuqur amal qila bilish; kitobni mustaqil o'qiy bilish; o'qigan kitobning asosiy mazmunini talqin qila bilish, uning fusunkor olamiga kira bilish; o'qiganlaridan hayotiy xulosalar chiqarish; kitobning kerakli, zarur joylarini yon daftarchaga ko'chirib olish,

notanish bo'lgan so'zلامي esda saqlab qolishga intilish; muntazam ravishda o'qish ko'nikmasiga ega bo'lish; kitob bilan muomalada eng qadrdon do'stingga munosabatda bo'lganday e'tibor bilan qarash; kitobni yaroqsiz holiga keltirmaslik uchun undan to'g'ri foydalana bilish; kitobni shoshilmasdan, o'ylab, diqqat-e'tibor bilan o'qish malakasiga ega bo'lish, kutubxona kartotekalari bilan ishlay bilishni o'rganish; o'qigan kitobni do'stlar bilan o'rtoqlashish, yaxshi kitobni ularga tavsiya qilib, uni boshqalar ham o'qib chiqishiga erishish; har bir yaxshi kitobni ilm qal'asining kaliti deb bilib, uning boqiy umrini ta'minlash. Bizning fikrimizga ko'ra, kitobxonlik madaniyati - shaxsning yuqori darajada kitob o'qish, kitobxonlik faoliyatini oqilona tashkil etishga oid bilim, ko'nikma, malaka va hayotiy tajribadan samarali foydalana olish qobiliyatiga egaligi. T.N.Pantyuxova va N.A.Zabrovskayalarning fikriga ko'ra, kitobxonlik madaniyati o'zida kutubxona etikasini, shuningdek, mustaqil ta'limning ko'rinishi sifatida o'qishning maqsadini (bu yerda bo'sh vaqtning vazifasi ahamiyatsiz) ifodalaydi. Shaxsda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish, rivojlantirishda turli xarakterdagi tizimli topshiriqlarning berilishi samarali natijalarga erishishni kafolatlaydi. N.A.Kustovanning fikriga ko'ra tizimli topshiriqlar quyidagilar bo'lishi mumkin: 1.Savolga javob qaytarilishi taqozo etadigan topshiriqlar. 2.Savolni mustaqil ravishda qo'yishi taqozo etadigan topshiriqlar. 3.O'qish jarayonida savollar kelib chiqishiga turtki beradigan topshiriqlar. 4. O'qish jarayonida qo'yilgan savollarga javob qaytarilishini taqozo etadigan topshiriqlar. Bolalarda ijtimoiy xislatlar juda vaqtli uyg'onadi. Ular do'stlari, tengqurlari bilan ko'proq birga bo'lishga intiladi. A.I.Gertsen shunday deb ta'kidlagan edi: Bolalar juda ochko'z tinglovchilardir, shuning uchun ular qiziquvchan bo'ladi, bitta hikoyani ko'p marta eshitishni yaxshi ko'radi. Ular nafaqat ertak va fantastik syujetlar, balki tarixiy voqealar, hayotiy dalillarga ham qiziqadi. O'quvchilarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda bularga alohida ahamiyat berish kerak. Tadqiqotning ob'yekti boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmasini rivojlantirishdan iboratligi sababli tayanch kategoriyalar sirasida "kitobxonlik ko'nikmasi" tushunchasiga batafsil to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq deb topildi. Dastlab "ko'nikma" va "malaka" tushunchalari bilan ifodalanadigan holat o'rtasidagi farqni aniqlab olish pedagogik jihatdan to'g'ridir. "Ko'nikma, eng avvalo, ongli bajariladigan harakat bo'lsa, malaka ko'nikmaning avtomatlashish holatiga yetgan harakat, yuqori darajasi". Kitobxonlik ko'nikmasiga ega bo'lishning muhim shartlaridan biri kitob o'qish qoidalaridan xabardor bo'lish sanaladi. Shu sababli tajriba davrida dastlab sinov ishlariga jalb etilgan o'quvchilarning mutolaa ko'nikma, malakalariga egaliklarini aniqlashga ham e'tibor qaratildi. A.G.Asmolov, G.V.Burmenskaya, I.A.Volodarskayalar boshlang'ich sinf

o'quvchilari tomonidan kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirish masalalarini o'rganar ekan, mazkur jarayonni tashkil etishda quyidagi harakatlarning amalga oshirilishi muhim ekanligini ta'kidlab o'tadi: maqsadni anglash va qo'yilgan vazifalardan kelib chiqqan holda o'qish turini tanlash; asosiy va ikkinchi darajali axborotlarni aniqlash; matnning bosh g'oyasi va muammosini shakllantirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilari badiiy asarlar vositasida o'qish, fikrlash, his etish, ijod qilish ko'nikmalariga ega bo'lib boradi. Badiiy asar bilan tanishish jarayonida yuzaga keladigan mazkur to'rt holat (o'qish, fikrlash, his etish, ijod qilish) muayyan didaktik vazifalarning bajarilishini ta'minlaydi. Ya'ni: yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish, atrof- muhit bilan yaqindan tanishib borish (o'qish); o'zlashtirilgan ma'lumotlarga tayangan holda predmet, voqea va hodisalarni bir-biri bilan bog'lash, natijaga ko'ra xulosaga kelish (fikrlash); voqea, hodisalarning ishtirokchilari bo'lgan qahramonlarning ruhiy holatini tushunish, unga hamdard bo'lish, uni qo'llab-quvvatlash yoki tanqid qilish (his etish); asar voqea va hodisalarining boshqacha yechimga ega bo'lishini istash, bu boradagi taklifni ilgari surish (ijod qilish). "Kitobxonlik ko'nikmasi" tushunchasini esa shunday ta'riflash mumkin: kitobxonlik ko'nikmasi - boshlang'ich sinf o'quvchilarining kitob o'qish qoidalaridan xabardorligi, qiziqishi va ehtiyojidan kelib chiqqan holda kitob (badiiy asar)ni tanlashi, kitob o'qishga odatlanishi va bu yo'lda harakatlari izchil, doimiy tashkil etishi, kitob o'qishdan zavqlanishi, asar mazmunini tushunishi, shuningdek, kitob o'qishdan olgan taassurotlarini atrofdagilar bilan o'rtoqlashishdan iborat ongli xatti-harakati, faoliyati. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmasini rivojlantirish - tegishli yosh davri o'quvchilari tomonidan kitob o'qish (to'g'ri, tezkor, ifodali va tushunib o'qish) hamda kitobxonlik (o'qish qoidalaridan xabardorligi, kitob (badiiy asar)ni tanlashi, kitob o'qishga odatlanishi va bu yo'lda harakatlarni izchil, doimiy tashkil etishi, o'qishdan zavqlanishi, asar mazmunini tushunishi, kitob o'qishdan olgan taassurotlarini atrofdagilar bilan o'rtoqlashish) ko'nikmalarining malakaga aylanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik faoliyat jarayoni. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmasini samarali rivojlantirishda dastlab bu jarayonni tashkil etishda nimalarga e'tibor qaratish zarur, degan savolga javob topish talab etiladi. Bu jarayonda quyidagilarga e'tibor qaratish pedagogik faoliyatni metodik jihatdan to'g'ri, muvaffaqiyatli tashkil etilishini ta'minlaydi:

1. O'qituvchi, ota-onalar, oila a'zolarining kitobxonlik borasida boshlang'ich sinf o'quvchilariga namuna ko'rsata olishlari.

2. Maktabgacha hamda boshlang'ich ta'lim yoshi bolalari qiziquvchan bo'lishadi; ularning qiziquvchanligi sersavol bo'lishda yaqqol namoyon bo'ladi; o'quvchilarning xuddi shu xislatlariga tayangan holda ularning

e'tiborlarini qiziqarli badiiy kitoblarga tortish asosida bu xislatni yanada boyitish mumkin.

3. Kitob mutolaasi vaqtida faqatgina bolalar tomonidan savollar berilishiga erishib qolmay, shu bilan birga vaqti-vaqti bilan ularga savollar asosida murojaat qilib, asarda bayon etilayotgan voqelik, qahramonlaming xatti-harakatlariga nisbatan munosabatlarini aniqlashtirib borish fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, o'z munosabatini mantiqiy bayon qilishga o'rgatib boradi.

4. Asar voqeligida tilga olinayotgan qahramonlar (misol uchun, ularning yoshi nechadaligi (bu qahramonni real hayotdagi biror-bir shaxs bilan taqqoslash ya'ni, Kamronning akasi, Zilolaning oyisi, Shohruxning dadasi, mening buvimdek deyish asosida) ishtirok etayotgan turli buyum, predmet, jihozlarni qanday tasavur qilayotganliklari bilan qiziqish (ularning qanday shaklda, rangda, kattalikda, miqdorda va h.k. tarzida) ularning bu haqidagi fikrlarini to'ldirish, yangi sifatlar bilan boyitish o'quvchilaming tasavvurini rivojlantirishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

5. O'qituvchi, ota-onalar yoki kutubxonasi tomonidan asar voqeligining muayyan o'rinlarida qisqa-qisqa to'xtalishlar qilish orqali o'quvchilarga shu jarayonning qanday kechishini to'g'risida o'ylab ko'rishga oid topshiriqni berish ta'limiy ahamiyatga ega bo'lib, ularda mantiqiy fikrlash, o'z fikrlash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi. Tegishli yosh davri o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonining maqsadli, izchil, tizimli hamda samarali tashkil etilishida boshlang'ich sinflarga rahbarlik qilayotgan o'qituvchi muhim o'rin tutib, asosiy vazifani bajaradi. O'rganilayotgan jarayon tashkiliy-metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishi zarur. Bunda boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy faoliyatni olib borishda quyidagilarga e'tibor qaratishi zarur: 1) boshlang'ich sinflarning bosqichiga bog'liq ravishda o'quvchilar uchun ularning yoshi, psixologik xususiyatlari hamda jismoniy imkoniyatlariga muvofiq ravishda badiiy asarlarni tanlash; 2) o'quvchilar bilan guruh yoki jamoa asosida badiiy asarlarni mutolaa qilishda samarali bo'lgan shakl, metod va vositalarni tanlash; 3) o'z sinfida o'quvchilarning kitobxonlik ko'nikmalariga ega bo'lishlarini ta'minlash maqsadida oila, maktab axborot-resurs markazi, shuningdek, o'rta hamda yuqori sinf o'quvchilaridan iborat volontyorlar guruhi bilan hamkorlikka erishish; 4) ota-onalar, maktab kutubxonachisi va volontyorlar guruhi a'zolari bilan hamkorlikda badiiy asarlarni mutolaa qilishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat ish rejasini ishlab chiqish; 5) ota-onalar, maktab kutubxonachisi va volontyorlar guruhi a'zolariga

boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan samarali ishlash yuzasidan metodik maslahatlarni tashkil etish yoki metodik yordam ko'rsatish. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi ota-onalar, maktab kutubxonachisi va volontyorlar guruhi a'zolari bilan o'zaro hamkorlikda o'zi rahbarlik qilayotgan o'quvchilarning kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida kasbiy sifatlarga egaligini namoyon etish zarur. Shuningdek, u "yuqori kasbiy mahoratli, nutqi ravon, mavzularni optimal yo'llar bilan tushuntira oluvchi, ijodkor va tashabbuskor, o'quvchilar bilan ta'limiy hamkorlikda ishlay oladigan, ularni mustaqil va mantiqiy fikrlashga yo'naltiruvchi bo'lishi kerak". Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltiriladigan pedagogik-psixologik jarayon ma'lum talablar asosida tashkil etilishi zarur. Xususan: o'quvchilarda badiiy adabiyotni idrok qilish va anglash qobiliyatini rivojlantirishga erishish; bu jarayonda o'quvchilarning intellektual, bilish va hissiy faoliyati yotishini nazarda tutish; mazkur jarayonning muayyan bosqichlardan iboratligini inobatga olish asosida pedagogik faoliyatni tashkil etish; boshlang'ich sinflarda badiiy asarlarni mutolaa qilish jarayonining ovoz chiqarib o'qishga asoslanishi samarali ekanligini inobatga olish; yorqin ranglar, e'tiborni tortadigan obrazlar bilan boyitilgan bolalarga mo'ljallangan, yuqori sifatli poligrafiya mahsuloti bo'lgan badiiy asarlarni tanlash; badiiy asarlarni mutolaa qilish jarayonida o'quvchilarning tasavvur dunyosini boyitish, orzularini erkin bayon qilishlari uchun zarur imkoniyatni yaratish; o'quvchilarni turli janrdagi adabiyotlar bilan yaqindan tanishtirib borish; bunda boshlang'ich sinf o'qituvchisi tomonidan o'quvchilarga badiiy asarlarning janrlari - proza (hikoya, qissa, ertak-roman), poeziya (she'r, ballada, qasida), dramaturgiya (spektakl, novella, miniatyura, radio instsenirovka) kabilar haqida qisqacha ma'lumot berib o'tiladi; shuningdek, o'qituvchi o'quvchilarni folklor asarlar (xalq og'zaki ijodi namunalari) va ular (xalq ertaklari, topishmoq, maqol, masal, hisobga o'rgatuvchi va hazil she'rlar)dan ham tanishtirib borishi ularni badiiy adabiyotlarni mutolaa qilishga bo'lgan qiziqish va ehtiyojlarini kuchaytirishga yordam beradi; shuningdek, manbalarda bolalarni badiiy adabiyotlar bilan yaqindan tanishishda zamonaviy axborot texnologiyalarning texnik va funksional imkoniyatlaridan samarali foydalangan holda bolalarga mo'ljallangan badiiy adabiyotlarning audio va video mahsulotlarini yaratish "bolaning kitob bilan muloqotini yaxshilash va rang-barang bo'lishi"ga erishish imkoniyatini yaratishi aytiladi. Har qanday ish-harakat, faoliyat

ko'nikmalarini o'zlashtirishda uni tashkil etishga qanchalik ko'p kuch sarflash emas, balki jarayonning davomli, izchil, uzluksiz bo'lishi samarali sanaladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishda ham ana shu maqsadga qaratilgan pedagogik faoliyatning davomli, izchil bo'lishi muhimdir. Tegishli yosh davri o'quvchilari bilan badiiy asarni mutolaa qilishda uning kichik teatr tomoshasiga aylantirish, o'quvchilarning o'zlarini ham unda ishtirok etishga jalb qilish kutilgan natijaga olib keladi. Pedagogik va psixologik jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishda bir necha samarali yo'llardan foydalanish kutilgan natijaga erishishga yordam beradi. Xo'sh, bular qanday yo'llar? Bizning fikrimizga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali bo'lgan yo'llar quyidagilardir: 1-yo'l - o'qituvchi yoki kutubxonachi ishtirokida sinf o'quvchilari bilan jamoa bo'lib kitob mutolaa qilish. 2-yo'l - o'qituvchi yoki kutubxonasining kitobni ifodali, ohang bilan o'qitilishiga e'tiborni qaratishi (asar voqeligidan kelib chiqqan holda personaj va obrazlarni ularning "tili"dan, mimika (yuz ifodasi), pantomimika (gavda harakati), turli jest (qo'l va oyoqlarning harakati) yordamida bayon etish, o'qish jarayonida ovoz ohangini turli holatlarda o'zgartirish o'quvchilarda kitobga bo'lgan qiziqishni oshiradi). 3-yo'l - o'qituvchi yoki kutubxonasi tomonidan o'qilayotgan kitob imkon qadar kulguli voqeliklarga asoslangan, aksincha, fojiali hodisalarning bayoniga asoslanmagan bo'lishi zarur. Aksariyat boshlang'ich sinf o'quvchilari maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalangan. O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan barcha maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim dasturlariga muvofiq tarbiyalanuvchilarda yozish, o'qish, hisoblash, rasm chizish va turli xom- ashyolardan rang-barang buyumlarni yasash ko'nikmalari shakllantiriladi. Shu sababli ular maktab ta'limiga muayyan amaliy ko'nikma va malakalarga ega holda kelishadi. Ammo, boshlang'ich sinflarda ta'lim oladigan o'quvchilarning muayyan qismi maktabgacha ta'lim muassasalariga jalb etilmaganligi, uyda ota-onalar yoki vasiy (buva-buvi)lar, oilaning yoshi katta a'zolari tomonidan e'tibor qaratilmaganligi sababli bolaning maktab ta'limiga tayyorligini tavsiflovchi yozish, o'qish, hisoblash, rasm chizish va turli xom ashyolardan rang-barang buyumlarni yasash ko'nikma, malakalariga ega bo'lmaydi. Shunga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilari ta'lim jarayonida ushbu holatni inobatga olgan holda o'quvchilarni rasmiy bo'lmas-da, norasmiy ravishda quyidagi ikki

guruhga ajratib olishlari zarur: 1) yozish, o'qish, hisoblash, rasm chizish va turli xom ashyolardan rang-barang buyumlarni yasash ko'nikma, malakalariga ega bo'lgan o'quvchilar; 2) yozish, o'qish, hisoblash, rasm chizish va turli xom ashyolardan rang-barang buyumlarni yasash ko'nikma, malakalariga ega bo'lmagan o'quvchilar. Bugungi kunda ko'pincha bolalar kitob o'qimayotganlikda ayblanadilar. Lekin ularga rang-barang adabiyotlar tavsiya qilish zarurligi o'qituvchilarning ham, kutubxonachilarning ham e'tiboridan chetda qolmoqda. Buning uchun o'qituvchilardan o'quvchilarning kitoblarga bo'lgan qiziqishlari, ehtiyojlarini yaxshi bilishlari talab etiladi. O'quvchilar kitob o'qimasligining sabablardan biri oilada ota-ona, maktabda o'qituvchi tomonidan kitobga mehr uyg'ota olmaslik yoki o'qiydigan, qiziqarli badiiy kitoblar yetishmasligidadir. O'quvchilarning kitob o'qish va kitobxonlikka nisbatan salbiy munosabatda bo'lishlarida, yuqorida aytilganidek, bu jarayonni tashkiliy, moddiy ta'minotini yaratuvchi nashriyotlar, nazariy-pedagogik va amaliy-metodik jihatdan oqilona, samarali uyushtira olmayotgan ota-onalar, o'qituvchilar hamda soha uchun mas'ul ijtimoiy tashkilotlarning javobgarligini inkor qilib bo'lmaydi. Binobarin, ta'lim jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning tashkiliy-pedagogik jihatlarini takomillashtirish bilan bog'liqdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantirilgan kitobxonlik ko'nikmalari (kitobni mavjud talablarga muvofiq ota-onalar, o'qituvchi, kutubxonachi va volontyorlar yordamida o'qishni o'rganish)ning keyingi darajasi kitobxonlik malakasi (kitobni mavjud talablarga muvofiq ota-onalar, o'qituvchi, kutubxonachi va volontyorlar yordamisiz, mustaqil o'qishni o'rganish)ning shakllanishi bo'ladi. Maktabgacha ta'lim yoshining yuqori bosqichlaridayoq asar qahramonlarining tuyg'ulari, o'y-fikrlari, ichki kechinmalari, hayotiy intilishlarini his qilish, syujetning rivojlanishini kuzatib borish, asarda bayon etilgan voqea, hodisalarni bir-biri bilan o'zaro taqqoslash kabi sifatlar rivojlanadi. Boshlang'ich sinflarda esa ushbu ko'nikmalarning malakalarga aylanishini ta'minlash maqsadga muvofiqdir. Nazariy tahlil natijalariga ko'ra aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish bevosita beshta bosqichda amalga oshiriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy bosqichlari o'quvchilarda o'qish malakalarini rivojlantirish. 1-bosqich. Agarda o'quvchilar ish ko'nikmalariga ega

bo'lmasa, u holda ularni shakllantirish va rivojlantirish orqali malaka hosil qilish) 2-bosqich O'quvchilarda o'qish va badiiy adabiyotlarga bo'lgan qiziqishni hosil qilish. 3-bosqich o'quvchilarda o'qish, shu jumladan, badiiy adabiyotlarni mutolaa qilishni hayotiy ehtiyojga aylantirish. 4-bosqich. O'quvchilarni badiiy adabiyotlarni mutolaa qilishga odatlantirish. 5-bosqich O'quvchilarda kitobxonlik ko'nikmasini izchil rivojlantirib uning malakaga aylanishini ta'minlash. Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirish murakkab pedagogik jarayon. Uning samarali tashkil etilishi boshlang'ich sinf o'qituvchilaridan ushbu jarayonga maqsadli, tizimli yondashishni talab etadi. Binobarin, tegishli yosh davri o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirishda boshlang'ich sinf o'qituvchilari yetakchi o'rin egallaydi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarda kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirish jarayonining pedagogik-psixologik asoslari, tashkiliy metodik talablaridan yetarli darajada xabardor bo'lsalargina kutilgan natijani qo'lga kiritish mumkin. Ular, shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirishda bu boradagi mavjud ahvoldan, qolaversa, mazkur jarayonning samarali kechishiga xizmat qiladigan omillar, ularning pedagogik-psixologik ta'siridan ham xabardor bo'lishlari zarur.

Reja:

1. Kitob o‘qish va kitobxonlikni rivojlantirishning ijtimoiy-tarixiy an‘analari
2. O‘zbekistonda kitobxonlik madaniyati
3. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirish mazmuni

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Muminova D.A. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasi. –N.: Namangan, 2019. – 170 b.
2. Asqarova O‘., Muminova D.A. O‘qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Namangan. Namangan.: 2019. -218 b.
3. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoliddinova Sh. Boshlang‘ich sinflarda adabiyot o‘qitish metodikasi. –Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. -381 b.

www. tdpu. uz

www. pedagog. uz

www. Ziyonet. Uz

Global axborotlashuv sharoitida intellektual mulk jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Binobarin, insoniyat tomonidan yaratilgan barcha umumbashariy kashfiyot va innovatsiyalarning asosini intellekt (inson tomonidan yaratilgan g‘oya) tashkil etadi. Ijtimoiy, iqtisodiy hamda madaniy taraqqiyotni belgilab beruvchi kreativ va innovatsion g‘oyalarni asoslashda shaxsning fikrlash, yanada aniqrog‘i kreativ, innovatsion fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Har qanday jamiyatda shaxslarning fikrlash malakasiga egaliklari, qolaversa, bugungi kun talabidan kelib chiqqan holda kreativ, innovatsion fikrlash qobiliyatini o‘zlashtira olishlari badiiy, ilmiy va ilmiy-ommabop asarlamni o‘qishga nisbatan ijobiy munosabatga egaliklariga bog‘liq. Zero, badiiy, ilmiy va ilmiy-ommabop asarlarni o‘qish shaxsda fikrlash, tasavvur, tahlil hamda tafakkur qobiliyatini rivojlantiradi. Natijada esa jamiyatni har tomonlama taraqqiy etishini ta‘minlovchi g‘oyalar shakllandi. Shu sababli so‘nggi uch yil davomida Ozbekistonda yoshlarda fikrlash qobiliyatini, kitobxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga davlat siyosati darajasida ahamiyat qaratib kelinmoqda. Bu borada keng ko‘lamga ega tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Kishilik jamiyatining tarixiy taraqqiyoti davomida insoniyat bir necha mo'jizaviy ne'mat - moddiy va ma'naviy ashyoga ega bo'lgan. Ular: ovoz, nutq, yozuv va kitob. Taraqqiyotning turli bosqichlarida evolyutsion (asta sekin oddiydan murakkabga tomon borish) asosida insoniyat qo'lga kiritgan bu ashyolar tsivilizatsiyaning navbatdagi bosqichi uchun asos bo'lib xizmat qilgan.

Agar insoniyat ovoz, nutq va yozuv yordamida o'zaro ijtimoiy munosabatlarni tasbki etish, xohish-istaklarni, intilishlarni bir-biriga bayon qilish imkoniyatiga ega bo'lgan bo'lsa, kitob vositasida o'z ongini boyitish, nutqi, fikrlash va mantiqiy tafakkur yuritish qobiliyatini rivojlantirishga muvaffaq bo'lgan.

Agarda insoniyat tarixiga nazar solinsa, ma'lum dinlarning vujudga kelishida ham kitob asosiy vosita bo'lganligini ko'rish mumkin. Xususan, Muso alayhissalom «Tavrot», Iso alayhissalom «Injil» («Bibliya») hamda payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) «Qur'on» kabi muqaddas kitoblar orqalikishilar o'rtasida o'zlari mansub bo'lgan din asoslarini targ'ib etishgan. Alloh tomonidan so'nggi uch nafar payg'ambarga muayyan kitoblarning nozil qilinishi bu to'la shakldagi namoyon moddiy moddiy qilishga asos ashyoning ashyoning bo'la tan oladi. Zero, va og'zaki nersali intellektual bayon bavon etilgan etilgan imkoniyatlarini fikrlarni avloddan avlodga uzatishda ularda ifoda etilgan asl maqsad, g'oya, qarashga ziyon yetadi: ba'zan shaklan, ko'p holatlarda mazmunan o'zgaradi. Yozma bayon etilib, boshqalarga uzatilgan har qanday fikr, g'oya, qarash o'zining asl «qiyofasi»ni, shaklini, shu bilan birga mazmunani saqlab qoladi, Xatti-harakat, yurish-turish, ijtimoiy axloqning tub negizi, kishilar uchun ma'naviy-axloqiy yo'riqnoma bo'lgan diniy manbalar «Injil», «Tavrot», «Qur'on»dagi g'oyalarning aslidek saqlanishi, o'zgartirilmazligi yagona tartib-qoidalar sifatida barqaror bo'lishini ta'minlaydi. Shu sababli ularning kitob holda mavjudligi muhim amaliy ahamiyatga ega. Yozuvning paydo bo'lishi va hujjatli manbalarni, ayniqsa, qo'lyozma va keyinchalik bosma kitoblarning ko'payishi kutubxonalarning yuzaga kelishi va rivojlanishiga sharoit yaratdi. Kutubxonalar yozma yodgorliklarni saqlovchi xazina sifatida juda qadimdan paydo bo'lgan. Jumladan, O'rta Osiyo hududida miloddan avvalgi I ming yillikning so'nggi asrlarida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lgan. Ular hukmdorlar saroylarida va ibodatxonalarda tashkil etiladi. Bu davrda kutubxonalarning ahamiyati ham katta bo'lgan. Ularmi, asosan boy tabaqaga mansub bo'lgan kishilar tashkil etganlar Markaziy Osiyoda kutubxonalar o'tmishdayoq juda rivojlangan bo'lib, ular asosan xon saroylari va madrasalar tasarrufida bo'lib kelgan. Mamlakat hukmdorlari kutubxonalarning ravnaqi, ularni boyitish, xattotlar bilan ta'minlash sohasida doimiy g'amxo'rlik qilib kelganlar. Rossiyada esa XIX asrdan boshlab ta'limiy, madaniy sohada

kutubxonalarning o'rmi bir qadar o'sib bordi. Qadimgi kutubxonalar orasida eng mashhurlari Aleksandriya (skandariya), Buxoro amirligi hamda Bog'dod kutubxonalari bo'lgan. Biroq, XX asrga qadar kutubxonachilik pedagogikasi u qadar rivojlanmagan edi. Tarixiy manbalarda X asrning ulug' olimlaridan biri bo'lgan andalusiyalik Ibn Rushdning umri davomida faqat ikki, ya'ni, biri uylangan va ikkinchisi otasi vafot etgan kechada kitob o'qimaganligi, tobe'inlardan Urva ibn Zubayr roziyallohu anhuning esa hayotida bir marta - qorason boshlangan oyog'i narkozsiz kesib tashlanganda hushdan ketib, kitob (Qur'on) o'qiy olmaganligiga oid ma'lumotlar keltiriladi.

Kitobni ulug'lash, bolalar o'rtasida ilm-ma'rifat asoslarini targ'ib qilish maqsadida kutubxona tashkil etishda jadidchilik harakatining vakillari ham ibrat ko'rsatgan. Masalan, ma'rifatparvarlardan biri Is'hoqxon Ibrat o'z uyida «Kutubxonai Ishoqiya» deb nomlangan kutubxona tashkil qilgan. Ushbu kutubxona fondidan o'zbek, rus, turk, tatar, fors-tojik tillarida yaratilgan adabiyotlar o'rin olgan. Isoqxon Ibratning kutubxonasi nafaqat u o'qitgan o'quvchilarga, shuningdek, qishloq aholisiga ham xizmat qilgan. Kutubxonadagi kitoblar ularning xarakteri, yo'nalishiga ko'ra bir necha bo'limlarga ajratilgan. Xususan, maktab o'qituvchilari uchun mo'ljallangan bo'limdan S.Saidazizovning «Ustodi avval», A.Avloniyning «Birinci muallim», «Turkiy guliston yohud axloq», R.Yusufbek hoji o'g'lining «Rahbari hisob» kabi darslik va o'quv qo'llanmalari o'rin olgan. Ibrat kutubxonasi doimiy ravishda kattalashib borgan. Ma'rifatparvar tomonidan kutubxona faoliyatining yo'lga qo'yilishi, kitobxonlar tomonidan kitoblarning olinishi va topshirilishi qayd etilgan daftarlarning yuritilishi, shuningdek, o'quvchilarning kitob mutolaa qilishlari o'qishlarini shaxsan nazorat qilib borilgan.

Elektr manbaining musbat va manfiy quvvatlarning birligi negizidagina mavjud bo'lgani kabi jamiyatning dinamik ivoji ham pasayish va o'sish hodisasining o'zaro o'rin almashinuviga asoslanadi. Buning yorqin namunasi sifatida so'nggi ikki yil ichida O'zbekistonda jamiyatni bar tomonlama rivojlantirishda kitob mahsulotlarini chop etish, tarqatish, aholi o'rtasida kitob mutolaasini keng targ'ib etish, yoshlarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish yo'lida turkum amaliy ishlarning olib borilayotganligini ko'rsatish mumkin. Bu boradagi tizimli ishlarning asosini esa O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida»gi (2017 yil 13 sentyabr) Qarori tashkil etadi. Qarorda jamiyatda kitobxonlik madaniyatini qayta tiklash, jadal rivojlantirish, aholi, xususan, yoshlarda kitob o'qish hamda kitobxonlikka bo'lgan joriy munosabatni qaror toptirish, itob mutolaasini kundalik faoliyatga aylantirishga erishish mohiyatini

yorituvchi qator vazifalar belgilab berilgan. Chunonchi: kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish, noshirlik va matbaa sohalarini yanada rivojlantirishga id normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan kitoblarni, ayniqsa, bolalarga mo'ljallangan adabiyotlarni chop etishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash; kitob mahsulotlari bo'yicha davlat buyurtmasining asosi yo'nalishlarini shakllantirish, adabiy-badiiy, o'quv-uslubiy, ilmiy-nazariy, ilmiy-ommabop va ko'rgazmali adabiyotlarni chop etish va tarqatish tizimini takomillashtirish ixtisoslashtirilgan kitob do'konlari faoliyatini rivojlantirish; jahon adabiyotining eng sara namunalarini o'zbek tiliga tarjima qilish bo'yicha davlat buyurtmalari berish, ulari ko'p nusxada yuksak sifat bilan nashr etish va moliyalashtirish tizimini yo'lga qo'yish, kitob tarqatish tizimini yanada rivojlantirish va kitob mahsulotlarining narxini shakllantirish va sotish bo'yicha aniq mexanizmlarni ishlab chiqish choralari belgilash, axborot kutubxona faoliyatini kuchaytirish, ta'lim muassasalari axborot-resurs markazlarining kutubxona fondlari, kutubxonalar. Ma'naviyat xonalari»ni o'quv-uslubiy tashkilot muassasalarining adabiyotlar, adabiy-badiiy, ma'rifiy va ilmiy-ommabop kitoblar bilan boyitish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash; nashriyotlar va matbaa sohasi mutaxassislarini, badiiy va texnik muharrirlar, grafikachi rassomlar, axborot- kutubxona xodimlarini tayyorlash, malakasini oshirish va rag'batlantirish tizimini takomillashtirish; lotin yozuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosidagi ilmiy-texnik, adabiy-badiiy va entsiklopedik adabiyotlari yanada ko'paytirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish; O'zbekiston Milliy kutubxonasi va turdagi axborot-kutubxona axborot-kutubxona markazlaridagi barcha resurslarining yagona bazasini shakllantirish va undan boshqa axborot- kutubxona muassasalarida turib foydalanishni ta'minlash; qishloq aholisiga kutubxona xizmati ko'rsatish tizimini tashkil etish choralari to'g'risida tadbirlar rejasi loyihasini tayyorlash; mamlakatimizda internet orqali zarur adabiyotlarni topish va xarid qilish imkonini beradigan eReader elektron o'quv qurilmalarini ishlab chiqarishni tashkil etish, ularning axborot bazasiga umumta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari, oliy o'quv yurtlari uchun darsliklar, o'quv qo'llanmalari, o'quv-uslubiy, ilmiy-nazariy manbalarni joylashtirish, bunday mahsulotlarni arzon narxlarda sotib olish mexanizmlarini yo'lga qo'yish bo'yicha takliflar tayyorlash, mazmunan sayoz, milliy ma'naviyat va qadriyatlarimizga, axloq me'yorlariga mos kelmaydigan, yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan adabiyotlarni tayyorlash, bosib chiqarish va tarqatishning oldini olish choralari ko'rish; kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirishga doir targ'ibot ishlarini tizimli vasamarali tashkil etish, bu borada kitobxonlar, kutubxonachi va targ'ibotchilar o'rtasida «Eng kitobxon maktab», «Eng kitobxon mahalla», «Eng kitobxon oila» «Eng

faol kutubxonachi» kabi ko'rik-tanlovlarning saralash va respublika bosqichlarini yuqori saviyada o'tkazishni yo'lga qo'yish. Ma'lumki, jamiyat hamda shaxsning kitobxonlik madaniyatiga egaligi tegishli davlat hududida kutubxona, axborot-resurslari markazlarining mavjudligi, ular tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlarning sifati, ijtimoiy sub'ektlarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqish hamda ehtiyojni qaror toptirishdagi ishtiroki bilan belgilanadi. Xo'sh, sohaning O'zbekistondagi ahvoli qanday?

Agar 1991 yilga qadar respublikada atigi to'qqizta nashriyot faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, oradan chorak asr o'tib, ularning soni 118 tani tashkil etdi. Mustaqillikkacha bo'lgan davrda 149 ta matbaa korxonasi mavjud bo'lgani holda, hozirgi kunda bunday korxonalar o'n barobardan ziyod ko'payib, 1 ming 677 taga yetdi. 2018 yilga holatiga ko'ra O'zbekistonda 1760 ta matbaa korxonasi, 146 ta nashriyot faoliyat yuritmoqda. A.Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi, 14 ta viloyat axborot-kutubxona markazi, tuman, shaharlardagi ta'lim muassasalarida 200 ga yaqin axborot-resurs markazi, «Kitob olami» ziyokori?, «O'zdavkitobsavdota'minoti» majmualari tomonidan «Sharq yoshlarga sohaga doir xizmatlar ko'rsatilmoqda 10. Birgina A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi fondida qariyb 8 millionta kitob va kitob mahsulotlari, jumladan, 450 mingtadan ortiq kitobning elektron shakli, elektron darslik va qo'llanmalar mavjud. Ushbu maskanda elektron kutubxonaning ma'lumotlar bazasi o'zbek, rus va ingliz tillarida yaratilgan. Har qanday tashkilot, korxona, birlashma hamda idoralar xodimlarining o'z ustida ishlashlarini ta'minlash, mehnat jamoasida yuqori natijalami qo'lgakirish, mehnat unumdorligi va samaradorligini oshirishni ko'zlar ekan, o'z kutubxonasiga ega bo'lishi lozim. Bugun respublikada «20 ta tuli vazirlik va idoralarga qarashli 12 mingdan ziyod kutubxona mavjud. Ularda jami 23 milliondan ortiq kitob saqlanadi»

Boshlang'ich sinflarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish - tegishli yosh davri o'quvchilari tomonidan kitob o'qish (to'g'ri, tezkor, ifodali va tushunib o'qish) hamda kitobxonlik (o'qish qoidalaridan xabardorligi, kitob (badiiy asar)ni tanlashi, kitob o'qishga odatlanishi va bu yo'lda harakatlarni izchil, doimiy tashkil etishi, kitob o'qishdan zavqlanishi, asar mazmunini tushunishi, kitob o'qishdan olgan taassurotlarini atrofdagilar bilan o'rtoqlashish) ko'nikmalarining malakaga aylanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik faoliyat jarayoni.

Boshlang'ich sinf oquvchilarida kitobxonlik ko'nikmasini samarali rivojlantirishda dastlab bu jarayonni tashkil etishda nimalarga e'tibor qaratish zarur, degan savolga javob topish talab etiladi. Bu jarayonda quyidagilarga e'tibor qaratish pedagogik faoliyatni metodik jihatdan to'g'ri, muvaffaqiyatli tashkil etilishini ta'minlaydi:

1. O'qituvchi, ota-onalar, oila a'zolarining kitobxonlik borasida boshlang'ich sinf o'quvchilariga namuna ko'rsata olishlari

2. Maktabgacha hamda boshlang'ich a'lim yoshi bolalari iziquvchan bo'lishadi; ularning qiziquvchanligi sersavol bo'lishda yaqqol namoyon bo'ladi; o'quvchilarning xuddi shu xislatlriga tayangan holda ularning e'tiborlariniqiziqarli badiiy kitoblarga tortish asosida bu xislatni yanada boyitish mumkin.

3. Kitob mutolaasi vaqtida faqatgina bolalar tomonidan savollar berilishigaerishib olmay, shu bilan birga vaqti-vaqti bilan ularga savollar asosida murojaat ilib, asarda bayon etilayotgan voqelik, qahramonlarning xatti-harakatlariga nisbatan munosabatlarini aniqlashtirib borish fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, o'z munosabatini mantiqiy bayon qilishga o'rgatib boradi.

4.Asar voqeligida tilga olinayotgan qahramonlar (misol uchun, ularing yoshi nechadaligi (bu qahramonni real hayotdagi biror-bir shaxs bilan taqqoslash ya'ni, Kamronning akasi, Zilolaning oyisi, SHohruxning dadasi, mening buvimdek deyish asosida) ishtirok etayotgan turli buyum, predmet, jihozlarni qanday tasavvur qilayotganliklari bilan qiziqish (ularning qanday shaklda, rangda, kattalikda, miqdorda va h.k. tarzida) ulamning bu haqidagi fikrlarini to'ldirish, yangi sifatlar bilanboyitish o'quvchilarning tasavvurini rivojlantirishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

5.O'qituvchi, ota-onalar yoki kutubxonasi tomonidan asar voqeligining muayyan o'rinlarida qisqa-qisqa to'xtalishlar qilish orqali o'quvchilarga shu jarayonning qanday kechishini to'g'risida o'ylab ko'rishga oid topshiriqni berish ta'limiy ahamiyatga ega bo'lib, ularda mantiqiy fikrlash, o'z fikrlash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Shaxs va kitobxonlik masalasini o'rganishda «kitobxonlik savodxonligi» tushunchasi ham qo'llaniladi. Elektron manbalardan birida bu tushuncha ikki xil talqin qilinadi: 1) shaxsning yozma matnlar mazmunini tushunish va ularni tushunish, ular to'g'risida mushohada yuritish hamda o'z maqsadlariga erishish, bilimlari va ijtimoiy hayotda ishtirok etish mkoniyatlarini kengaytirish qobiliyati; 2) jamiyat talablari yoki shaxsning o'z qadriyatlaridan kelib chiqqan holda yozma nutqning turli tuman shakllarini tushunish va undan foydalanish qobiliyati . Bizning fikrimizcha, savodxonlik qobiliyat sifatida talqin etilmasligi zarur. Zero, «savod», «savodxonlik» tushunchalarining o'zi «oqish-yozishdan xabardorlik», «o'qish-yozishni bilish» ekanligi, ko'p holatlarda o'qish yozishning dastlabki , eng oddiy asoslari (qoidalari)ning o'zlashtirilganligi, bu hodisaning dastlabki holati ekanligi nazarda tutilsa fikrimizning to'g'riligi tasdiqlanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarda kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltiriladigan pedagogik-psixologik jarayon ma'lum

talablar asosida tashkil etilishi zarur. Xususan: o'quvchilarda badiiy adabiyotni idrok anglash qobiliyatini rivojlantirishga rishish; bu jarayonda qilish o'quvchilarning intellektual, bilish va hissiy faoliyati yotishini nazarda tutish; mazkur jarayonning muayyan bosqichlardan iboratligini inobatga olish asosida pedagogik faoliyatni tashkil etish; boshlang'ich sinflarda badiiy asarlarni mutolaa ilish jarayonining ovoz chiqarib o'qishga asoslanishi samaraliekkanligini inobatga olish; yorqin ranglar, e'tiborni tortadigan obrazlar bilan boyitilgan bolalarga mo'ljallangan, yuqori sifatli poligrafiya mahsuloti bo'lgan badiiy asarlarni anlash; badiiy asarlarni mutolaa qilish jarayonida o'quvchilarning tasavvur dunyosini boyitish, orzularini erkin bayon qilishlari uchun zarur imkoniyatni yaratish; o'quvchilarni turli janrdagi adabiyotlar bilan yaqindan tanishtirib borish; bunda boshlang'ich sinf o'qituvchisi tomonidan o'quvchilarga badiiy asarlarning janrlari - proza (hikoya, qissa, ertak-roman). poeziya (she'r, ballada, qasida), dramaturgiya (spektakl, novella, miniatyura, radio instsenirovka) kabilar haqida gisqacha ma'lumot berib otiladi; shuningdek, o'qituvchi o'quvchilarni folklor asarlar (xalq og'zaki jodi namunalari) va ular (xalq ertaklari, topishmoq, maqol, masal, hisobga o'rgatuvchi va hazil she'rlar)dan ham tanishtirib borishi ularni badiiy adabiyotlarni mutolaa qilishga bo'lgan qiziqish va ehtiyojlarini kuchaytirishga yordam beradi; shuningdek, manbalarda bolalarni badiiy adabiyotlar bilan yaqindan tanishishda zamonaviy axborot texnologiyalarning texnik va funksional imkoniyatlaridan keng foydalanish kerak.

15-MAVZU. BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH DARSLARINI TASHKIL ETISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Reja:

1. Ta'lim metodlari va ularning yetakchi xususiyatlari.
2. Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida metodlar.
3. Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi.

Tayanch so'zlar: suhbat metodi, evristik metod, taqqoslash metodi, induktiv va deduktiv metodlar, fikriy hujum, "6x6" metodi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muminova D.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi. –N.: Namangan, 2019. – 170 b.
2. Asqarova O'., Muminova D.A. O'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Namangan. Namangan.: 2019. -218 b.
3. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoliddinova Sh. Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi. –Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2020. -381 b.

www.tdpu.uz

www.pedagog.uz

www.Ziyonet.Uz

Ta'lim metodlari va ularning har biriga xos bo'lgan yetakchi xususiyatlar bilan "Umumiy pedagogika" kursida batafsil tanishiladi. Shu bois mazkur darslikda, talabalarni takrorlardan qo'rg'ash maqsadida faqat boshlang'ich sinflar adabiy ta'limi samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladigan mantiqiy metodlar va ulardan foydalanish yo'llari haqida fikr yuritiladi. Boshlang'ich sinflar o'qish darslarida o'quvchilar ma'naviyati sog'lomlashuviga xizmat qiladigan mantiqiy - suhbat, evristik, tadqiqot, taqqoslash, induktiv, deduktiv metodlar bilan birga "fikriy hujum", "6x6" nomli interfaol metodlardan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Boshlang'ich sinfda «o'qish» fani o'quvchilarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirish, erkin fikrlay olish, o'zgaralar fikrini anglash, o'z fikrlarini yozma ravishda ravon bayon qila olish, jamiyat a'zolari bilan erkin muloqotda bo'la olish ko'nikmasi va malakalarga xizmat qiladi. Sinfda o'qish darslariga qo'yilgan vazifalar:

1. O'qish malakasini takomillashtirish. O'quvchilarda yaxshilik darajasi sifatleri: to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish.

2. Bolalarda kitobga muhabbat uygʻotish, kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimni olishga oʻrgatish, yaʼni kitobni sevuvchi, kitob bilan ishlashni biladigan chuqur fikrlovchi, sermulo-haza kitobxonlarni yetishtirish

3. Oʻquvchilarda atrof-muhit haqidagi bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish, ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirish

4. Oʻquvchilarni axloqiy, estetik jihatdan mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalash.

5. Oʻquvchilar nutqi (asosan, ogʻzaki nutqi) ni va tafakkurini oʻstirish.

6. Adabiy tasavvur elementlarini shakllantirish.

Boshlangʻich adabiy taʼlimni toʻgʻri tashkil etish bu jarayonning oʻquvchilar ishtirokida oʻqituvchi tomonidan emas, balki oʻquvchilarning oʻzlari tomonidan oʻqituvchi ishtirokida amalga oshirilishini nazarda tutadi. Shu asosga qurilgan zamonaviy suhbat metodi oʻquvchi maʼnaviyatini sogʻlomlashtirish, dunyoqarashini kengaytirish, bilimlarni oʻzlashtirish, mantiqiy va mustaqil tafakkurini taʼminlashda qoʻl keladigan metodlardan biridir. A. Tojiyevning “Adabiyot darslarida suhbat” kitobida bu metodning oʻziga xos xususiyatlari haqida soʻz yuritilgan.

Oʻqish darslaridagi suhbatlarda ishtirok etgan boshlangʻich sinf oʻquvchisi oʻz fikrlarini muhokama qiladi, qarashlarini soʻz bilan ifodalashga tayyorlanadi. U fikrning aniq va muayyan maqsadga yoʻnaltirilishini taʼminlaydi. Suhbat jarayonida oʻquvchida oʻz fikrini aytish, uning toʻgʻriligiga hamsuhbatlarini ishon-tirish ehtiyoji tugʻildi. Oʻquvchini oʻz fikrini isbotlash uchun asar matnidan dalillar topa bilish, misollar keltirish koʻnikmasini egallashga yoʻnaltirish, uni eʼtiroz bildirishga, qarshi fikrlar ayt-a olishga odatlantira borish suhbat metodining talablaridan biridir. Bu metod kichik oʻquvchilarni hamsuhbatni eshitish, munozarada ishtirok etishga oʻrgatadi, oʻz bilimni chuqurlashtirishga ehtiyoj paydo qiladi, qiziqishlari doirasini kengaytiradi.

“Ona tili va oʻqish savodxonligi” darsliklaridan oʻrin olgan adabiy asarlar tahliliga yoʻnaltirilgan suhbatlar oʻquvchiga nafaqat bilimlar beradi yoki tarbiyalaydi, balki uni aqliy faoliyatga ham yoʻnaltiradi. Toʻgʻri tashkil etilgan suhbatlar xotirani, kuzatuvchanlikni, tasavvur va hissiyotni faollashtirishga sharoit yaratadi. Oqilona tashkil etilgan suhbatlar davomida har bir oʻquvchining individual jiliati namoyon boʻladi. Oʻqish darslarida tashkil etilgan bunday suhbatlarda bitta masala boʻyicha bir nechta oʻquvchi, baʼzan butun sinf fikr aytishi mumkin. Bu jarayonda oʻqituvchi barcha oʻquvchilarning faoliyatini kuzatib boradi, suhbatni maqsad sari yoʻnaltiradi, bu bilan oʻquvchilarning oʻzlari ishlashlari uchun sharoit yaratadi.

Boshlangʻich sinflar adabiy taʼlimini maqsadga muvofiq tarzda tashkil etishda qoʻllaniladigan suhbat metodining asosiy talablaridan biri - savollarning shakl tomonidan ham, mazmun jihatidan ham har xil boʻlishi.

Kichik o'quvchiga bir xil narsa bilan uzoq shug'ullanish o'ta salbiy ta'sir qiladi. Suhbat uchun savollar tayyorlayotganda o'qituvchi o'quvchilarni o'ylantiradigan, mustaqil ravishda mulohaza yuritishga undaydigan jihatlar yetakchilik qilishini, sinfdagi barcha o'quvchilarning rivojlanganlik darajasini nazardan qochirmasligi lozim bo'ladi. Bundan tashqari, suhbat uchun tuzilgan savollar o'qituvchi ruhiy faoliyatining xilma-xilligini ham ta'minlashi kerak. O'quvchining savolga javob berish uchun o'ylanishi, eslashi, tasavvur qilishi, izlanishi unda shaxslik sifatleri shakllanishida juda foydalidir. Suhbat uchun tuzilgan savollar orasida o'zaro kuchli mantiqiy aloqa bo'lishi kerak. Savol ko'magida asardan o'quvchi tomonidan kashf qilingan mantiq bilan asar muallifi fikrlari murakkab yaxlitlikni tashkil etishiga e'tibor qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

Boshlang'ich adabiy ta'limda tashkil etilgan suhbatlar davomida kichik o'quvchi asar haqidagi dalillarni aniq bilgandagina o'z qarashlarini aytishi mumkin. Lekin ko'pincha, bunday vaziyatlarda bilimning, dalilning o'zi kamlik qiladi. O'quvchi asarni o'qituvchisi ko'magida mustaqil tahlil qila bilishi, xulosalar chiqara olishi kerak bo'ladi. Asar matni yuzasidan izlanishga undaydigan savoltopshiriqlar ham shunga qaratilishi lozim. Yaxshi savol ahamiyatli, keng qamrovli, o'ylashga, his qilishga, izlanishga majbur etadigan, kashfiyotlar qiladigan, tasavvur uyg'otadigan bo'ladi. Jaloliddin Rumiy hazratlari: "Yaxshi savol yarim bilimdir"-deb bejiz aytmagan.

Quyi sinflar adabiy ta'limida tashkil etiladigan suhbatlarda bilim berish ustuvorlik qilmaydi. Balki kichik o'quvchilarda olingan bilimlar, o'zlashtirilgan fazilatlarini mustahkamlash, munosabat bildirish, tuyg'ularni so'z bilan ifodalash, uni asoslash, o'z fikrida tura bilish xususiyatlari tarbiyalanadi. O'qituvchidan birinchi savoldan keyin o'quvchilar kayfiyatini ilg'ab olish, savol tushunarli bo'lganini his qilgan holda suhbatni yangi-yangi yo'nalishlarga burish talab qilinadi. Suhbat metodi asosida tashkil qilingan darsning ichki tartibi shu tariqa yaratiladi.

Badiiy bitiklar tahliliga qaratilgan suhbatni muvaffaqiyatli tashkil etishning shartlaridan yana biri - o'quvchilarning javoblariga e'tibor va hurmat bilan yondashishdir. Javob berayotgan o'quvchining fikrlari ba'zan chalkashib ketishi yoki noaniq bo'lishi tabiiy. O'qituvchining vazifasi uni butun sinfga tushunarli qilib aytib berish emas. Bu adabiy ta'lim metodikasida mutlaqo noto'g'ri yo'l hisoblanadi. O'quvchi aytmoqchi bo'lgan fikrini qiynalib, izlanib, munosib so'zlarni topib, o'zi ifodalashi kerak. Uni boshidan shunga o'rgatish lozim. O'quvchining fikrini aytishga o'rinsiz ko'maklashish uni o'ylamaslikka o'rgatib qo'yadi. Agar yordam berish kerak boisa, qo'shimcha savollar bilan o'quvchining o'z fikrini aniqroq ifodalashiga ko'maklashish mumkin.

O'qish darslarida tashkil etilgan suhbat jarayonida o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari samaradorligi nafaqat savolning to'g'ri qo'yilishi, balki o'qituvchining har xil xarakterdagi javoblar orasida o'zini yo'qotmay suhbatni boshqara bilishiga ham bog'liq. Yaxshi tashkil qilingan suhbatlarda o'qituvchi-o'quvchilar fikr va qarashlari bilan hisoblashadigan teng huquqli suhbatdoshlarga aylanadilar. O'qituvchi o'quvchi javoblaridagi silliqlikni birinchi o'ringa ko'tarmasligi kerak. O'qituvchining o'quvchi javoblarini muntazam ravishda tuzatib, to'ldirib borishi ham noto'g'ri. Albatta, o'quvchining xulosasi o'qituvchining fikridek to'kis bo'lmaydi. U to'mtoq, jo'n, jaydari, tarqoq bo'lsa ham adabiy ta'lim amaliyoti uchun olimnikidan qadrliroq, o'qituvchinikidan qimmatliroqdir. Chunki o'quvchi hech kimni - muallifni ham, muallimni ham takrorlayotgani yo'q. Bu o'quvchining o'z mustaqil fikri, o'z xulosasi. O'qituvchining vazifasi o'quvchining fikr ifodalashida mantiq, madaniyat va bilimni ta'minlash, boshqalarning fikriga munosabatda aytganlari uchun javob bera olish hissini tarbiyalashdan iboratdir.

Boshlang'ich adabiy ta'limga olib kirilayotgan zamonaviy suhbatlar - bu ovoz chiqarib mulohaza yuritish, bir savol atrofida birgalikda o'ylash, ovoz chiqarib his etishdir. O'quvchilar hamisha ham tuyg'ularini so'z vositasida ochiq ifodalayvermaydilar. Asl tuyg'ularning tabiati shunaqa, ulami hamisha ham so'zga ko'chirib bo'lmaydi. Tortishuvlar uchun vaziyat yaratish suhbat jarayonida o'quvchilarni faollashtirishning muhim shartlaridan biridir.

Badiiy matnlar mazmuni yuzasidan tashkil etiladigan suhbat jarayonida o'qituvchining diqqati faqat bir nechta o'quvchiga qaratilib qolsa, jamoa suhbatlari buziladi. Qolgan o'quvchilar tezgina "tinglovchi"lik mavqeyiga o'tib oladilar. Sinfda "suhbatda faqat a'lochi o'quvchilar qatnashadi" degan qarash shakllanib qoladi. Chinakam suhbat o'qituvchi savol berib, birinchi bo'lib javob bergan o'quvchining fikri bilan chegaralanib qolmay, boshqa o'quvchilarning mulohazalari bilan ham qiziqish, barcha o'quvchilarning fikrlarini eshitib bo'lgachgina javoblar sifatini baholash bo'lgan joyda amalga oshadi. Suhbatlarda o'quvchilar o'zlarini teng huquqli suhbatdoshlar darajasida his qilgandagina boshlang'ich adabiy ta'limning maqsadiga erishish mumkin bo'ladi. Suhbatdagi tenglik, shu bilan birga undagi tabiiylik, samimiylik, erkinlikni o'qituvchi tashkil etadi. Matndagi muhimlarni anglashga yo'naltirilgan umumiy savol ba'zan ayrim yo'naltiruvchi qo'shimcha savollarni ham taqozo etadi. Buni o'qituvchi vaziyatga qarab ilg'ab olishi va yo'naltiruvchi qo'shimcha savollarni tashkil eta bilishi lozim bo'ladi.

Asarlar tahliliga bag'ishlangan suhbatlarning yakunlangani savolning kun tartibidan tushib qolishi degani emas. Aksincha, o'qituvchi tomonidan yaxshi tashkil qilingan suhbatning yakunlanishi sinfda muhokama qilinadigan yangi-

yangi savollarning tug'ilishiga sabab bo'ladi. Suhbat o'zining tabiiy kuchi, samimiy. insoniy muloqotga asoslanganligi bilan ahamiyatlidir.

Boshlang'ich sinflar o'qish darslarini adabiy ta'limning maqsadiga muvofiq tashkil etishda suhbat metodini qo'llash o'quvchi tafakkuri va bilim olishdagi mustaqilligining nisbatan baland darajasini ta'minlashi lozim. Mazkur metodda o'qituvchining vazifasi o'zlashtirilgan axborotlarni yodga soladigan, ma'lum maqsadga xizmat qiladigan, ayni zamonda qiziqarli, bilimlarni yangi vaziyatga muvofiqlashtirish va qayta ishlashga yo'llaydigan, xulosa chiqarishga undaydigan, chiqarilgan xulosalarni asoslashni talab qiladigan tarzda savol va topshiriqlarni tuzishdan iborat. O'quvchining faoliyati esa vaziyatni tahlil etish, o'zlashtirilgan axborotlarni yodga soladigan savollarni qayd etish, ularga javob izlash, javob berish, yarim mustaqil va mustaqil xulosalar chiqarish, fikrlarini asoslashdan iborat bo'ladi.

"Ona tili va o'qish savodxonligi" darsliklaridan o'rin olgan badiiy matnlarni o'rganishda qo'llanadigan suhbat metodi nafaqat o'qituvchining o'quvchilar jamoasi bilan, balki o'quvchilarning o'zaro dialogik hamkorligini ham nazarda tutadi. Bu metodning mohiyati o'qituvchi tomonidan o'quv materialidagi yetakchi, o'quvchi ko'nglidan o'tsa u yerda o'zidan ijobiy iz qoldirishi mumkin bo'lgan qarashlarni qiziqarli tarzda savol yoki topshiriqqa aylantira bilish, o'quvchilarni javob topish yo'llarini izlashga, bilim va ma'naviy sifatlar, xulosa, qonuniyat va qoidalarining bolalar tomonidan qayta kashf etilishiga, tarbiyalanuvchilarini yaratish lazzatini tuyishga jalb qilishdan iboratdir.

Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida o'quvchi ma'naviyatini tozartirishga xizmat qiladigan metodlardan yana biri evristik metoddir. Bu metodning nomi yunoncha izlayman, lopaman degan ma'nolarni anglatadigan "heurisko" so'zidan olingan bo'lib, mahsuldor ijodiy fikrlash jarayonini. hayotiy va badiiy haqiqatlarni o'quvchilar mustaqil kashf etishlarini tashkil qila bilishni nazarda tutadi. Kichik o'quvchilar ma'naviy kamolotini ta'minlashda qo'l keladigan evristik metod tarbiyalanuvchilarning oldiga yo'naltiruvchi masalalar qo'yish, tekshirish, hal etish, aks savollar vositasida o'qitish usuli hisoblanadi. O'qish darslarida evristik metoddan foydalanganda o'qituvchi o'quv materialining suhbat metodida foydalangan tizimini to'liq qo'llashi mumkin. Faqat uning tarkibi qo'shimcha bilim olishga yo'naltiradigan savollar bilan to'ldiriladi.

Evristik metod suhbat metodida bolgan barcha usullarning birgalikda qo'llanilishini taqozo etadi. Bu metodda yetakchilik qiladigan savol va topshiriqlar qo'zg'otuvchi ahamiyat kasb etadi. Bunday asosdagi suhbat tizimi jarayonni kuzatish, savollarga javob berish, ma'lumot olish, topshiriqni bajarish, xulosa chiqarish va xulosalarni taqqoslash yo'lga qo'yilganda o'quvchilarning fikrlash hamda bilimlarni mustaqil egallash

ko'nikmasi rivojlanib boradi. O'quvchilar taqqoslash, tahlil qilish, dalillar keltirish bilan birga ma'lum umumlashmalar qiladilar, farazlarni ilgari suradilar, zarur ashyolar, materiallar to'playdilar, xulosalar chiqaradilar, o'z faoliyatini rejalashtiradilar. Bu o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishdagi faolligini oshiradi.

Boshlang'ich adabiy ta'limda evristik metoddan foydalanib belgilangan maqsadga erishish uchun o'qituvchi:

- o'quvchilardan xabardorlikni talab qiluvchi savol va topshiriqlar qo'yishi;

- taqqoslab o'zlashtirish uchun materiallar taqdim etishi;

- belgilangan maqsadga yo'naltiruvchi farazlarni ilgari surishi;

- ularni tasdiqlovchi tajribalar qilishi;

- kuzatishga yo'naltirilgan savol va topshiriqlar berishi;

- badiiy asarning didaktik tahliliga yo'naltirishi;

- muammoli savol yoki topshiriqlar qo'yishi;

- savol va topshiriqlar ko'magida muammoli vaziyatlar hosil qilishi kerak bo'ladi.

Bu metodda tashkil qilingan o'qish darslarida o'quvchilarning faoliyati bilimlarni vaziyatga muvofiq qo'llash, taqqoslash, farazlarni ilgari surish va asoslash, kuzatish, farazning to'g'riligini tekshirish, tajriba tahlili, bilimlarni o'zgargan vaziyatlarda qo'llash, dalillar keltirish, umumlashtirish, mustaqil amaliy ishlar tahlilini amalga oshirish, muammoli masalani hal etish kabilarni o'z ichiga oladi.

Evristik metodda tashkil etilgan o'qish darslarida kichik o'quvchilarga taqdim etilgan savol, topshiriq va ko'rsatmalar ogohlantiruvchi xususiyat kasb etishi ham maqsadga muvofiqdir. Ya'ni bunday savol va topshiriqlarning bajarilishi oldindan mazkur bosqichga moslab qo'yiladi yoki uning yechimi davomida o'rta tashlanadi. Boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonida qo'llanilgan evristik metod o'quvchilarda mustaqil mulohaza yuritish, muhokama qilish, xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Boshlang'ich adabiy ta'lim samaradorligini ta'minlaydigan tadqiqot metodi ham o'quv jarayonida bir muncha qiyin bo'lgan badiiy va hayotiy masalalarni hal qilishini nazarda tutadi. Bu metoddan boshlang'ich sinflarning yuqori bosqichida ta'limning samarali izlanish yo'llarini mustaqil ravishda tashkil etish maqsadida foydalaniladi. Bunda kichik o'quvchilar dalil to'plash va ularni tahlil qilish, tizimga solish, umumlashtirish va qat'iy xulosalar chiqarish kabi amaliy ishlarni bajaradilar. Tadqiqot metodining evristik metoddan farqi shundaki, unda "kashfiyot" avvaldan ajratilgan materiallar tahlil qilinib, faktik materiallar umumlashtirilganidan so'ng, amaliy ish jarayonida, o'quvchilarning o'zlari tomonidan sodir etiladi. Bunda o'quv-biluv faoliyatining to'liq turkumini o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida

o'zlari bajaradilar. Ya'ni ma'lumot to'plashdan tortib, uni tahlil qilish va yangi bilimlarni amaliyotda qo'llashgacha bo'lgan ishlarning barchasini o'quvchilar o'zlari mustaqil ravishda amalga oshiradilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan badiiy yoki hayotiy faktik materiallarni to'plash tadqiqot metodining zaruriy qismidir. Mustaqil ravishda tajribalar o'tkazish o'quvchining bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. O'qituvchi o'quvchilar ixtiyoriga dalillarni topish, ularni taqqoslash, tizimga solish, umumlashtirishni topshirgani bilan uning muammolik darajasi kamaymaydi. Tadqiqot metodini qo'llashda topshiriqlarning o'quvchilar tomonidan bajarilishi muhim hisoblanadi. Topshiriqlarni bajarishda ularning biror bosqichi tushib qolsa, topshiriq o'z tadqiqiyligini yo'qotadi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning rivojlanganlik darajasi mustaqil ravishda tadqiqot ishlarini olib boradigan darajaga yetganda, ya'ni yuqoriroq bosqichiga ko'tarilganda tadqiqot metodidan foydalanish mumkin. Bunda o'quv materiali evristik metoddagiday tuzilishi kerak bo'ladi. Savollar, ko'rsatmalar, topshiriqlar tartibi ham shunday bo'ladi. Tadqiqot metodini qo'llaganda savol-topshiriqlar bosqichning so'ngida, o'quvchilarning ko'pchiligi muammoni hal qilib bo'lgandan keyin qo'yiladi. Bu kuchli o'quvchilar uchun mo'ljallangan metod bo'lib,, muammolarni hal etish da o'z-o'zini nazorat qilish va tekshirish usuli sanaladi. Rivojlanishi nisbatan sustroq bo'lgan o'quvchilarga ularning o'zlari darajasidagi topshiriqlar beriladi. Topshiriqlar har bir o'quvchining individual imkoniyatlariga qarab taqsimlanadi. Tadqiqot metodidan nafaqat yangi asarni o'rganish, balki uni mustahkamlash va badiiy tahlil bosqichida ham foydalanish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy imkoniyatlarini aniqlash uchun o'quv ishlarining asosiy usullarini tahlilga tortilgan matnni o'zlashtirish imkoniyatlari darajasiga qarab aniq belgilash zarur. O'qish darslarida tadqiqot metodidan foydalanilganda ham o'quvchi bilimlarni o'zlashtirish jarayonida qollaniladigan tahlil, sabab-oqibat orasidagi aloqadorlikni belgilash, taqqoslash, birlashtirish, o'z farazlarini keltirish, isbotlash, rejalashtirish singari usullarni istifoda etish mumkin. Tahlil va sabab-oqibat orasidagi aloqadorlikni belgilash usuli boshlang'ich adabiy ta'limda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ijodiy jarayonda, bilmaslikdan bilishga o'tish yo'lidagi qiyinchiliklarga yo'liqqan o'quvchilarning analiz-sintez faoliyatida ruhiy holatining ahamiyati ko'zda tutilmog'i zarur.

Adabiy ta'limning dastlabki bosqichida o'quvchilarning ma'naviy sog'lomligini ta'minlash, ularga olam va odamga xos bo'lgan fazilatlarining mohiyatiga kirish sirlarini o'rgatishda ta'limning taqqoslash metodi qo'l keladi. Bu metoddan yangi bilim va tushunchalarni o'zlashtirishda keng foydalaniladi. Boshlang'ich adabiy ta'limda yangi o'zlashtiriladigan bilimlar va axloqiy sifatlarni avval o'zlashtirilganlari bilan taqqoslash usuli, o'z

navbatida, yangi tushunchalarni mustaqil ravishda tadqiq qilishning bir ko'rinishidir. Taqqoslash metodi asosida kichik o'quvchilarda sinfdoshlarining isbot va dalillariga o'zlarining mantiqiy qarashlarini qarshi qo'yishga intilishlari yotadi.

Mavzularni taqqoslash asosida isbotlashning o'qituvchi tomonidan o'quv materialini tanlash ham, uning o'quvchilar tomonidan egallanishi ham nisbatan qiyin kechadi. Bu metoddan hamisha har xil vaziyatlarda, holatlarda foydalanish mumkin emas. Qiyin mavzularni taqqoslab o'zlashtirish bilim egallashda unchalar qiynalmaydigan o'quvchidan ham anchagina fikriy zo'riqishni talab qiladi. Boshlang'ich adabiy ta'limda bu metoddan foydalanilganda o'qituvchi o'quvchilardan matnda mavjud bo'lgan qarama-qarshiliklarni taqqoslash bilan isbotlab ko'rsatishni talab qilishi mumkin. O'qituvchi tomonidan shunday savol yoki masalaning qo'yilishi, farazlarning ilgari surilishi, ulardan birining to'g'riligini isbotlash fikrlar to'qnashuvi asnosida amalga oshiriladi.

Adabiy ta'limning ilk bosqichida kutilgan samaraga erishishda qo'l keladigan metodlardan biri bu induktiv va deduktiv metodlardir. O'qish darslarini maqsadga muvofiq tashkil etishda induktiv, deduktiv metodlarning ham o'ziga xos o'rni bor. So'nggi yillarda deduktiv ta'limga e'tibor kuchaydi. Lekin tafakkurning induktiv usullarini shakllantirmay turib ta'limda muvaffaqiyatga erishish mumkin emas. Induktiv yoki deduktiv metodlarni qo'llash o'rganilayotgan o'quv materialining mantig'ini ajratishda, ya'ni xususiydan umumiyga yoki umumiydan xususiyga o'tishda ahamiyat kasb etadi.

Y. Babanskiy induktiv metodni qo'llaganda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining quyidagi ikki varianti mavjudligini ko'rsatadi: birinchi variantda o'qituvchi avval faktlarni keltiradi, tajribani, ko'rgazma materialini namoyish etadi, topshiriqlarni bajarishni tashkil etadi, o'quvchilarni asta-sekinlik bilan tushunchalarni aniqlashga, qonuniyatlarni o'zlashtirish va fikrlarni umumlashtirishga olib boradi. O'quvchilar xususiy faktlarni o'zlashtiradilar, so'ngra o'quv xarakteridagi umumlashma xulosalarni chiqaradilar. Ikkinchi variantda o'qituvchi o'quvchilarning oldiga xususiy jihatlardan umumiy holatlarga yetaklovchi, umumiy xulosalarga olib keluvchi muammoli masalalar qo'yadi.

Bugungi adabiy ta'limda, u o'qitishning qaysi bosqichida bo'lishidan qat'i nazar, o'quvchi ma'naviy kamolotini ta'minlash maqsadida erkin faoliyatga undash yetakchilik qilayotgan ekan, induktiv metodning birinchi varianti istalgan samarani bermaydi. Ikkinchi variant, ya'ni o'qituvchining xususiy jihatlardan umumiy holatlarga yetaklovchi, umumiy xulosalarga olib keluvchi muammoli masalalarni qo'yishi va o'quvchilarning haqiqatlar ustida

mustaqil ravishda mulohaza yuritib, xulosalar chiqarib. umumlashmalar qilishi ko‘proq foydalidir.

Induktiv metodning zaif tomonlari shundan iboratki, unda yangi mavzuni o‘zlashtirishda ko‘proq vaqt talab qilinadi. Bu metod o‘quvchining mavhum tafakkurini o‘stirishga xizmat qiladi. Boshlang‘ich sinflar adabiy ta‘limida o‘quvchilarning manaviyatini sog‘lomlashtirish yo‘lida quyi bosqichda induktiv metodidan foydalanib, sinflar yuqorilab borgani sari asta-sekinlik bilan deduktivga o‘tish o‘rinliroq bo‘ladi. Chunki quyi sinflarda narsa, hodisa va bilimlarning ko‘proq xususiy tomonlari o‘rganiladi.

Boshlang‘ich sinflarning “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsliklarida tavsiya etilgan uy hayvonlari, qushlar, baliqlar bilan bog‘liq mavzularni induktiv metoddan foydalangan holda o‘tish mumkin. Masalan, uy hayvonlari bilan o‘quvchilarni tanishtirish uchun ularga tayyor ma‘lumotlar berilmay, mavzu va manbalar uy vazifasi sifatida topshiriladi. Darsda ko‘plab uy hayvonlarining rasmi darstaxtaga qo‘yiladi. So‘ng o‘quvchilardan ular to‘plagan bilimlar asosida hayvonlarning har biriga xos bo‘lgan individual xususiyatlar so‘raladi. “Otning o‘zigagina xos xususiyatlari nimalardan iborat?” savoli bolalardan ot haqida bilganlarini aytishni talab qiladi. Ma‘lumki, biya sutidan qimiz olinadi, tuyog‘iga taqa qoqiladi, uning go‘shidan qazi qilinadi, ot kishnaydi, otdan sportda, uloqda, umshlarda foydalaniladi va hokazo. “Eshakning faqat o‘ziga xos xususiyatlaridan nimalarni bilasiz?” savoli o‘quvchini eshakni tasavvur qilishga, u haqida o‘qiganlari-bilganlarini aytishga yo‘naltiradi. Boshqa barcha uy hayvonlarining shunday individual xususiyatlari o‘quvchilar tomonidan to‘liq ochib bo‘lingach, ularning barchasi uchun umumiy bo‘lgan jihatlar haqida so‘raladi.

Kichik yoshdagi o‘quvchilar uy hayvonlarining hammasi odam uchun xizmat qilishini, hammasi tirik tug‘ishi, hammasi odamlar tomonidan boqilishi, hammasi o‘t-yem bilan oziqlanishi, hammasining oyog‘i to‘rttaligi, hammasining tuyog‘i borligi va hokazolarni bilganlaricha sanaydilar. Bu jarayonda bilim bilan xotira birgalikda faoliyat ko‘rsatadi. O‘quvchilar bilimlarni o‘qituvchidan tayyor holda olmaydilar, o‘zlari bilganlarini namoyish etadilar. Bilganlarini esa o‘rtoqlari va muallimlari ma‘lumotlaridan o‘zlashtirib boradilar. Boshlang‘ich sinflar o‘qish darslarini samarali tashkil etish maqsadida ta‘limning deduktiv metodini qo‘llaganda o‘qituvchi va o‘quvchilarning faoliyati quyidagi tarzda boladi: o‘qituvchi avval qoida yoki qonunning umumiy jihatini so‘raydi, asta-sekinlik bilan uning xususiy tomonlariga o‘tadi, so‘ng birgalikda ma‘lum masalani yechishga kirishiladi. O‘quvchilar o‘qituvchi rahbarligida avval umumiy holatni o‘zlashtiradilar, so‘ng ulardan kelib chiqadigan xususiy jihatlarni o‘zlari kashf etib o‘rganadilar.

O'qituvchi boshlang'ich adabiy ta'limda deduktiv metodni qo'llaganda o'quvchilarga yo'nalish berishi, yo'l-yo'riqlarni taqdim etishi maqsadga ko'proq muvofiq keladi. Ko'rsatilgan yo'ldan o'quvchilarning o'zlari umumiylikdan xususiy jihatlarni ajratishi, ularni farqlashi, asoslashi va xulosalar chiqarishi lozim bo'ladi.

Deduktiv metod o'quv materialini nisbatan tez o'tish imkonini beradi. O'quvchini tez fikrlashga o'rgatadi. Boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonida sharoitdan kelib chiqib, induktiv va deduktiv metodlarni birgalikda qo'llash ham katta samara beradi. Bir darsning o'zida bir masala yuzasidan avval xususiyni aniqlab, undan umumiyga o'tish va ikkinchi bir muammo bo'yicha avval umumiyini ajratib, so'ng xususiyligiga, mayda tafsillarga o'tish jarayoni ham o'quvchilar tasavvuri tiniqlashuvi, xulosalari qat'iylashuviga ko'mak beradi.

Bugun milliy pedagogikada keng qo'llanilayotgan metodlar o'quvchi-o'qituvchidan ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarflamay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishish maqsadini nazarda tutmoqda. Qisqa vaqt mobaynida zarur bilimlarni o'quvchiga yetkazish, unda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma, malaka hosil qilish, shu bilan birga bilim, ko'nikma va malakalarni nazorat qilish hamda baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahoratni talab qiladi. Bugun qator rivojlangan mamlakatlarda qo'llanilayotgan "Fikriy hujum", "6x6x6", "Klaster", "Qarorlar shajarasi" singari metodlarning ayrimlaridan boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonidagi badiiy asar tahlilida ham foydalanish mumkin. Aslini olganda, bu metodlarning ta'limdagi mantiqiy metodlardan farqi uncha katta emas. Ularning barchasi zahirida muammoli metodning unsurlari mavjud.

Masalan, "Fikriy hujum" metodining maqsadi o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirish, ularni erkin, mustaqil mulohaza yuritishga undash, hammani bir xil qolipda fikrlashdan qutqarish, ma'lum mavzu yuzasidan har xil fikrlarni to'plash va masalaga ijodiy yondashuvni ta'minlashdan iborat. Bu metoddan boshlang'ich adabiy ta'limda foydalanilganda favqulodda, kutilmagan savol yoki topshiriqlar bilan o'quvchilar loqaydlikdan, muvozanatdan chiqariladi va ular bezovta ruhiyat bilan badiiy muammoga, o'quv topshirig'iga "hujum" qiladilar. Ya'ni har bir o'quvchi o'z bilimi, qobiliyati, iqtidori, dunyoqarashi va imkoniyatlari darajasida uni hal etishga kirishadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z imkoniyatlari doirasida oldilariga qo'yilgan muayyan masala bo'yicha mulohaza yuritadilar. Bu metoddan foydalanilganda o'qituvchidan masala atrofida ishlayotgan, mulohaza yuritayotgan har bir o'quvchi tomonidan aytilgan fikrni qayd etib borish, har bir ishtirokchining erkinligini ta'minlash, aytilgan fikrlarning asoslanishini talab qilish, toki fikrlar tugamaguncha bahsni davom ettirish talab qilinadi. O'quvchilar tomonidan aytilayotgan

fikrlarni alohida baholash, ularni tanqid qilish yoki fikrlardan kulish ta'qiqlanadi.

“Fikriy hujum” - o'quv muammolarini hal qilishda keng qo'llaniladigan metod. U qatnashchilarning tasavvurlari, bor bilimi va imkoniyatlaridan unumli foydalanishga yo'naltirilgan. Mazkur metod o'quvchi oldiga qo'yilgan har qanday muammoli masalaga ko'p sonli yechimlar topishga imkon yaratadi. Boshlang'ich adabiy ta'limni samarali tashkil etish maqsadida “Fikriy hujum”dan foydalanilganda quyidagi qoidalarga amal qilinadi:

1. Har bir o'quvchi bitta masala yuzasidan o'ta xilma-xil mulohazalar aytishiga yo'l qo'yiladi. O'quvchilarda kutilmagan fikr, favqulodda g'oyalar tug'ilmasa, qatnashchilar bir-birlarini takrorlashga majbur bo'ladilar.

2. G'oya va fikrlarning miqdori rag'batlantiriladi. Ma'lumki, miqdor, odatda, o'sib sifatni keltirib chiqaradi. Qatnashchilarga tasavvurga erk berish imkoniyati yaratilishi kerak. Bu erkinlik natijasida betakror va kuchli g'oyalar tug'iladi.

3. Har bir o'quvchi o'zgalar g'oyasiga asoslanishi va ularni o'zgartirishi mumkin. Chunki fikrdan fikr tug'iladi. Oldin taklif etilgan g'oyalarni o'zgartirish, ko'pincha, birlamchi fikrdan kuchliroq, yaxshiroq qarashlarni keltirib chiqaradi.

4. Bu usulni qo'llash jarayonida baholashlarga yo'l qo'yilmaydi. Agar jarayonning o'zida g'oyalar baholanadigan bo'lsa, qatnashchilar o'z fikrlarini himoya qilishga berilib ketib, yangi fikr aytishdan chalg'iydilar.

Boshlang'ich adabiy ta'limda “Fikriy hujum” metodidan foydalanish jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- o'quvchilar erkin tartibda joylashtiriladi;
- g'oya va fikrlarni yozish uchun darstaxta yoki varaqlar tayyorlab qo'yiladi;
- hal etilishi lozim bo'lgan muammo aniqlanadi;
- ish jarayoni belgilab olinadi: a) g'oyalar baholanmaydi; b) fikrlashga to'liq erk beriladi; v) fikrlar ko'p bo'lishiga (miqdorga) intilinadi; g) o'quvchilar faoliyati “ilg'ab oling”, “bilib oling”, “g'oyalarga asoslaning”, “qo'shing”, “kengaytiring”, “o'zgartiring” singari chaqiriqlarga asosan uyushtiriladi;
- qo'yilgan muammo yuzasidan fikrlar so'raladi va yozib boriladi;
- o'zgalarning fikrlaridan kulish, kinoyali sharhlar va mayna qilishlarga aslo yo'l qo'yilmaydi;
- varaqlar g'oya va fikrlar bilan to'lganda ular ko'rinarli yerga osib qo'yiladi;
- g'oyalar tugamaguncha ish davom ettirilaveriladi;

•shundan so'ng yangi, kuchli, asosli va original g'oyalar o'qituvchi tomonidan rag'batlantiriladi, baholanadi.

Bu kabi ish jarayoni o'quvchilarni ruhiy loqaydlikdan chiqaradi, ularning har birini o'zicha o'ylashga, o'z munosabatini bildirishga majbur qiladi. Yana shu narsa haqiqatki, bu metoddan foydalanilganda qo'llaniladigan savol-topshiriqlarning hammasiga sinfdagi barcha o'quvchi javob berishi shart emas. Aqli etgan, fikri bor bolalar javob beraveradilar, qolganlar ular haqida mulohaza yuritadilar, javob berolmagan taqdirda ham, fikriy loqaydlikdan chiqadilarki, bu boshlang'ich adabiy ta'lim uchun katta hodisadir.

Boshlang'ich adabiy ta'lim jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan metodlarning yana biri "6x6" metodidir. Boshlang'ich sinflaming "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsliklaridan o'rin olgan adabiy asarlar tahlili jarayonida mazkur metoddan foydalanishda o'qituvchidan pedagogik mahorat va ziyraklik, guruhلامي oqilona shakllantira bilish talab qilinadi. Bu metodda sinfdagi o'quvchilar oltita-oltitadan olti guruhga bo'linadi. Jami 36 o'quvchi ishtirok etadi. O'qituvchi istasa, guruhlarga muayyan nomlar berishi ham mumkin. Dars mavzusi e'lon qilinib, ma'lum vaqt belgilanadi. O'quvchilar mavzu atrofida bahslashadilar, o'z munosabatlarini bildiradilar. Mavzu bo'yicha belgilangan vaqt yakunlangach, o'qituvchi guruhlarning a'zolarini almashtiradi. Yangi guruhda avvalgi guruhdan bitta vakil qoladi va u o'z guruhining mavzu yuzasidan chiqargan xulosalarini yangi guruhga bayon etadi. Yangi guruh a'zolari avvalgi guruhning fikr va xulosalarini o'rganadilar, unga o'z munosabatlarini bildiradilar. Shu tariqa qisqa vaqt oralig'ida o'quvchilar tomonidan ham mavzu yuzasidan fikr bildiriladi, ham bu fikrlar ularning o'zlari tomonidan tahlil qilinadi. Boshlang'ich adabiy ta'limda mazkur metodning qoidalariga to'liq amal qilish ancha murakkab kechadi. Shuning uchun vaziyatga qarab undan ma'lum darajada yo'naltirilgan holda foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinflardagi o'quvchilardan kichik guruhlar tashkil etishda quyidagilarga amal qilinadi:

1. Guruhlar o'qituvchi tomonidan belgilanadi.
2. Guruhga rahbarlik qila oladigan o'quvchi va guruh a'zolari oldindan aniq belgilab olinadi.
3. Har bir guruhga zehnli va qobiliyatli hamda bo'shroq o'zlashtiradigan o'quvchilar, imkon qadar, teng taqsimlashga harkat qilinadi. Guruhlar bir-biriga munosib a'zolar bilan to'ldiriladi va vazifalari belgilanadi.
4. Guruh rahbari va a'zolariga vazifalari tushuntiriladi.
5. Har bir guruh doira shaklida o'tirishi, guruhning har bir a'zosi bir-birini ko'rib turishi shart.

6. Ish jarayonida har bir guruhning faoliyatiga, g'oyalariga e'tibor berib boriladi. Yaxshi g'oya egalari rag'batlantiriladi.

Bunday guruhlarini tashkil etishdan avval kichik o'quvchilarning shu ishni bajarishga bilim va malakalari yetarliligiga ishonch hosil qilish; guruhlariga aniq yo'l-yo'riqlar ko'rsatish; vazifaning bajarilishi uchun yetarli vaqt ajratish; o'z vazifasini vaqtdan ilgari bajargan guruhning bandligini ta'minlashga tayyor bo'lish; qo'yiladigan masala murakkab bo'lganda guruh a'zolari sonini kengaytirish; baholash va mukofotlash jarayonining guruh a'zolariga ta'siriga tayyorlanish; kuchli guruhlarini mukofotlash; bajarilgan ish natijasini qanday topshirish yo'llarini ma'lum qilish; jamoaning erkinligiga imkoniyat yaratish kerak bo'ladi.

Bu metoddan boshlang'ich sinflar adabiy ta'limini tashkil etishda foydalanilganda o'quvchilar guruhini bunday aralash tarzda tashkil etishning salbiy tomonlari ham mavjud. Ma'lumki, aralash guruhlarda ko'proq kuchli o'quvchilar ishlaydi. O'rtacha va bo'sh o'zlashtiradigan o'quvchilar ularning -oldida "yumilib" qoladilar. Chunki vaqt tig'iz bo'ladi. Demak, hamma o'quvchilar darsda faol qatnashmaydilar.

Shuning uchun sinfdagi tez fikrlab, tez ishlaydigan, mazkur o'quv fanini yaxshi ko'radigan o'quvchilarni alohida, yaxshilarni alohida, o'rtachalarni alohida va sekin fikrlaydiganlarni alohida guruhlashtirib, har bir guruhga o'zining imkoniyati doirasidagi vazifani berish ham mumkin. Ma'lumki, o'quvchilar o'zlariga o'xshagan, bilim darajasi bir xil bo'lgan sinfdoshlari bilan yaqin bo'ladilar. O'z davralarida "ochiladi"lar. Bu ochilish ularda shaxslik sifatlarining shakllanishiga ko'maklashadi. Guruhlarning bilimi baholanayotganda urg'u berilgan topshiriqning qiyinlik darajasiga qaratiladi. Hamma uchun ajratilgan vaqt bir xil, lekin topshiriqlarning darajasi har xil. Gap shundaki, hamma o'quvchilar belgilangan vaqt oralig'ida o'z imkoniyatlari doirasidagi vazifani muvaffaqiyatli uddalaydilar va g'alaba nashidasini suradilar. Bu nashida insonning ruhiy kamolotini ta'minlaydi.

Boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida badiiy asarlarni har xil metodlar ko'magida o'quv tahliliga tortishda, ular bilan ishlashda o'quvchilarning tasavvurlarini uyg'otadigan, mantiqiy mulohaza yuritishga undaydigan, faqat o'z fikri va xulosasini aytishda qo'l keladigan savol-topshiriqlar yetakchilik qiladi. Ular shaklan muammo ko'rinishida bo'ladimi, birgalikda ishlashga undovchi vazifalar bo'ladimi, yakka ishlash tartibiga qaratilganmi ekanidan qat'i nazar, barchasi zahirida o'quvchining ma'nan sog'lomlashuvi, ruhiy erkinligi, fikr mustaqilligini ta'minlash yotishi maqsadga muvofiqdir.

Kitobxonda tuyg'ularning junbushga kelishi aqlning jim turishi degani emas. O'qituvchi o'quvchining tafakkuri faoliyatsizligiga yo'l qo'ymasligi kerak. Tahlil qilmay, mohiyatiga kirmay, o'ylamay badiiy asarni o'zlashtirib bo'lmaydi. Aynan shunday vaziyatda, aql va tuyg'ular hamkorligida bola

tafakkurining mustaqilligi, dunyoqarashining kengligi, bilimlarni mustaqil o'zlashtirish jarayoni kechadi. Mustaqil ishlash asnosida mantiqiy va obrazli tafakkur ham rivojlanadi. Ta'limning mantiqiy metodlari ham, interfaol metodlari ham o'quvchilar mustaqil fikrini o'stirish, shu asnoda ma'naviy komillik yo'lini tutish maqsadiga xizmat qiladi.

Badiiy matnning didaktik tahlili namunasi

Anvar Obidjon. Bo'rining tabib bo'lgani haqida ertak To'rtinchi sinf o'quvchilariga mo'ljallangan "O'qish kitobi" darsligida Anvar Obidjon qalamiga mansub "Bo'rining tabib bo'lgani haqida ertak" taqdim etilgan. Mazkur adabiy ertak mazmuniga diqqat bilan yondashilsa, unda bugungi chinakam hayotiy haqiqatlar aks etganini ko'rish mumkin. Ertak o'z mazmun-mohiyati bilan nafaqat bolalar, balki kattalami ham hayratga soladi. Jamiyatdagi illatlar ertak shaklida, hayvonlar timsolida yoritilgan. Darslikda taqdim etilgan: "Matnni ifodali o'qing va bo'riga xos xislatlarni aniqlang. Quyon bilan To'ng'izchanning qochib qolishi sababini izohlang. Bo'rining shum taqdirini «qilmish-qidirmish» deb baholash mumkinmi? Ertakka yana qanday sarlavha qo'y ish mumkin?» tarzidagi yuzaki savol va topshiriqlar bilan asarda ilgari surilgan haqiqatlarning mohiyatiga kirib bo'lmaydi.

Adabiy ertakni "6x6" metodidan foydalangan holda undagi yetakchi fikrlarni o'quvchilar oldiga murakkab, mustaqil mulohaza va munosabat talab qiladigan savol-topshiriqlar shaklida qo'yish, o'quvchilarni umumlashgan holda bu haqiqatlarning mohiyatiga o'zlari kirishlariga yo'naltirish ishlarini quyidagicha amalga oshirish mumkin. Avval o'quvchilar oltitaoltitadan to'rt guruhga taqsimlanadi. Bir guruhga eng kuchli, saviyasi nisbatan baland, badiiy so'zga moyilligi bor bolalar, ikkinchisiga o'z mustaqil fikriga ega bo'lgan, barcha fanlardan a'lo va yaxshi o'qiydigan o'quvchilar, uchinchi guruhga o'rtacha bilimga ega bo'lgan o'g'il-qizlar va to'rtinчисiga o'yinqaroq tarbiyalanuvchilar jamlanadi. So'ngra o'qituvchi matnni ifodali qilib o'qib beradi.

O'qituvchi darsga tayyorlanish asnosida har bir obrazning gapirish ohangini uning tabiati, adabiy ertakdagi holatidan kelib chiqib belgilab olgani ma'qul. Har bir timsolni o'z ovozi bilan ifodalash asarning ta'sir kuchini oshirishini o'qituvchi bilishi kerak. Birinchi kuchli guruhga: "Har bir obraz: bo'ri, quyon, to'ng'iz va sherga xos bo'lgan xarakter-xususiyatlarni odamlarga ko'chiring. Ular qanday odamlar timsoli ekani va har birining tabiatini tahlilga torting. O'zingizni kuzating. Tabiatingizdagi yetakchi sifatlarni aniqlang".

Ikkinchi guruhga: "Quyon bilan to'ng'izchanning bo'ri changalidan qutulib qolishlari sababi haqida o'ylab ko'ring. Ularni bo'ridan qutqarib qolgan

sifatini topishga urinib ko'ring. Har ikkala hayvonga xos bo'lgan bu sifat nima? U fazilatmi yoki illatmi? Fikringizni asoslang”.

Uchinchi guruh a'zolariga: “Shuncha ayyorligi bilan tulkining bo'riga yem bo'lgani sabablari haqida matnga tayanib mulohaza qiling. U doktor bo'riga yem bo'lishdan qutulib qolishi mumkinmidi? Qanday qilib va qaysi holatda?”

To'rtinchi, o'yinqaroq bolakaylar guruhiga: “sher bilan bo'ri suhbatidagi boshqalardan farqli jihatlarni toping. Buning sabablarini ochib bering” singari murakkab, awaldan tayyorlab qo'yilgan savol va topshiriqlar tarqatiladi. Birinchi, kuchli o'quvchilar guruhiga berilgan topshiriqlar umumlashgan holda o'quvchilardan ham aqliy, ham ruhiy zo'riqishni talab qiladi. Bu topshiriq ustida ish boshlashdan avval bolalar har bir obrazga xos bolgan xarakter-xususiyatlarni aniqlab, yozib olishlari kerak boiadi. Buning uchun ular matnga qayta murojaat qiladilar: Bo'ri - «‘Yer go ‘yo ters aylandi. Tabiblikka o'rmonda Yirtqich Bo'ri saylandi. Ana qarang, tish qayrab O'tirar shum shifokor. Yolg'a boqar jovdirab, Tezroq kelsa deb bemor” satrlari hamda har bir bemor bilan suhbatdagi bilimsizligi bilan bog'liq xulosalari, ayniqsa, tulkining kasallik varaqasiga: «Qo'lin tirnab bo'ztikan, Tulki keldi notetik. Ahvoli og'ir ekan, chora topmadik... Yedik» deb yozib qo'yanlari zamiriga kasbiy “savodxon”ligi sifatleri berkitilganini; Quyonga xos bolgan sifatlar - “Keldi ingrab Quyonvoy, Shalvirab ding qulog'i. Qadamlari poymapoy, Balki, tortmas oyog'i “Dikkaytirib dumini, Oochib qoldi tez Ouyon ” satrlari da aks etganini; To'ng'izcha tabiatiga singdirilgan sifatlar - “Keyin og'rib tomog'i, Keldi yig'lab yosh To'ng'iz» va ‘Fursat poylab To'ng'izcha Rostlab qoldi juftagin” satrlarida ifodalanganini; va nihoyat, Sherga xos bo'lgan so'zlashuv ohangi hamda buning zamirida aks etgan xaraktersifatlar kashf etiladi va odamlarga ko'chiriladi.

Guruh a'zolari mana shu masalalar atrofida o'z saviyalari doirasida o'zaro mulohaza yuritadilar, fikr-munosabatlarini aytib o'zlariga topshirilgan loyihani olqituvchisi va o'rtoqlariga namoyish qiladilar. O'qituvchi guruh a'zolarining faoliyatini muhim nuqtalarga yo'naltirish maqsadida: “O'ylab kolringlar-chi, Bo'rining tabib bo'lishiga yerning teskari aylanishining nima aloqasi bo'lishi mumkin? Bo'rining bemor kutib javdirab o'tirishini, sizningcha, nimalarga o'xshatish mumkin? Bo'rining bilimsiz shifokor ekanini uning qaysi gaplaridan anglash mumkin, sizningcha? Har biringiz o'z tabiatigingizni taftish qiling: kimga o'xshaysiz? Nimangiz bilan?” va hokazo yordamchi savol yoki topshiriqlarni o'rtaqa tashlab turadi. Ikkinchi guruh a'zolari “Keldi ingrab Quyonvoy, Shalvirab ding qulog'i. Qadamlari poymapoy, (Balki, tortmas oyog'i. “Dikkaytirib dumini, qochib qoldi tez Quyon « satrlaridan Quyonning xarakteriga xos bolgan xususiyatlarni aniqlaydilar.

So'ngra bilimsiz Bo'rining: "Biqin qolib, tekshirdi Quyoning chap ko'zini. - Kechikamiz, dingquloq, Ko'rmasak tez chora gar. Oshqozoning sal chatoq, Buni... «tumov» deydi. Biz tabiblar bu dardni Juda yaxshi bilamiz. Qorning yorib, sen mardni - Muolaja qilamiz" tarzidagi tibbiy

O'qituvchi: "O'ylab ko'ring-chi, nega Bo'ri Tulkini "muttaham" deb atadi? Uning muttahamligini nimalarda ko'rish mumkin? Nima deb o'ylaysiz, nega Tulki Quyon yoki To'ng'izchaga o'xshab qochib qolmadi? U botirmidi yoki buning boshqa sabablari bormidi? Nima deb o'ylaysiz, nega tulki har doimgi ayyorligini ishga solib o'zini qutqarmadi?" singari yordamchi savollar bilan guruh a'zolarini asosiy masaladan chalg'ib ketmaslikka yo'naltirib turadi. To'rtinchi guruhdagi o'yinqaroq bolakaylar Sher timsolida o'zlarini ko'radilar. Ularning mana shu o'yinqaroqliklari zahirida Sherga xos sifatlarning ma'lum belgilari yashiringan bo'lishi ham mumkin.

Bundan tashqari, asardagi eng kuchli qahramonni kashf etish vazifasining ularga topshirilganligi guruh a'zolarining g'ururini uyg'otadi. Ular o'zlarini boshqalardan ortiqroq his qiladilar. Mana shu tuyg'ular ularni masalaning yechimini topishga undaydi. Ular barchasi birgalikda Bo'ri bilan Sher o'rtasidagi suhbatni qayta o'qiydilar.

MUNDARIJA

Kirish	3
1. Ona tili va adabiyot fani hamda ta'limning asosiy nazariyalari. Umumiy o'rta ta'limning "milliy o'quv dasturi", dts, o'quv va ilmiy adabiyotlari tahlili	4
2. Ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirish hamda innovatsion loyihalarni joriy etish	15
3. Muammoli ta'limning ilmiy-nazariy asoslari	22
4. Hamkorlikdagi ta'limni samarali tashkil etish va natijasini tahlil qilish	33
5. Didaktik o'yinlar texnologiyasi va uning boshlang'ich adabiy ta'limdagi o'rni	40
6. O'qitish metodlari va boshlang'ich adabiy ta'limda ulardan foydalanish	57
7. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarini badiiy asarni pirls topshiriqlari asosida tahlil qilishga va baholashga o'rgatish	71
8. Boshlang'ich sinflar o'qish darslarida ta'lim usullari va dars shakllari. Ularning o'zaro aloqadorligi	77
9. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarini tashkil etishda o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishning o'rni va zarurati	90
10. Boshlang'ich adabiy ta'limda badiiy asarlarning didaktik tahlili haqida tushuncha	104
11. Boshlang'ich adabiy ta'limda akt va internet ma'lumotlaridan foydalanish	115
12. Boshlang'ich sinflarning o'qish darslarda o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish yo'llari	126
13. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishning ilmiy-metodologik asoslari	142
14. Kitob o'qish va kitobxonlikni rivojlantirishning ijtimoiy-tarixiy an'analari va zamonaviy yondashuvlari	156
15. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarini tashkil etishda pedagogik texnologiyalarning o'rni va ahamiyati	163

N.E. Sabirova, J.K. Salayev

O‘ZBEK ADABIYOTINI O‘QITISH METODIKASI

DARSLIK

Muharrir:	E.Eshov
Tex. muharrir:	D.Abduraxmonova
Musahhih:	M.Shodiyeva
Badiiy rahbar:	M.Sattorov

Nashriyot litsenziyasi № 022853. 04.03.2022.
Original maketdan bosishga ruxsat etildi: 22.02.2025. Bichimi 60x84.
Kegli 16 shponli. “Times New Roman” garnitura 1/16.
Elektrografik usulda. Oddiy bosma qog‘ozi.
Bosma tabog‘i 11,25. Adadi 15. Buyurtma №_

“BUXORO DETERMINANTI” MCHJ
bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahar Namozgoh ko‘chasi 24-uy
Tel.: + 998 91 310 27 22